

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 8 (18), 2015

№ 8 (18), 2015

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

Founder

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);
NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);
International Society for Human Rights
(Ukrainian section);
Center for International Cooperation "TK
Meganom";

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);
Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);
Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
(головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетинга та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ГЕОГРАФІЇ

УДК: 330.43

ОПТИМАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ СЕРЕД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З ВРАХУВАННЯМ ЇХНІХ ПОТРЕБ

Дуда Н. З., доктор фізико-математичних наук, професор, Цегелик Г. Г.
Львівський національний університет ім. І. Франка, Україна, Львів

Аналізується поділ регіонів України, враховуючи різні критерії соціально-економічного розвитку. Задачу розподілу бюджетних коштів між регіонами, враховуючи їхні потреби, можна вирішити за допомогою математичних методів. Використовуючи метод динамічного програмування побудована математична модель розподілу бюджетних коштів серед регіонів України з врахуванням їхніх потреб. Запропонований метод її реалізації. Дана задача може використовуватися як один із способів оптимального перерозподілу коштів серед регіонів України. Врахування потреб кожної частини України допоможе усунути диспропорції розвитку. А стабільний розвиток регіону допоможе забезпечити нормальний та сталий розвиток держави вцілому.

Ключові слова: Регіони України, розподіл бюджетних коштів серед регіонів, соціально-економічний розвиток регіонів, математична модель та метод її реалізації.

Дуда Н. З., доктор физико-математических наук, профессор, Цегелик Г. Г. Оптимальное распределение бюджетных средств среди регионов Украины с учетом их потребностей / Львовский национальный университет им. И. Франко, Украина, Львов

Анализируется разделение регионов Украины, учитывая разные критерии социально-экономического развития. Задачу распределения бюджетных средств между регионами, учитывая их потребности, можно решить с помощью математических методов. Используя метод динамического программирования построена математическая модель распределения бюджетных средств среди регионов Украины с учетом их потребностей. Предложенный метод ее реализации. Данная задача может использоваться в качестве один из способов оптимального перераспределения средств среди регионов Украины. Учитывание потребностей каждой части Украины поможет устранить диспропорции развития. А стабильное развитие региона поможет обеспечить нормальное и постоянное развитие государства в целом.

Ключевые слова: Регионы Украины, распределение бюджетных средств среди регионов, социально-экономическое развитие регионов, математическая модель и метод ее реализации.

Duda N. Z., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor, Tsehelyk G. G. Optimal distribution of money among the regions of Ukraine taking into account their necessities / Lviv National University Ivan Franko, Ukraine, Lviv.

Analyzed the division of regions of Ukraine, taking into account different criteria of socio-economic development. The problem of budget allocation between regions, given their needs can be solved using mathematical methods. Using the method of the dynamic programming the mathematical model of distribution of budgetary facilities is built among the regions of Ukraine taking into account their necessities. Offered method of her realization. This task can be used as one of methods of optimal redistribution of money among the regions of Ukraine. Taking into account of necessities of every part of Ukraine will help to remove disproportions of development. And stable development of region will help to provide normal and permanent development of the state in general.

Keywords: The Regions Of Ukraine, the distribution of the budget among the regions, socio-economic development of regions, mathematical model and method of its implementation.

Постановка проблеми: Створення розвиненої європейської країни неможливе без стабільного та рівномірного розвитку окремих регіонів. Сьогодні, як ніколи, актуальна проблема правильного розподілу коштів серед областей нашої держави, враховуючи проблеми кожної з них .

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Основи побудови ефективної бюджетної політики на рівні держави і регіонів, становлення міжбюджетних відносин досліджені в працях українських вчених: С. Слухая, І. Алексєєва, П. Буряка, О. Василика Ю. Глуценка, О. Гордея, М. Долішнього, Б. Данилишина, О. Дроздовської, В. Зайчикової, В. Коваленка, В. Геєця, М. Корецького, С. Буковинського, В. Кравченка, М. Крупки, М. Палія, І. Руденко, Л. Тарангул, А. Буряченка, І. Чугунова, М. Чумаченка, С. Юрія та інших. Проблеми проведення бюджетної та адміністративно-територіальної реформи потребують подальших наукових пошуків та ґрунтовних досліджень. А саме: закріплення доходів, розподілу видатків, узгодження міжбюджетних трансфертів, усунення суперечливості розрахунків дотацій і субвенцій.

Мета та завдання статті: Проаналізувати соціально-економічний розвиток регіонів України та побудувати математичну модель і метод її реалізації задачі оптимального розподілу бюджетних коштів серед регіонів з врахуванням їхніх потреб.

Виклад основного матеріалу: Диспропорції у розвитку окремих регіонів України вимагають різносторонніх підходів до розробки та втілення в життя заходів регіонального розвитку. Це неможливо реалізувати без

вивчення специфіки соціально-економічного розвитку регіонів. Над даною проблемою працюють науковці та економісти всієї України. Підходи до рейтингування регіонів дуже різні, адже регіон є складною за структурою та проявами організацією.

Професор Ф. Заставний [1] вважає, що Україна перебуває у демографічній, економічній та екологічній «депресії», веде дослідження з точки зору депресивності. За рівнем соціально-економічної депресивності, враховуючи такі показники, як інвестиції в основний капітал, грошові доходи населення, науковець виділяє чотири типи областей:

— з найвищим рівнем депресивності (Чернівецька та Тернопільська області);

— з високим рівнем депресивності (Івано-Франківська, Рівненська, Закарпатська, Житомирська, Хмельницька та Херсонська області);

— з середнім рівнем депресивності (Львівська, Волинська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Чернігівська і Сумська області);

— з низьким рівнем депресивності (решта регіонів України).

Національний інституту стратегічних досліджень при Президентові України [2] виділяє регіони з високим, середнім і низьким людським розвитком:

- регіони з високим показником людського розвитку (Київ і Київська область, АР Крим, Вінницька, Харківська, Тернопільська та Івано-Франківська області);

- регіони з найнижчим показником людського розвитку (Луганська, Херсонська, Житомирська та Донецька області);

- регіони з середнім рівнем людського розвитку (всі інші регіони)

Даний підхід до вивчення соціально-економічного розвитку регіонів показав цікаву особливість. Маючи перевагу у виробничих успіхах, доходах населення, промислові регіони України, такі як Донбас та Придніпров'я, знаходяться у набагато глибшій депресії, ніж давньоосвоєні аграрні відсталі регіони. Це проявляється в найвищому рівні наркоманії, злочинності, алкоголізму, захворюваннях на СНІД. Аграрноосвоєні регіони України більш стійкі та здатні до відродження і розвитку.

Але при розробленні стратегії регіональної економічної політики потрібний чіткіший поділ проблемних регіонів. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 8 вересня 2005 р. [3] визначає, що депресивними ввважаються:

— регіони, у яких впродовж останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу;

— промислові райони, в яких впродовж останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зайнятості в промисловості, найвищий обсяг промислового виробництва на одну особу та найнижчий рівень середньої зарплати;

— сільські райони, у яких впродовж останніх трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст, найвищою

— частка зайнятих в сільському господарстві; найнижчий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої зарплати;

— міста обласного значення, в яких впродовж останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зокрема довготривалого безробіття, та найнижчий рівень середньої заробітної плати.

Еволюція сучасної науки характеризується глибоким проникненням математичних методів дослідження у різні сфери наукової думки. Зокрема, це стосується економіки, соціології, екології та інших гуманітарних дисциплін. Основною метою соціально-економічного розвитку країни та її регіонів є поліпшення якості життя населення. Сьогодні ефективна регіональна політика стимулювання розвитку регіонів неможлива без перерозподілу (прямого чи непрямого) ресурсів і прав між регіонами.

Задачу розподілу бюджетних коштів між регіонами, враховуючи їхні потреби, можна вирішити за допомогою математичних методів, зокрема методу динамічного програмування [4,5]. Зауважимо, що аналогічна задача розв'язана в [6], але без врахування потреб кожного регіону. Зрозуміло, що врахування потреб кожного регіону вводить в математичну модель додаткове обмеження, що значно ускладнює алгоритм розв'язання задачі, хоч кількість операцій значно зменшується.

В статті розглядається використання методу динамічного програмування для обґрунтування прийняття рішення при розв'язанні задачі оптимального розподілу бюджетних коштів України серед регіонів з врахуванням потреб кожного регіону.

Припустимо, що серед регіонів $R_1, R_2, \dots, R_n$ треба розподілити m грошових одиниць коштів, кожна з яких становить S одиниць (наприклад, $m=1000, S = 10000$). Відомо, що потреба i -го регіону R_i становить r_i грошових одиниць коштів. При цьому i -му регіону ($i=1,2,\dots,n$) можна виділити k грошових одиниць коштів, де $k \in \{0,1,\dots,r_i\}$. Вважатимемо, що відомий коефіцієнт важливості використання кожним регіоном виділеної кількості грошових одиниць коштів. Задача полягає в такому розподілі грошових одиниць коштів серед регіонів, за якого величина сумарної важливості використання цих коштів була б найбільшою.

Нехай $c_i(x_j)$, $i=1,2,\dots,n$, - коефіцієнт важливості використання $x_j = j, j = 0,1,\dots,r_i$, грошових одиниць коштів i -м регіоном R_i ; $x_i, i=1,2,\dots, n$, кількість грошових одиниць коштів, що планується виділити i -му регіону R_i . Тоді математична модель задачі матиме вигляд:

$$C = \sum_{i=1}^n c_i(x_i) \rightarrow \max \quad (1)$$

за умов

$$\sum_{i=1}^n x_i = m, \quad (2)$$

$$x_i \in \{0,1,\dots,r_i\}, \quad i=1,2,\dots, n.$$

Для розв'язання задачі використовуємо метод динамічного програмування [4,5]. При цьому вважатимемо, що регіони впорядковані за зростанням їхніх потреб в грошових одиницях коштів і виконується умова $r_{i+1} < 2r_i, i=1,2,\dots, n-1$. Нехай

$$k_i = \sum_{j=1}^i r_j, i=1,2,\dots, n, \quad (3)$$

$$p_i = \min(m, k_i), i=1,2,\dots, n, \quad (4)$$

$$k_l \leq m < k_{l+1}, l \in \{1,2,\dots, n-1\}.$$

Процес розв'язування задачі розіб'ємо на n кроків. На першому кроці визначимо величину максимальної важливості від виділення $x_j = j, j=0,1,\dots, p_1$, грошових одиниць коштів першому регіону R_1 . На другому кроці визначимо величину максимальної сумарної важливості від розподілу $x_j = j, j=0,1,\dots, p_2$, грошових одиниць коштів серед перших двох регіонів R_1 та R_2 . І т.д. Взагалі, на s -му кроці ($s=3, 4,\dots, n-1$) визначимо величину максимальної сумарної важливості від розподілу $x_j = j, j=0,1,\dots, p_s$, грошових одиниць коштів серед перших s регіонів $R_1, R_2, \dots, R_s$. На останньому $n - \text{му}$ кроці визначимо величину максимальної сумарної важливості від розподілу m грошових одиниць коштів серед усіх регіонів.

Позначимо через $C_i(x_j)$ і $C_i^*(x_j), i=1,2,\dots, n$, відповідно сумарний і максимальний сумарний коефіцієнт важливості від використання $x_j = j, j=0,1,\dots, p_i$, грошових одиниць коштів першими i регіонами $R_1, R_2, \dots, R_i$. Тоді алгоритм розв'язування задачі є таким.

На першому кроці

$$C_1(j) = C_1^*(j) = c_1(j), j=0,1,\dots, r_1. \quad (5)$$

На другому кроці

$$C_2(j) = \begin{cases} c_2(j) + C_1^*(0), \\ c_2(j-1) + C_1^*(1), \\ \dots \\ c_2(0) + C_1^*(j), \end{cases} \quad (6)$$

$$C_2^*(j) = \max_{0 \leq k \leq j} \{c_2(k) + C_1^*(j-k)\} \quad (7)$$

для $j=0,1,\dots, r_1$;

$$C_2(j) = \begin{cases} c_2(j) + C_1^*(0), \\ c_2(j-1) + C_1^*(1), \\ \dots \\ c_2(j-r_1) + C_1^*(r_1), \end{cases} \quad (8)$$

$$C_2^*(j) = \max \{c_2(k) + C_1^*(j-k)\} \quad (9)$$

$$j - r_1 \leq k \leq j$$

для $j = r_1 + 1, r_1 + 2, \dots, r_2$;

$$C_2(j) = \begin{cases} c_2(r_2) + C_1^*(j - r_2), \\ c_2(r_2 - 1) + C_1^*(j - r_2 + 1), \\ \dots \\ c_2(j - r_1) + C_1^*(r_1), \end{cases} \quad (10)$$

$$C_2^*(j) = \max \{c_2(k) + C_1^*(j - k)\} \quad (11)$$

$$j - r_1 \leq k \leq r_2$$

для $j = r_2 + 1, r_2 + 2, \dots, k_2$;

Взагалі, на i -му кроці ($i=3, 4, \dots, l$)

$$C_i(j) = \begin{cases} c_i(j) + C_{i-1}^*(0), \\ c_i(j-1) + C_{i-1}^*(1), \\ \dots \\ c_i(0) + C_{i-1}^*(j), \end{cases} \quad (12)$$

$$C_i^*(j) = \max \{c_i(k) + C_{i-1}^*(j - k)\} \quad (12)$$

$$0 \leq k \leq j$$

для $j=0, 1, \dots, r_i$;

$$C_i(j) = \begin{cases} c_i(r_i) + C_{i-1}^*(j - r_i), \\ c_i(r_i - 1) + C_{i-1}^*(j - r_i + 1), \\ \dots \\ c_i(0) + C_{i-1}^*(j), \end{cases} \quad (13)$$

$$C_i^*(j) = \max \{c_i(k) + C_{i-1}^*(j - k)\} \quad (13)$$

$$0 \leq k \leq r_i$$

для $j = r_i + 1, r_i + 2, \dots, k_{i-1}$;

$$C_i(j) = \begin{cases} c_i(r_i) + C_{i-1}^*(j - r_i), \\ c_i(r_i - 1) + C_{i-1}^*(j - r_i + 1), \\ \dots \\ c_i(j - k_{i-1}) + C_{i-1}^*(k_{i-1}), \end{cases} \quad (14)$$

$$C_i^*(j) = \max \{c_i(k) + C_{i-1}^*(j - k)\} \quad (14)$$

$$j - k_{i-1} \leq k \leq r_i$$

для $j = k_{i-1} + 1, k_{i-1} + 2, \dots, k_i$.

На i -му кроці при $i = l + 1, l + 2, \dots, n - 1$ формули для обчислення $C_i(j)$ та $C_i^*(j)$ будуть аналогічними, тільки j буде змінюватись від 0 до m . Так, якщо $i = l + 1$, то при $m = k_l$ використовуються тільки формули (12), (13); при $m > k_l$ використовуються формули (12), (13), а також формули (14) для

$j = k_{i-1} + 1, k_{i-1} + 2, \dots, m$. Якщо $i > l + 1$, то використовуються формули (12), а також формули (13) для $j = r_i + 1, r_i + 2, \dots, m$.

На останньому кроці треба обчислити $C_n(m)$ та $C_n^*(m)$:

$$C_n(m) = \begin{cases} c_n(r_n) + C_{n-1}^*(m - r_n), \\ c_n(r_n - 1) + C_{n-1}^*(m - r_n + 1), \\ \dots \\ c_n(0) + C_{n-1}^*(m), \end{cases} \quad (15)$$

$$C_n^*(m) = \max \{c_n(k) + C_{n-1}^*(m - k)\}. \quad (16)$$

$$0 \leq k \leq r_n$$

Оптимальний розподіл грошових одиниць коштів визначається так. Нехай $C_n^*(m)$ досягає максимуму для $k = s_1$. Тоді s_1 грошових одиниць коштів треба виділити для регіону R_n . Далі треба розподілити $m - s_1$ грошових одиниць коштів серед регіонів $R_1, R_2, \dots, R_{n-1}$. Якщо $C_{n-1}^*(m - s_1)$ досягає максимуму для $k = s_2$, то s_2 грошових одиниць коштів треба виділити для регіону R_{n-1} . І т. д. Нехай $C_2^*(m - (s_1 + s_2 + \dots + s_{n-2}))$ досягає максимуму для $k = s_{n-1}$ то s_{n-1} грошових одиниць коштів треба виділити для регіону R_2 . Нарешті $S_n = (m - (s_1 + s_2 + \dots + s_{n-1}))$ грошових одиниць коштів треба виділити для регіону R_1 . Максимальне значення цільової функції становитиме $C_n^*(m)$.

Висновки: Обґрунтований розподіл бюджетних коштів серед регіонів дуже важливий як для розвитку регіону, так і для держави в цілому. Адже недостатнє фінансування так званих «депресивних» областей може спричинити серйозне гальмування їхнього прогресу. Кошти для покращення фінансового стану регіону можуть надходити не лише за рахунок державних фінансів, але також за рахунок залучення іноземних інвестицій та впровадження в життя індивідуальних програм підтримання регіону. Головне обґрунтовано врахувати всі особливості та потреби кожної частини України.

Література:

1. Заставний Ф. Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія / Ф. Д. Заставний. — Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 348 с.
2. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 / за ред. О. С. Власюка. — К.: ШСД, 2006. — 576 с. // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. - <http://www.niss.gov.ua>
3. Закон України « Про стимулювання розвитку регіонів » від 8 вересня 2005 р.- Електронний ресурс - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/2850-15>

4. Белман Р. Динамическое программирование/ Р. Белман.- М.: Изд-во иностранной литературы. 1960. – 400 с.
5. Цегелик Г. Г. Математичне програмування: посібник / Г. Г. Цегелик. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 338 с.
6. Дуда Н. З. Задача оптимального розподілу бюджетних коштів між регіонами України / Н. З. Дуда, Г. Г. Цегелик // Молодий вчений: науковий журнал / КНУ ім.Т. Шевченка. – Херсон. Вид-во ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2015 – 161 с.

References:

1. Zastavnyy F. D. Problemy depresyvnosti v Ukrayini (sotsial'no-ekonomichnoyi, ekolohichnoyi, demohrafichnoyi): monohrafiya / F. D. Zastavnyy. — L.: VTs LNU im. I. Franka, 2006. — 348 s.
2. Ukrayina: Stratehichni priorityety. Analitychni otsinky — 2006 / za red. O. S. Vlasyuka. — K.: ShSD, 2006. — 576 s. // Ofitsiyyny sayt Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' pry Prezydentovi Ukrayiny [Elektronnyy resurs].- <http://www.niss.gov.ua>
3. Zakon Ukrayiny « Pro stymulyuvannya rozvytku rehioniv » vid 8 veresnya 2005 r.- Elektronnyy resurs - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/2850-15>
4. Belman R. Dynamicheskoe prohramyrovanye/ R. Belman.- M.: Yzd-vo ynostrannoy lyteratury. 1960. – 400
5. Tsehelyk H. H. Matematychnе prohramuvannya: posibnyk / H. H. Tsehelyk. - L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2011. – 338 s.
6. Duda N. Z. Zadacha optymal'noho rozpodilu byudzhethnykh koshtiv mizh rehionamy Ukrayiny / N. Z. Duda, H. H. Tsehelyk // Molodyy vchenyy: naukovyy zhurnal / KNU im.T.Shevchenka. – Kherson. Vyd-vo TOV «Vydavnychyuy dim «Hel'vetyka», 2015 – 161 s.

УДК 352:331.5

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ (ЗАРУБІЖНИЙ ОГЛЯД)

кандидат наук з державного управління, Ільченко Н. В.

Черкаський державний технологічний університет, Україна, Черкаси

Досліджено основні підходи до розвитку територіальних громад. Поділено сукупність теорій, які досліджують проблеми з розвитку громади на п'ять типів, як: процес, метод, програма, громадський рух, результат. Розглянуто основні критерії та стан змін в процесі розвитку громади. Виділено основні напрями зусиль щодо покращення умов життя в громаді. Зазначено, що розвиток громади може розглядатися як філософська концепція, яка на перше місце виводить бажання здійснювати зміни в своїй громаді, що є вихідним моментом для початку розвитку. Наведено модель ABCD, що представляє собою піраміду результатів, які досягаються в

процесі розвитку. Досліджено ланцюг розвитку громади, а також підхід до розвитку громади, який базується на проблемах та потребах. Наголошено, що розвиток громади супроводжується певними змінами, які повинні обов'язково відбуватися в усіх сферах життя громади. В результаті проведеного дослідження сформульовано основні умови ендogenous розвитку.

Ключові слова: територіальна громада, розвиток громади, ендogenous розвиток, соціально-економічні зміни, проблеми та потреби громади

Кандидат наук по державному управлінню, Ільченко Н. В. Развитие территориального сообщества: сущность и подходы (зарубежный обзор) / Черкасский государственный технологический университет, Украина, Черкасы

Исследовано основные подходы к развитию территориальных общин. Разделено совокупность теорий, исследующих проблемы развития общества на пять типов, таких как: процесс, метод, программа, общественное движение, результат. Рассмотрены основные критерии и состояние изменений в процессе развития общества. Выделены основные направления усилий по улучшению условий жизни в общине. Отмечено, что развитие общества может рассматриваться как философская концепция, которая на первое место ставит желание осуществлять изменения в своей общине, что является исходным моментом для начала развития. Представлена модель ABCD, которая являет собой пирамиду результатов, которые достигаются в процессе развития. Исследована цепь развития общества, а также подход к развитию общества, основанного на проблемах и потребностях. Отмечено, что развитие общества сопровождается определенными изменениями, которые должны обязательно происходить во всех сферах жизни общества. В результате проведенного исследования сформулированы основные условия эндогенного развития.

Ключевые слова: территориальная община, развитие общества, эндогенное развитие, социально-экономические изменения, проблемы и потребности общества

PhD in Public Administration, Ilchenko N. V. Community development: essence and approaches (foreign review) / Cherkasy State Technological University, Ukraine, Cherkasy

The main approaches in community development was investigated. We divided theories in community development into five types, as a process, method, program, social movement and result. The main criteria and type of changes in the development community were considered. It was identified the main directions of efforts to improve living conditions in the community. We indicated that community development could be seen as a philosophical concept, which at first gave the desire to make changes in their community that is the starting point for the beginning of development. It was represented the model of ABCD in the form of pyramid of the results which are achieved in the process of community

development. We researched chain of community development and community development approach, based on the problems and needs. We emphasized that community development is accompanied by certain changes that must necessarily take place in all spheres of community life. In the result of this study, we formulated the basic conditions of endogenous development.

Keywords: local community, community development, endogenous development, socio-economic changes, problems and needs of the community

Вступ. Процеси переходу від індустріального до інформатизованого суспільства обумовлюють необхідність трансформації соціально-економічної системи України в напрямку підвищення залучення територіальних громад до економічного та соціального розвитку. Практика більшості розвинутих країн, які розпочали подібний шлях трансформування ще на початку 80-х років, показала високу ефективність такого підходу для вирішення проблем бідності, нерівності, зайнятості та підвищення добробуту і якості життя населення даних країн. Основні соціально-економічні показники, які характеризують стан розвитку України, свідчать, що країна потребує негайного переосмислення підходів до економічного розвитку, який на сьогодні можна характеризувати достатньо високою централізацією в сфері прийняття рішень щодо вирішення місцевих проблем.

Низка канадських, американських та англійських науковців досліджували передумови, концепції та практику, що пов'язані з проблемами економічного розвитку територіальних громад, а саме: М. Діочон, М. Конн, Л. Ламб, Дж. Лохлей, М. Розеленд, М. Тоуе, Дж.-М. Фонтен, П. Хамел, Г. Хотон, Е. Шраг та інші. Накопичені теоретичні знання та практичний досвід можуть бути використані у вітчизняній науці, зокрема при уточненні передумов, цілей та результатів розвитку територіальних громад та основних учасників даного процесу.

Мета статті та основні завдання. Зробити огляд зарубіжних концепцій щодо сутності та основних підходів до розвитку територіальних громад, а також сформулювати основні ознаки та передумови ефективного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток громади є предметом вивчення багатьох наукових дисциплін, таких як соціологія, економіка, політологія, соціальна робота, планування і, навіть, архітектура. Такий міждисциплінарний підхід свідчить про багатогранність та різнобічність даної концепції. Разом з цим, це призводить до дискусій серед теоретиків та практиків в цій сфері з огляду на природу, основні цілі, принципи та ключові елементи розвитку.

Вважаємо за доцільне дослідити основні підходи до розвитку територіальних громад.

І. Сандерс пропонує поділити сукупність теорій, які досліджують дане поняття, на чотири типи, такі що розглядають розвиток громади, як:

- процес;
- метод;
- програма;
- громадський рух [1, с. 19].

В деяких дослідженнях також зустрічається визначення розвитку громади як результату [185, с. 6]. Тому до типізації І. Сандерса пропонуємо ще додати п'ятий тип – розвиток громади як результат.

1. Розвиток громади як процес. З цієї точки зору розвиток розглядається як процес, що проходить декілька стадій від одного стану до іншого більш якісного. Даний прогрес в змінах оцінюється за певними критеріями, які стосуються в основному соціальних відносин. Критерії та стан змін в громадах відповідно до даних критеріїв наведено в табл.1.

Таблиця 1

Критерії та стан змін в процесі розвитку громади

Критерії оцінки	Стан змін
Участь в прийнятті рішень	одна-дві людини (еліта) – група людей – більшість членів громади
Співробітництво	мінімальне – середнє - максимальне
Партнерство	вужьке коло учасників – широке коло учасників
Використання ресурсів громади	зовнішні ресурси – внутрішні ресурси

Джерело: розроблено автором з урахуванням [1, с. 19]

Наголос при цьому робиться на тому, що відбувається з людьми в психологічному аспекті та з огляду на їх соціальні взаємовідносини.

В своєму дослідженні І. Сандерс наводить декілька визначень розвитку громади як процесу, які вважаємо за доцільне представити в даній роботі.

Американська адміністрація з міжнародної кооперації пропонує таке визначення розвитку громади: «Розвиток громади – це процес соціальних дій, за допомогою яких люди в громадах організують себе для планування та дій; визначають свої спільні та індивідуальні потреби і проблеми; розробляють групові та індивідуальні плани для вирішення своїх проблем; впроваджують свої плани з максимальним використанням ресурсів громади; та доповнюють свої ресурси в разі необхідності з державних або недержавних агенцій поза межами громади у матеріальному вигляді або у вигляді послуг [1, с. 19]».

Дж. Д. Мезіров розглядає процес розвитку громади як «процес планування та організації з метою допомогти індивідуумам набути необхідної позиції, знань та ідей, які необхідні для їх демократичної участі в ефективному прийнятті рішень щодо як можна ширшого кола громадських проблем, задля підвищення їх рівня компетенції» [1, с. 19-20]. Дане визначення науковець навів в своїй книзі «Розвиток громади як освітній процес» (англ. Community Development as an Educational Process). Його

думку щодо того, що розвиток громади - це освітній процес, поділяють Р. В. Постоң, Л. Нельсон, Ч. Е. Рамсей та К. Вернер.

Ф. Х. Сехнерт проаналізувавши ряд визначень, представив таке: «розвиток громади – це процес змін в громаді для досягнення цілей. Включення в цей процес навчання, тренування, освіти, планування, організації та дії принесе цілеспрямовані когнітивні зміни в інтересах громади» [1, с. 21].

З погляду Г. П. Гріна процес розвитку громади починається з процесу організації громади. Наступним за цим є етапи: розробки бачення громади, планування, впровадження і оцінки розроблених проектів з розвитку. Після закінчення цього циклу розвиток переходить на наступний більш якісний рівень, і цикл починається з початку. В центрі даної моделі є освіта та участь громади, яка є обов'язковою на кожній стадії процесу розвитку громади [2, с. 42].

2. Розвиток громади як метод. Деякі розглядають розвиток громади як метод для досягнення певних цілей. Будь-який метод (стимулювання, навчання, організація тощо) може використовуватися як метод розвитку громади і застосовуватися до визначеної стадії процесу, залежно від того, що планується отримати в кінці даного процесу. Розвиток громади може бути оцінений з точки зору «корисності» або «шкідливості» для громади методів, які застосовуються. В літературі поняття «процес» і «метод» досить часто використовуються як взаємозамінні.

3. Розвиток громади як програма. В цьому випадку метод за допомогою, якого планується досягти певних результатів в громаді, формалізується і трансформується в список діяльності. Тобто, метод розвитку громади набуває форму програми розвитку громади. Спеціалісти наголошують на те, що такі програми не повинні бути занадто формалізованими і розроблятися на тривалий період часу та мати цілі, які можна чітко виміряти та оцінити.

А. Дунхам, який описує розвиток громади, як «організацію зусиль щодо покращення умов життя в громаді та здатність до об'єднання та саморегуляції в громаді» виділив чотири основні елементи цих зусиль:

- сплановані програми;
- заохочення самопідтримки;
- технічна підтримка, яка може включати персонал, обладнання та матеріали;
- залучення різноманітних спеціалістів для допомоги в громаді [1, с. 23].

І. Сандерс вважає, що навіть той, хто розглядає розвиток громади як процес чи метод, буде в результаті залучений до певної програми розвитку.

4. Розвиток громади як громадський рух. З цієї точки зору розвиток громади розглядається більше як філософська концепція, яка на перше місце виводить бажання здійснювати зміни в своїй громаді, робить наголос на необхідності популяризації ідеї розвитку територіальних громад. Цей рух

дозволяє виявити лідерів, розбудувати нові організації та інституції, які будуть активно просувати ідеї розвитку, доносити ціннісні аспекти цього процесу членам громади.

Вважаємо, що таке розуміння поняття є вихідним моментом для початку процесів розвитку в громадах. Коли населення усвідомить свою роль в цьому і долучиться до такого руху, тільки тоді процес розвитку набуде форми такого, що йде «зсередини» самої громади.

На конференції в Кембриджі було наголошено, що «розвиток громади – це рух, який має на меті сприяти кращому життю в усій громаді за її активної участі, та, якщо можливо, з ініціативи громади, але ці ініціативи не повинні виникати спонтанно...» [1, с. 25].

5. Розвиток громади як результат. Даний підхід наголошує на тому, що кінцевою метою всіх дій, пов'язаних з розвитком громади є досягнення певних результатів. Так, Р. Маттесіч та М. Монсей вважають, що «результатом місцевих рішень та програм розвитку повинні стати покращення місця життя та роботи», або «соціальні дії, які ініціює група людей, що змінюють їх економічну, соціальну, культурну ситуацію та/або оточуюче середовище [3, с. 6]».

Цікавою з цієї точки зору, на нашу думку є концепція ABCD (англ. Achieving Better Community Development), яка була розроблена Шотландським центром розвитку громади (англ. Scottish Community Development Centre). Ця модель представляє собою піраміду результатів, які досягаються в результаті певного процесу розвитку (А. Бар, С. Хашаген) (рис.1).

Як бачимо з наведеної піраміди результатів, в її основі лежить уповноваження населення територіальних громад, а найвищим результатом, якого може досягнути – є здорова громада. Треба відмітити, що концепція здорової громади часто застосовується науковцями для побудови моделей та розробки заходів з розвитку.

Розвиток громади досить часто прирівнюється до надання повноважень громаді та розбудови потенціалу громади. Д. А. Чеккі стверджував, що «ядром розвитку громади є розвиток компетенції громади, так щоб вони могли вирішувати свої власні проблеми [5, с. 22]».

Деякі дослідники розглядають розвиток громади, як процес та як результат.

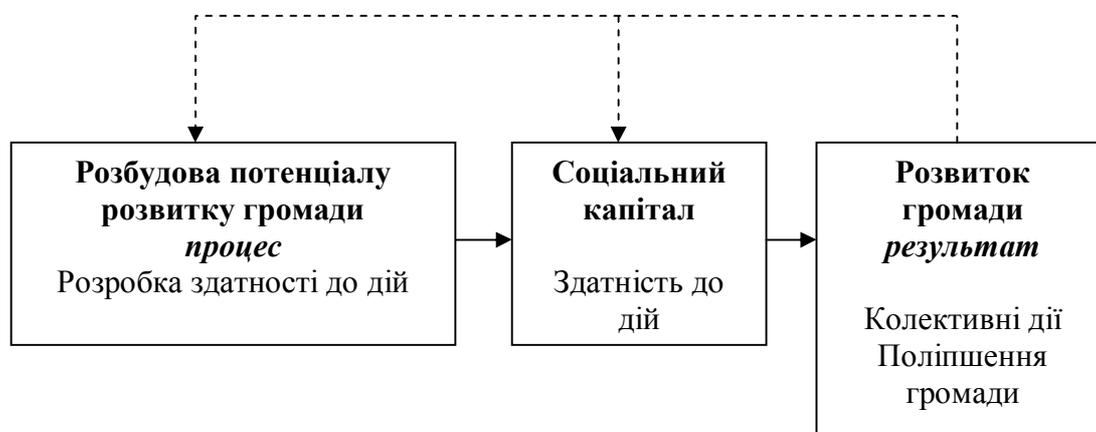
Ф. Філіпс та Р. Пітман з огляду на це визначають розвиток громади як процес розбудови та посилення спроможності діяти колективно і, в результаті здійснення колективної дії, поліпшити громаду в будь-якій або усіх сферах: фізичній, екологічній, культурній, соціальній, політичній, економічній тощо» [3, с. 6].

**Рис. 1. Піраміда результатів розвитку громади
(за А. Баром та С. Хашагеном)**

Джерело: [4, с. 81]

В результаті цього, науковці побудувати ланцюг розвитку громади, який розглядає його як процес і як результат (рис.2).

Рис. 2. Ланцюг розвитку громади (за Ф. Філіпсом та Р. Пітманом)

Джерело: [3, с. 7].

А. Барр та С. Хашаген на підставі своєї моделі *ABCD* також представляють модель розвитку громади як процес та результат (рис.3.).

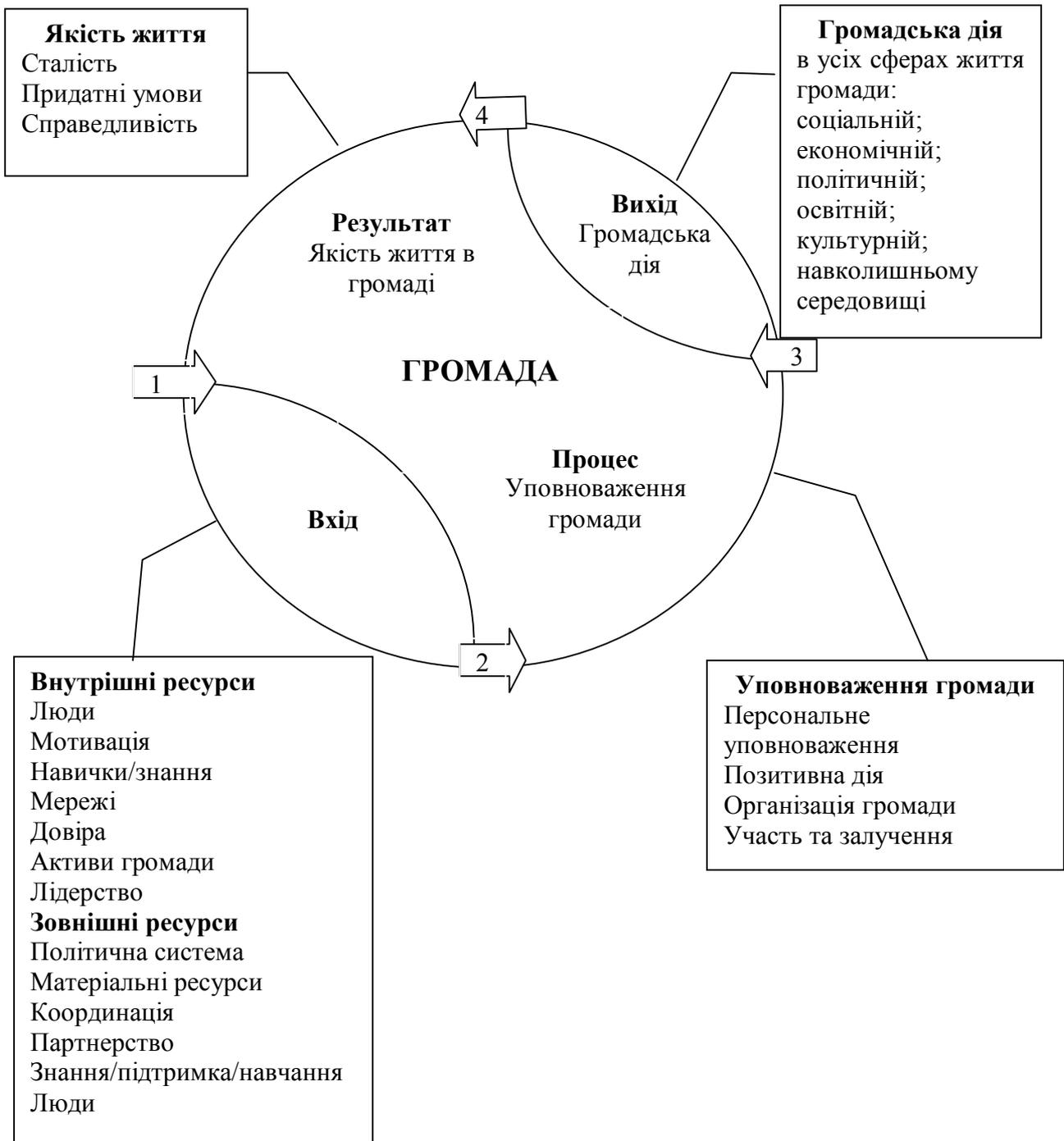
В теорії та практиці досить розповсюдженим є підхід до розвитку громади, який базується на проблемах та потребах. Тобто, вихідною точкою до впровадження процесів розвитку громади є дослідження їх проблем та слабкостей (К. М. Джонсон, П. А. Міллер, Дж. Саммерс) [2, с. 7]. Перевагою цього підходу є те, що ідентифікація проблем може допомогти громаді мобілізуватися саме для забезпечення необхідних потреб.

Недоліком є те, що в громадах спостерігається стійка тенденція звертатися за допомогою для вирішення визначених проблем до спеціалістів, які знаходяться поза межами громад. Досить часто це призводить до залежності громади від зовнішніх ресурсів та втрати контролю над процесом розвитку. У відповідь на цю тенденцію, Дж. Кертцман та Дж. Макнайт зробили наголос на важливості дослідження активів громади, з метою ідентифікації сильних сторін та ресурсів, які можна застосувати в плануванні процесів розвитку [2, с. 8]. Вважаємо, що більш доцільним є починати діяльність, пов'язану з розвитком територіальних громад, з оцінки можливостей і після цього ідентифікації проблем.

Більшість дослідників погоджуються, що розвиток громади повинен супроводжуватися певними змінами. Ці зміни повинні обов'язково відбуватися в усіх сферах життя громади. Д. Дуглас відкидає штучний поділ життя громади на політичне та економічне, пропонуючи цілісний підхід, який розглядає громаду як цілісну соціально-економічну одиницю в її біо-соціальному оточенні [5, с. 23]. Всі зазначені аспекти громади мають однаково важливе значення і тісно пов'язані між собою.

Науковці з розвитку громад вважають, що для того, щоб розпочати процес змін в громаді, необхідно створити ряд умов. Так, наприклад, Товариство з розвитку громади визначило наступні п'ять «Принципів гарної практики» (англ. Principles of Good Practice):

- просувати активну та репрезентативну участь всіх членів громади з метою впливати на ті рішення, які роблять вплив на їх життя;
- залучати членів громади до вивчення і розуміння всіх аспектів громади, як економічних, соціальних, екологічних, політичних, фізіологічних так і інших, вплив яких пов'язаний з альтернативним курсом розвитку;
- об'єднувати різноманітні інтереси та культуру громади в процес розвитку громади;
- активно працювати для покращення лідерського потенціалу членів громади, лідерів та груп в громаді;
- використовувати весь спектр стратегій для забезпечення довготермінової сталості та добробуту громади [5, с. 23].

Рис. 3. Модель розвитку громади (за А. Барром та С.Хашагеном)
 Джерело: [4, с. 83]

Висновки. Отже, дослідження особливостей розвитку територіальної громади дозволяє нам сформулювати такі основні умови:

1. Розвиток територіальних громад – це процес економічних, соціальних, екологічних, політичних та культурних змін (покращення);
2. Розвиток територіальних громад – це процес, який іде знизу, тобто починається в громаді;
3. Базується на місцевих економічних, соціальних, фізичних, людських та культурних активах;

4. Головна мета розвитку – покращення якості життя місцевих громад;
5. Покращення якості життя прямо пов'язане з уповноваженням місцевих людей та їх залученням до процесів розвитку на всіх стадіях управління;
6. Демократична, рівна та прозора участь в прийнятті рішень, управління та розподілі ресурсів;
7. Розвиток територіальних громад – це сталий процес;
8. Участь в розвитку територіальних громад всіх зацікавлених сторін: місцевого самоврядування, бізнесу, громадського сектору та населення.
9. Підтримка розвитку територіальних громад з боку національного уряду.
10. Розвиток територіальних громад – процес переосмислення та усвідомлення членами територіальних громад своєї ролі в даному процесі.
11. Розвиток територіальних громад повинен базуватися на можливостях та активах, а не на потребах та проблемах.

Це дозволяє ендогенний підхід розвитку «для громади» трансформувати в ендогенний підхід розвитку «з громадою».

Отже, розвиток територіальних громад може включати практично будь-який вид діяльності, що спрямований на виконання як економічних так і соціальних завдань. Зокрема, до соціальних завдань можемо віднести: забезпечення якісної освіти; забезпечення населення доступним житлом; створення можливостей для здорового і безпечного життя; забезпечення громадянам можливостей до виявлення активності в культурній та рекреаційній сфері; підтримка прагнення людей до активної участі у житті громади. Серед економічних завдань доцільно виділити: нагромадження місцевого капіталу та власності; забезпечення доступності кредитів; підготовка людей до професійної діяльності; планування, вивчення та відстоювання інтересів громади; створення фізичної інфраструктури.

Література:

1. *Community Development as a Process* / edited by Lee J. Cary. – University of Missouri Press, 1983. – 224 p.
2. *Green G. P. Asset building and community development* / G. P. Green, A. Haines. – SAGE, 2007. – 320 p.
3. *An introduction to community development* / ed. by Rh. Phillips, R. H. Pittman. – NY: Routledge, 2009. – 363 p.
4. *Ledwith M. Community development: A critical approach* / M. Ledwith, Jo Campling. - The Policy Press, 2005. – 196 p.
5. *Community Economic Development: Building for Social Change* / edited by E. Shragge, M. Toye. - Cape Breton University Press, 2006. – 306 p.

References:

1. *Community Development as a Process (1983)*. Ed. by Lee J. Cary (2nd ed.). Columbia, Missouri: University of Missouri Press.

2. Green, G. P. and Haines, A (2007). *Asset building and community development* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
3. *An introduction to community development* (2009). Ed. by Rh. Phillips and R. H. Pittman. NY: Routledge.
4. Ledwith, M. and Campling, Jo. (2005). *Community development: A critical approach*. Bristol, UK: The Policy Press.
5. *Community Economic Development: Building for Social Change* (2006). Ed. by E. Shragge and M. Toye. Sydney, NS: Cape Breton University Press.

УДК: 338.48:379.8.092(045)

ТУРИЗМ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Ковальська Р. С.

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, Вінниця

У статті розглянуто поняття інвалідності, соціальної адаптації та інтеграції, туризму і краєзнавства для осіб з обмеженими можливостями. Наведено аналіз публікацій українських та зарубіжних науковців, які присвячені проблематиці неповносправності, вивченню туризму як важливого засобу соціальної адаптації. Досліджено особливості осіб з обмеженими можливостями, роль рухової активності в процесі покращення їх психофізичного стану.

У результаті дослідження визначено основні функції, завдання, вплив туризму на формування гармонійного розвитку осіб з особливими потребами та пристосування їх до сучасних умов суспільного життя. Показано, що на сьогоднішній день існує багато чинників, які перешкоджають цьому.

Для подолання цього запропоновані механізми удосконалення системи організації туризму для осіб з особливими потребами. Пропонуються заходи щодо впровадження, розвитку і популяризації різноманітних видів туризму для осіб з обмеженими можливостями.

Ключові слова: адаптація, туризм, інвалідність, особи з особливими потребами, соціальний туризм.

Ковальская Р. С. Туризм как действенное средство социальной адаптации лиц с ограниченными возможностями / Винницкий торговельно-экономический институт Киевского национального торговельно-экономического университета, Украина, Винница

В статье рассмотрено понятие инвалидности, социальной адаптации и интеграции, туризма и краеведения для лиц с ограниченными возможностями. Приведен анализ публикаций украинских и зарубежных ученых, посвященные проблематике инвалидности, изучению туризма как

важного средства социальной адаптации. Исследованы особенности лиц с ограниченными возможностями, роль двигательной активности в процессе улучшения их психофизического состояния.

В результате исследования определены основные функции, задачи, влияние туризма на формирование гармоничного развития людей с ограниченными возможностями и приспособления их к современным условиям общественной жизни. Показано, что на сегодняшний день существует много факторов, которые препятствуют этому.

Для преодоления этого предложены механизмы совершенствования системы организации туризма для лиц с особыми потребностями. Предлагаются меры по внедрению, развитию и популяризации различных видов туризма для лиц с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: адаптация, туризм, инвалидность, лица с особыми потребностями, социальный туризм.

Kovalska R. S. Tourism as an effective means of social adaptation of persons with disabilities / Vinnitsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Vinnitsa

The article discusses the concept of disability, social adaptation and integration of tourism and regional studies for people with disabilities. The analysis of publications in Ukrainian and foreign scientists, who are devoted to the issue of disability, the study of tourism as an important means of social adaptation. The features of people with disabilities, the role of physical activity in the improvement of their psychophysical condition.

The study identified the main functions, tasks, impact of tourism on the formation of the harmonious development of people with special needs and adapt them to modern conditions of social life. It is shown that today there are many factors that prevent this.

To overcome this proposed mechanisms for improving the system of tourism for people with special needs. The measures on implementation of various development and promotion of tourism for people with disabilities.

Keywords: adaptation, tourism, disability, persons with disabilities, social tourism.

Вступ. Інвалідність є явищем соціальним, уникнути якого не може жодне суспільство, і тому кожна держава відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей формує соціальну та економічну політику щодо осіб з обмеженими можливостями. Не дивлячись на це, проблема лікування, реабілітації та соціальної адаптації людей з особливими потребами залишається надзвичайно гострою у всьому світі.

Тим не менш, незважаючи на недугу, яка здолала їх, вони також хочуть дізнаватися щось цікаве про нові країни, тому заради цього подорожують по всьому світу. В Україні проблема туризму для осіб з обмеженими

можливостями знаходиться на самому початку розвитку. Туризм дуже важливий для даної категорії населення, особливо для дітей та підлітків, адже це шанс не замикатися в собі, свої проблеми, а спілкуватися з людьми, відкривати щось нове, пізнавати світ, інтегруючись у суспільство.

Проблемі захисту осіб з особливими потребами присвячена значна кількість робіт вітчизняних та закордонних авторів. Її, зокрема, розглядають С. Григор'єв, А. М. Ахметшин, М. Н. Сапіжєв, С. П. Євсєєв, Г. Р. Сахибзадаєва, О. П. Головкіна та багато інших. Але питання розвитку туризму для людей, які мають певні фізичні вади, проте потребують всебічного культурно-пізнавального розвитку, виходу з ізоляції, що найкраще досягається саме завдяки туристським подорожам, потребує більш детального вивчення. Дані обставини і зумовили вибір об'єкта та предмета дослідження.

Таким чином, **метою дослідження** є вивчити роль і значення туризму як фактору соціальної адаптації осіб з обмеженими можливостями, визначити сучасний стан розвитку туризму для інвалідів в Україні і розробити заходи щодо впровадження, розвитку і популяризації його в державі.

Виклад основного матеріалу. У всьому світі значна увага приділяється пересуванню туристів з обмеженими можливостями, розробляються спеціалізовані туристичні програми. Як вже зазначалося, дані поїздки є дієвим інструментом соціальної адаптації до середовища здорових людей. Проте, неможливо не відзначити приголомшливий факт нестачі цих розробок у нашій країні, як і слабкий розвиток соціального туризму в цілому.

Незадовільний стан розвитку туризму для осіб з обмеженими можливостями пояснюють тим, що в Україні практично не висвітлені проблеми та потреби цих людей. Соціальна реклама та просвітницька громадська діяльність у цьому напрямку також не ведеться в потрібному обсязі.

Більш-менш сприятлива до розвитку туризму для осіб з особливими потребами Львівська область, яка має ряд санаторіїв, закладів реабілітації, найбільшу кількість спеціально обладнаних номерів у готелях, професійно навчених гідів та екскурсоводів, доступні туристичні об'єкти для інвалідів [1, с. 56-57].

Найважливіші завдання туризму є: визволення неповносправних осіб з суспільної ізоляції, піднесення бажання до життя, до здійснення спеціальних вправ в процесі реабілітації, релаксації. Найбільш терапевтичним з точки зору широкої реабілітації є активний туризм, який розвиває фізично, морально, оздоровчо, етично і естетично [2, с. 110-112].

Туризм дозволяє зв'язувати спільними інтересами осіб з вадами зі здоровими людьми, починаючи ще зі школи і лікувальних закладів. Дитина, навіть з найбільшими пошкодженнями, завдяки участі в екскурсії чи таборі може пізнати ті місця і об'єкти, які не змогла б пізнати, перебуваючи в місці

постійного проживання. Заняття туризмом дозволяє неповносправним встановлювати нові контакти (знайомство, дружба, приязнь і т.п.) як з іншими неповносправними, так і зі здоровими людьми.

Різноманітні фонди, як державні, так існуючі на благодійні пожертвування,

невід'ємна частина механізму туризму для осіб обмеженими можливостями. Організації, що об'єднують інвалідів саме з метою туризму, наприклад Товариство «Зелений Хрест» у Львові, пропонують програми соціальної адаптації осіб з обмеженими можливостями за допомогою екскурсійного, спортивного, сільського та пізнавального туризму [3, с.165], [4].

Організація подорожі для людей з обмеженими можливостями потребує ретельної підготовки. На першому етапі слід зібрати повну інформацію про маршрут чи місце призначення. Саме з цим допомогти повинні туристичні компанії, які є важливою сполучною ланкою між клієнтом і постачальником: вони володіють інформацією про доступність туристичних об'єктів, можуть розрахувати кошторис подорожі, проаналізувати можливість використання різних видів транспортних засобів, а також фізичні та соціальні умови місця відпочинку.

Туризм є одним з дієвих засобів соціальної адаптації осіб з особливими потребами, формуючи розширюючи, доповнюючи їх картину світу. Тому необхідно вести просвітницьку громадську діяльність:

- поширювати інформацію діючих реабілітаційних центрів, їхні програми

серед осіб з обмеженими можливостями, громадських державних організацій, також серед фахівців галузі медицини, педагогіки та туризму;

- держава повинна всіляко заохочувати до створення нових центрів, програм та проектів, а також допомагати у їхній безпосередній реалізації;

- організовувати нові благодійні фонди, метою яких буде фінансування поїздок для осіб з обмеженими можливостями;

- залучати до участі у програмах максимальну кількість професіоналів, спеціальних установ;

- випускати збірники матеріалів по роботі центрів з питань організації туризму для осіб з особливими потребами, створювати сайти в Інтернеті [5, с. 178-179].

Туризм для осіб з обмеженими можливостями несе величезний потенціал завдяки тому, що він вигідний всім. Діти / підлітки / дорослі, які є потенційними туристами, отримають необхідні враження та емоції, туристські підприємства - прибуток, інвестори - відповідний імідж. Але значення цього туризму має більш глобальний характер. Суспільство отримує нових, повноцінних, активних членів, що в свою чергу зміцнить державу, яка базується на стабільному суспільстві [6, с.209-211].

При правильному підході до даної проблеми, активної участі різних суб'єктів туристичної індустрії, а також інших організацій держави, туризм

для осіб з обмеженими можливостями здоров'я може не тільки виявитися одним із

перспективних напрямків розвитку даної діяльності в Україні на найближчі 10 років, але й стати одним з провідних.

Висновки. В сучасному суспільстві особливу увагу слід приділяти соціальній адаптації осіб з обмеженими можливостями. Значна роль в цьому процесі повинна відводитись туризму, як дієвому засобу пристосування інвалідів до нормального життя, дає можливість відчувати свою значимість на рівні зі здоровими людьми, дозволяє встановлювати нові контакти, бороти страх, зменшує негативне ставлення до себе і оточуючих, а, відповідно, сприяє адаптації в житті. Подальші дослідження полягатимуть в детальному аналізі стану туризму для осіб з особливими потребами в Україні, основних проблем і окреслення шляхів розвитку даного виду туризму, що дозволять використовувати туризм як засіб гармонійного розвитку особи з обмеженими можливостями.

Література:

1. *Про становище інвалідів в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами: Державна доповідь.* – К.: Соцінформ, 2012. – С. 56-57.

2. *Волошинський О., Горбацьо І., Мацелюх А., Сварник М. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб: навч. посібник / О. Волошинський, І. Горбацьо, А. Мацелюх, М. Сварник.* – Львів: ТОВ «Простір М». – 2009. – С. 110-112.

3. *Монастирський В. Організація туризму для осіб з обмеженими можливостями у Львівській області / В. Монастирський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* – Львів, 2012. – Випуск 29. – Ч 2. – С. 164-169.

4. *Товариство «Зелений хрест»: офіційний сайт.* - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gcs.org.ua/ukr>

5. *Холостова Е. И., Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация: учебное пособие.* – 2-е изд. – М., 2010. – С. 178-179.

6. *Социокультурные социально-психологические аспекты интеграции общества лиц тяжёлыми множественными нарушениями // Материалы международной научно-практической конференции.* - Псков, 2012. – С.209-211.

References:

1. *Pro stanovyshe invalidiv v Ukraini ta osnovy derzhavnoji polityky shhodo vyrishennja problem ghromadjan z osoblyvymy potrebamy: Derzhavna dopovidj.* – K.: Socinform, 2012. – S. 56-57.

2. *Voloshynskij O., Ghorbacjo I., Maceljukh A., Svarnyk M. Teorija i praktyka orghanizaciji aktyvnogho vidpochynku ta turyzmu dlja nepovnospravnykh osib: navch. posibnyk / O. Voloshynskij, I. Ghorbacjo, A. Maceljukh, M. Svarnyk.* – Ljviv: TOV «Prostir M». – 2009. – S. 110-112.

3. *Monastyrskyj V. Orghanizacija turizmu dlja osib z obmezhenymy mozhlyvostjamy u Ljvivs'kij oblasti / V. Monastyrskyj // Visnyk Ljvivs'kogho universytetu. Serija mizhnarodni vidnosyny. – Ljviv, 2012. – Vypusk 29. – Ch 2. – S. 164-169.*
4. *Tovarystvo «Zelenyj khrest»: oficijnyj sajt. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.gcs.org.ua/ukr>*
5. *Kholostova E.Y., Dementj'eva N.F. Sotsyal'naja reabylytacija: uchebnoe posobyje. – 2-e uzd. – M., 2010. – S. 178-179.*
6. *Socyokuljturnye sotsyal'no-psykholohycheskye aspekty yntegracyu obshhestvo lyc tjazhelymy mnozhestvennymy narushenyjamy // Materyaly mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferencyu. - Pskov, 2012. – S.209-211.*

УДК 330.1

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ДОТРИМАННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ

Микитюк М. В.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Чернівці

В статті розглянуто роль основних складових концепції сталого розвитку та їх вплив на розробку засад сучасного механізму дотримання екологічних норм ведення бізнесу, екологічного захисту навколишнього середовища, обґрунтовано стандартні вимоги до систем екологічного управління розвитку: економічний, системно-екологічний та інноваційних підходи.

Ключові слова: екологічні норми, концепція сталого розвитку, норми ведення бізнесу, екологічний захист, системний підхід.

Микитюк М. В. Методы исследования экономических последствий соблюдения и нарушения экологических норм ведения бизнеса / Черновицкий торгово-экономический институт КНТЕУ, Украина, Черновцы

В статье рассматривается роль основных составляющих концепции устойчивого развития и их влияние на разработку основ современного механизма соблюдения экологических норм ведения бизнес, экологической защиты окружающей среды, обоснованно стандартные требования к системам экологического управления развития: экономический, системно-экологический и инновационных подходы.

Ключевые слова: экологические нормы, концепция устойчивого развития, нормы ведения бизнеса, экологическая защита, системный подход.

Муkytiuk M. Methods of economic impact of compliance and violation of environmental business regulations / Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNTEU, Ukraine, Chernivtsi

In the article says about the role of the main components of sustainable development and their impact on the development of the principles of modern environmental compliance mechanism business, ecological environment protection, reasonably standard requirements for environmental management systems development: economic, environmental and systemic, and innovative approaches.

Keywords: environmental standards, the concept of sustainable development, business rules, environmental protection, systematic approach.

Постановка проблеми. Перехід соціально-економічних відносин та діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів на засади сталого розвитку передбачає активне залучення можливостей суспільства для досягнення збалансованого розвитку. Вагоме значення у соціально-економічному зростанні набуває підприємництво, однак залучення підприємців до розв'язання екологічних проблем нині є недостатнім.

Україна перебуває сьогодні в активному пошуку свого соціально-орієнтованого шляху подальшого розвитку. Важливим при цьому є урахування триєдиної, цілісної моделі економічної, екологічної та соціальної сфер. Втілення концепції сталого розвитку ще не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України. Надзвичайно важливою умовою сталого національного розвитку є політична воля з боку вищого керівництва держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питань дослідження економічних наслідків дотримання та порушення екологічних норм ведення бізнесу знайшли своє відображення в наукових працях таких учених, як М. З. Згуровський, А. І. Шевцов, Л. І. Юрченко, І. Юргутіс та ін. Віддаючи належне різнобічним теоретичним та практичним дослідженням вищезазначених дослідників, слід визнати існування раніше невирішених частин загальної проблеми, що потребують саме аналізу проблем регулювання екологічної безпеки та дотримання екологічних норм ведення бізнесу, а також формування відповідних механізмів їх реалізації.

Відповідно до аналізованої проблематики метою статті є визначення ролі та обґрунтування основних складових концепції сталого розвитку, їх вплив стосовно розробки засад сучасного механізму дотримання екологічних норм ведення бізнесу, екологічного захисту навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Теорія і практика загальносвітового цивілізаційного розвитку засвідчили, що на межі століть вчення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого соціально-еколого-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені всесвітніми самітами

ООН у 1992 та 2002 роках, за участю понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку валового національного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей валовий дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Розвиток нової, «знанневої» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення досить затребуваного товару.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до усвідомлення необхідності збереження однакових прав сьогоденних і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання цього дуже складного процесу. Узагальнений інформаційний аналіз щодо системи вимірів сталого розвитку запропонований Інститутом прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ»

та наведений академіком М. Згуровським в «Дзеркалі тижня». Рівень сталого розвитку пропонується оцінювати за допомогою індексу сталого розвитку, що вираховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального з відповідними ваговими коефіцієнтами.

Характерною особливістю країн-лідерів є те, що базові галузі промисловості цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів і дешевої робочої сили. У структурі доданої вартості їхніх економік домінує значна частка інтелектуальної та високотехнологічної праці. Ці країни перебувають серед світових лідерів саме за індексами екологічного виміру, конкурентоспроможності та за індексом суспільства, заснованого на знаннях. Вони дуже активні в інноваційній діяльності, спрямовують близько 3% ВВП і більше на дослідження та розвиток.

Від початку 90-х років минулого століття ці країни активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання, «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною.

Україна практично за всіма визначальними індексами і показниками сталого розвитку істотно поступається переважній більшості країн. В таких умовах для України важливим є визначення стратегії власного розвитку. Ми поділяємо точку зору академіка Згуровського М., згідно якої з погляду триєдиного економічного, екологічного і соціального розвитку та ресурсної реалізації соціального капіталу, російська модель і модель ЄСП буде мало перспективною для України. Насамперед тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і енерговитратним характером економіки Росії і меншою мірою – інноваційним, європейським. Тому в ЄСП успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих на ресурси і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку людського капіталу. Україні було б доцільно, перебуваючи поза форматом ЄСП, продовжувати співпрацю з цією групою країн на взаємовигідній основі.

З іншого боку, копіювання моделі ліберального капіталізму, що домінує у країнах «великої вісімки» і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним, оскільки їй не під силу подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в безумовній максимізації прибутків на користь обмеженої соціальної групи «господарів життя», а це, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів.

Міжнародний стандарт ISO 14001 визначає вимоги до систем екологічного управління, що допомагає організації сформулювати

екологічну політику й цілі з рахуванням стану навколишнього середовища та інформації про найнебезпечніші впливи на довкілля її виробничої діяльності чи самої продукції. Передбачають структурний процес для досягнення безперервного забезпечення управління, інтенсивність якого визначається організацією з урахуванням професійних, економічних та інших чинників.

Стандартні вимоги до систем екологічного управління є системною складовою загальної нормативно-правової бази екологічного управління, що формується відповідно до чинного законодавства.

Загальна методологія як вчення про методи пізнання реалізує такі функції: створення нового знання; структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, гіпотез; організація нових знань у практичній діяльності. До принципів методології зараховують єдність теорії і практики, об'єктивність, конкретність, розвиток, історизм.

Основним напрямом реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем та сталого розвитку. Сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження та практичної діяльності в єдності зовнішніх і внутрішніх зв'язків у просторі та часі.

Екологічний менеджмент є складовою загальної системи управління і тому має притаманні їй теоретико-методологічні основи. Водночас екологічні проблеми розглядають у причинно-наслідковому взаємозв'язку, причому екологічні аспекти взаємозв'язку набувають дедалі більшого значення. Тому роль системно-екологічного підходу зростає адекватно до реалій сьогодення: масштабності техногенних і екологічних загроз; швидких змін середовища існування людини і суспільства; ігнорування транснаціональними корпораціями національних чи регіональних проблем тощо.

Формування методології системного підходу ґрунтується на використанні знань про системи: їх класифікацію, загальні системні властивості, природу і види їх поведінки. Основою методології системного підходу є системне бачення світу та системне мислення.

У загально понятійному розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу елементів будь-якої системи, що перебувають у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, в т. ч. природного впливу на ефективність взаємодії складових системи як цілісного явища і впливу системи на середовище інших систем.

Системно-екологічний підхід — врахування всієї сукупності екологічних аспектів, їх системних властивостей, екологічних характеристик досліджуваних систем, методів і методик, що використовуються для їх дослідження. Основою системно-екологічного підходу є системно-екологічне бачення світу як єдиного і цілісного середовища.

Методологічне підґрунтя системно-екологічного підходу формується на таких основних постулатах: «усе залежить від усього»; «будь-яка зміна породжує ланцюгову реакцію наслідків»; «будь-яка частка є частиною цілого, а ціле — частиною більш цілого»; «усе має свої закони існування і змін».

Системний підхід в екологічному менеджменті передбачає збалансованість економічної вигоди і екологічної безпеки, екологічної політики підприємства і державної екологічної політики, враховуючи минуле, інформацію про теперішнє функціонування та зв'язки всіх чинників на перспективу.

Системне екологічне управління здійснюється в межах організаційно-правового поля загальної системи управління. Об'єктивна необхідність запровадження системного екологічного управління, яка диктується вимогами часу і необхідністю виживання підприємства у зовнішньому конкурентному середовищі, може спонукати керівництво підприємства на реструктуризацію загального управління на основі системного підходу.

Отже, системно-екологічний підхід характеризують такі ознаки: системне мислення; системний аналіз; операційні дослідження; стратегічне планування; комплексне оцінювання; системний менеджмент (цілісне бачення, необхідність передбачення, гнучкі погляди, послідовність міркувань, цілеспрямованість).

Методологічною основою дослідження є положення теорії сталого розвитку, сучасної фінансової та регулятивної теорії, розробки українських та зарубіжних вчених з економічного регулювання екологічних наслідків ведення бізнесу, що визначаються у економіці природокористування та охороні навколишнього середовища, національний та міжнародний досвід застосування інструментів екологічної політики та запровадження системи екоменеджменту. Під час дослідження використовують такі методи:

✓ монографічний – для вивчення та теоретичного узагальнення сучасних наукових досліджень з екологічного підприємництва та регулятивної політики держави;

✓ порівняльний аналіз – для зіставлення фактичних даних еколого-економічного та соціального розвитку України, впливу глобалізації та трансформації на ці процеси;

✓ системно-структурний аналіз – для визначення природоохоронних особливостей підприємницької діяльності в Україні з позиції методології, методики та практики впровадження;

✓ графічний – для наочного зображення динаміки економічних показників розвитку промисловості; статистичний – для здійснення аналізу підприємницької діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Технологія системного управління формується з двох рівнів: процесного і функціонального. Провідним є процес підготовки, прийняття і реалізації рішень, який обслуговують обліковий, аналітичний та

інформаційний процеси. Характерним для системного менеджменту є напівформалізований процес, коли аналітична підготовка рішень формалізується, а прийняття рішень здійснюється з використанням досвіду управлінського персоналу.

Поєднання системного господарського аналізу і структурного проектування формує методичну основу системного підходу. Сприяє його впровадженню надійна еколого-економічна інформація, оформлена за світовими стандартами. Об'єктивна необхідність реформування економіки України змушує керівників підприємств оволодіти методологією системного підходу прийняття управлінських рішень з орієнтацією на світові стандарти системної технології управління, маркетингу, аудиту, інжинірингу, сертифікації.

Оскільки за системного підходу будь-яка організація, екосистема, територія розглядається як система, кожний із елементів якої має свої визначені і обмежені цілі функціонування, мета управління (збереження, підтримання функціонування екосистеми, території) зводиться до інтеграції (поєднання) системоутворюючих елементів. Цього можна досягти за умови, що кожний елемент (проблема) вирішується взаємопов'язано, взаємообумовлено, з урахуванням ієрархічного принципу, через порівняльний аналіз альтернативних шляхів і методів досягнення поставленої мети, за допомогою кількісного оцінювання цілей, методів, засобів їх досягнення і всебічного оцінювання всіх можливих і запланованих результатів діяльності, тобто з позиції системного аналізу і синтезу.

Системний менеджмент виконує такі загальні управлінські функції: інноваційної діяльності, стратегічного планування, обліку, аналізування, мотивації, організації, контролювання. Провідними системоутворюючими функціями екологічного управління є інноваційна діяльність і стратегічне планування або прогнозування.

Інноваційна діяльність задає підприємству динаміку і темпи розвитку, забезпечує його активну позицію на ринку попиту і пропозицій. Інноваційний екологічний менеджмент полягає в інтенсивному вдосконаленні управління через створення і впровадження науково-технічних новацій з урахуванням екологічних пріоритетів. Основними тенденціями розвитку інноваційного екологічного менеджменту є: підвищення значення і ефективності управлінської праці; підтримання і стимулювання проектів організаційних інновацій; раціоналізація інформаційного забезпечення системи управління; динамічність об'єктів управління; децентралізація управлінських функцій; екологізація промисловості, інвестиційної діяльності, науки і мислення людей.

Інноваційний екологічний менеджмент покликаний забезпечити таку взаємопов'язаність і взаємозалежність системи, щоб науково-технічний аспект став економічно вигідним, тобто нововведення забезпечували б розроблення нового або поліпшеного екологічно чистого продукту, що має попит, а його виробництво не завдавало б шкоди навколишньому

природному середовищу, тим самим підвищуючи рівень економічного та соціального ефекту.

На підприємство як первинний елемент природокористування поширюються закони і правила функціонування екосистем, їх ієрархічних взаємозв'язків і взаємодії, методи вирішення проблем. Отже, підприємство як суб'єкт ринкової системи змушене здійснювати свою діяльність за законами ринкової системи і законами екосистеми природокористування (законами екології): законом внутрішньої динамічної рівноваги; законом сукупної (сумісної) дії факторів; законом бумеранга; законом обмеженості природних ресурсів; правилом регіональної екологічної рівноваги та ін. Тому діяльність підприємства буде збалансованою за таких умов:

1) підприємство розглядається як складова загальної діяльності людства у взаємозв'язку з навколишнім середовищем;

2) враховуються загальнодержавні природоохоронні інтереси через ринкові важелі: податки, мотиваційні стимули, прибутки, кредити, штрафи;

3) розвиток підприємства здійснюється з урахуванням сукупної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів;

4) береться до уваги внутрішня динамічна рівновага технологічних, господарських, еколого-економічних систем;

5) ефективно діють системи і структури екоменеджменту, екологічні експертиза, аудит, сертифікація, маркетинг тощо;

6) регулярно здійснюється навчання, підвищення кваліфікації працівників;

7) впроваджуються і використовуються світові, загальноєвропейські державні екологічні стандарти, новітні способи виробництва, системи менеджменту якості, екологічного менеджменту та безпеки життєдіяльності.

Як правило, природоохоронна діяльність на підприємствах описується в екологічних паспортах, запроваджених 15—20 років тому. Однак сучасна ситуація докорінно змінилася, а саме: технологія виробництва, обробка сировини, потреби споживача зовсім інші; для виживання підприємства необхідні інвестиції, які здебільшого роблять конкуренти, що прагнуть заволодіти підприємством та експлуатувати його і навколишнє середовище, дбаючи лише про прибутки; державна підтримка незадовільна та недостатня для повної модернізації; домінують політичні, економічні, приватні інтереси щодо права власності на підприємство, територію тощо.

Поряд з стратегічним аналізом важливим методологічним підходом до процедури оцінювання є просторовий аналіз. Він передбачає виявлення та вивчення об'єктів господарювання в межах ландшафтних районів.

Ефективність просторового аналізу в дослідженні проблеми взаємодії суспільства і природи підтверджена низкою наукових публікацій, в яких акцентується можливість організованого та упорядкованого вирішення еколого-географічної проблеми, зокрема, її оцінкової сутності. Просторовий аналіз базується на кількісних, вербальних і змішаних проблематичних аспектах-показниках НПС.

Тому слід пам'ятати, що система екологічного управління є перш за все інструментальним управлінським засобом, за допомогою якого підприємство може систематично контролювати рівень екологічних характеристик своєї діяльності. Щоправда, очікуваний результат не завжди може задовольняти виробника продукції, оскільки зразу не відбувається пряме зниження негативного впливу на навколишнє середовище (відкладений ефект). Однак у будь-якому разі дотримання стандартних вимог до системи екологічного управління, що засновані на динамічному циклічному процесі планування, впровадження, контролю, перевірок і аналізу, дає змогу підприємству:

- розробити й скоригувати власну екологічну політику;
- ідентифікувати екологічні аспекти, враховуючи виробничий досвід, як свій, так і інших підприємств;
- визначати значимість впливу на навколишнє середовище;
- ідентифікувати відповідні вимоги законодавчих і нормативних актів, що регулюють природоохоронну діяльність;
- ідентифікувати пріоритети, відповідні цілі і вимоги екологічної політики;
- розробити структуру, програму впровадження і реалізації екологічної політики;
- сприяти плануванню, контролю, екологічному моніторингу, реалізації коригувальних заходів, діяльності з аудиту, критичному аналізу стану системи екологічного управління;
- адаптуватися до зміни умов діяльності.

Література:

1. Амоша О. І. *Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти* : монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, О. Ф. Новікова ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
2. Згуровський М. З. *Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: [монографія]* / Згуровський М. З.; Міжнар. рада з науки (ICSU). – К.: НТУУ "КПІ", 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с.
3. Покришка Д. С. *Конкурентоспроможність економіки України: стан та перспективи зміцнення // Україна в 2007 році. Щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Монографія / за заг. Ред. Рубана Ю. Г.- К.: НІСД, 2007. – С. 242 - 251*
4. Чернецький Ю. О. *Світова економіка*. – М.: ИНФРА – М, 2007, с. 303
5. Шевцов А. І. *Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / Анатолій Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 187-193.*
6. Юрченко Л. І. *Екологічна безпека в загальній системі сучасного бізнесу// Гуманітарний часопис. - 2011.- № 2. - С. 29-35.*

7. Юрхутіс І. Екологічний менеджмент і його вплив на поліпшення екологічної ситуації в Україні/ І. Юрхутіс // Економіка АПК. – 2003. – С. 44-47.

References:

1. Amosha O. I. Sustainable development of industrial region: social aspects: monograph / O. I. Amosha, V. P. Antoniuk, O. Novikova; Ukraine National Academy of Sciences, Institute of Economics prom- sti. - Donetsk, 2012. - 534p.
2. Zgurovsky M.Z. Analysis of sustainable development - global and regional contexts: [monograph] / Zgurovsky M. Z.; Intern. Council for Science (ICSU). - K.: "KPI" , 2010. - Part 1. Global analysis of the safety and quality of life. – 252 p.
3. Pokrushka D. S. Competitiveness of Ukraine's economy: state and prospects // strengthen Ukraine in 2007. The annual assessment of the socio-political and socio -economic development. Monograph / Society. Ed. Ruban U.H.- K: NISS, 2007. - S. 242 – 251.
4. Chernetskyy U. O. World economy. - Moscow: INFRA - M , 2007, s.303.
5. Shevtsov A. I. The future of humanity should plan: global threats and long-term development strategy of Ukraine / Anatoly Shevtsov // Strategic Priorities. - 2007. - № 1 (2). - P. 187-193 .
6. Yurchenko L. I. Environmental safety in the overall system of modern business // Humanities magazine . - 2011.- №2. - P. 29-35.
7. Yurhutis I. Environmental management and its impact on improving the environmental situation in Ukraine / I. Yurhutis // Economy AIC. - 2003. - P. 44-47.

УДК: 330.341.1(477)

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕЖАХ КЛАСТЕРУ

кандидат економічних наук, Підпригора І. В.

Український державний університет залізничного транспорту, Україна,
Харків

Доведено, що успішність економічного розвитку держави на сучасному етапі господарювання безпосередньо пов'язана із ефективною інноваційною діяльністю кластерних систем. Досліджено сутність поняття кластер та окреслено переваги та вигоди існування кластерів й реалізації кластерної інноваційної моделі розвитку економіки. Окреслені принципи інноваційної діяльності в межах кластеру. З метою забезпечення тісного співробітництва підприємств у межах кластеру у сфері інновацій, а також найбільшій ефективності такого співробітництва запропоновано створення механізму трансферу інновацій в межах кластера та виділено головні особливості, що слід врахувати при його побудові.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, кластер, трансфер, принципи.

кандидат экономических наук, Пидопрыгора И. В. Учет и аудит / Украинский государственный университет железнодорожного транспорта, Украина, Харьков

Доказано, что успешность экономического развития государства на современном этапе хозяйствования непосредственно связана с эффективной инновационной деятельностью кластерных систем. Исследована сущность понятия кластер и очерчены преимущества и выгоды существования кластеров и реализации кластерной инновационной модели развития экономики. Доказано, что успешность экономического развития государства на современном этапе хозяйствования непосредственно связана с эффективной инновационной деятельностью кластерных систем. Исследована сущность понятия кластер и очерчены преимущества и выгоды существования кластеров и реализации кластерной инновационной модели развития экономики. Очерчены принципы инновационной деятельности в рамках кластера. С целью обеспечения тесного сотрудничества предприятий в рамках кластера в сфере инноваций, а также наибольшей эффективности такого сотрудничества предложено создание механизма трансфера инноваций внутри кластера и выделены главные особенности, которые следует учесть при его построении.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, кластер, трансфер, принципы.

Podoprighora I. V. Accounting and auditing / Ukrainian state University of railway transport, Ukraine, Kharkov

It is proved that the success of economic development of the state at the present stage of management is directly related to effective innovation cluster systems. The essence of the concept cluster and outlined the advantages and benefits of the existence of clusters and the implementation of the cluster innovation model of economic development. It is proved that the success of economic development of the state at the present stage of management is directly related to effective innovation cluster systems.

The essence of the concept cluster and outlined the advantages and benefits of the existence of clusters and the implementation of the cluster innovation model of economic development. It outlines principles of innovative activity within a cluster. To ensure close cooperation of enterprises within a cluster in the field of innovation, as well as the most effectiveness of such cooperation, proposed the establishment of a mechanism of transfer of innovation within the cluster and highlighted key features that should be considered when building it.

Keywords: innovations, innovative activity, cluster, transfer, principles.

Вступ.

В даний час успішність економічного розвитку безпосередньо пов'язана з відновленням промислового підйому, уповільнення якого спостерігається протягом останніх років.

Відповідно, перед економічною наукою постає завдання пізнання, опису та розробки механізму промислової політики, основними цілями якої повинні бути питання забезпечення темпів стійкого зростання і підвищення конкурентоспроможності на всіх рівнях. Цим цілям відповідає створення і розвиток кластерних схем, які, будучи, по суті, міжгалузевими комплексами, грають роль «точок зростання» регіональної і національної економіки.

При цьому ключовими факторами досягнення та утримання переваг над конкурентами повинні стати не лише інновації, знання та освіта, на особливу увагу мають претендувати та висуватися інноваційні взаємозв'язки між підприємствами, оскільки вони сприятимуть забезпеченню конкурентоспроможності кластерів.

На сьогодні тема дослідження теоретичних основ інноваційної діяльності досить популярна, їй присвячена ціла низка праць за авторством: І. Т. Балабанової, В. Л. Диканя, В. О. Зубенко, П. Н. Завліної, А. К. Казанцевої [1-3], та ін.

Дослідженню кластерних систем присвячені роботи науковців: Я. Н. Драньова, А. А. Міхеєва, Н. Семенової, М. Портера, К. З. Адамова, Л. С. Маркова, Є. І. Лазаревої [4-12] та ін.

Аналіз теоретичних напрацювань з даної проблематики свідчить про високу зацікавленість вчених, особливу увагу приділено питанням: сучасний стан інноваційної діяльності в Україні, проблеми та перспективи розвитку кластерних систем, формування ефективних кластерних систем в країні. Разом з тим явно необхідні дослідження особливостей інноваційної діяльності в межах кластеру та наукове обґрунтування нових пропозицій в межах окресленого питання, що дозволять добитися високих економічних результатів.

Формулювання мети статті та завдань - визначення особливостей інноваційної діяльності в межах кластеру.

Виклад основного матеріалу статті. Поняття «кластер» по відношенню до галузей і компаній було введено в науковий обіг американським економістом М. Портером у 1990 р. в рамках його концепції ромба національних конкурентних переваг, яка є найбільш відомою серед усіх досліджень національної і регіональної конкурентоспроможності. На його думку, під кластером слід розуміти групу географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній, організацій, що діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного [8].

Існує багато інших визначень кластерів (табл. 1).

Дефініції поняття «кластер»

Автор	Поняття
1	2
Л. Янг [9]	Кластер – групи невеликих приватних компаній, розташованих поруч поблизу великих університетів
В. Прайс [9]	Кластер – спосіб використання переваги галузевого розташування організацій та ефективного регіонального управління, що передбачає тісну взаємодію між державою та бізнесом
Д. Якобс [10]	Кластер – географічне і просторове об'єднання для вдосконалення економічної діяльності, передбачає горизонтальні і вертикальні взаємозв'язки, використання загальної технології, наявність «ядра», стала співпраця
С. Розенфельд [11]	Кластер – обмежена сукупність подібних, пов'язаних або додаткових фірм, є активними каналами для ділових угод, інфраструктурою, трудовим ринком та послугами, яка може отримати вигоду від загальних можливостей, так і ризику
К. Кетелс [9]	Кластер – об'єднання, структуру якого складають підприємства взаємопов'язаних галузей промисловості, державні органи влади, освітні установи, фінансові й громадські організації
М. Афанасьєв, Л. Мясникова [12]	Кластер – мережа незалежних виробництв, сервісних фірм, сполучних ринкових інститутів і споживачів
М. Войнаренко [9]	Кластер – об'єднання, що характеризується сильними взаємозв'язками між його учасниками, внутрішньою кооперацією і конкуренцією, орієнтацією на ринковий попит.
А. Мигранян [9]	Кластер – зосередження найбільш ефективних видів економічної діяльності, що здійснюють успішно конкурентні фірми, забезпечуючи конкурентні позиції на галузевому, національному і світовому ринках

Детально дослідивши особливості визначень поняття вважаємо, що під кластерами слід вважати організаційну форму консолідації зусиль зацікавлених сторін, націлених на досягнення конкурентних переваг в

умовах глобалізації. Крім того, кластери дають можливість для бізнесу та регіону розвиватися не за інерцією, а дозволяють забезпечити себе ключовими факторами успіху в майбутньому завдяки формуванню могутнього інноваційного потенціалу та створенню довгострокової інноваційної стратегії розвитку.

Кластеризація має значний інноваційний потенціал та чималі перспективи реалізації і розвитку. Такими перевагами та вигодами існування кластерів й реалізації кластерної інноваційної моделі розвитку економіки вважаються:

- нові виробники, особливо із інших галузей, прискорюють свій розвиток, сприяючи науково-дослідним роботам та забезпечуючи необхідними коштами для впровадження нових інноваційних рішень;

- відбувається вільний доступ до інформації та швидке розповсюдження інновацій каналами постачальників або споживачів, які контактують з конкурентами;

- взаємозв'язки всередині кластеру сприяють появі нових інноваційних шляхів та можливостей щодо конкуренції, а також створюють абсолютно нові інноваційні можливості;

- людські ресурси, інноваційні ідеї, інформація та знання формують нові та несподівані комбінації та ін.

При організації інноваційної діяльності в кластері необхідно дотримуватись певних принципів. Принципи інноваційної діяльності повинні враховувати вплив зовнішнього середовища, глобалізацію економіки та науково-технічної діяльності, основні досягнення науково-технічного процесу, національні та регіональні пріоритети, а також безумовно основні пріоритети та цілі розвитку як самого підприємства, так й всього кластеру.

Основними з цих принципів є:

- принцип генерування передбачає генерування інноваційної політики за ієрархічними рівнями управління за видами економічної діяльності, у межах інноваційного процесу з урахуванням інтересів всіх його учасників та з урахуванням національної, регіональної інноваційної політики та пріоритетів інноваційного розвитку як підприємства, так і кластеру;

- принцип врахування інноваційного потенціалу покликаний забезпечити ефективну взаємодію учасників інноваційної діяльності на всіх етапах реалізації інноваційної політики як підприємства, так і кластеру;

- принцип стратегічної спрямованості на практиці повинний забезпечити досягнення загальних цілей як підприємства, так і кластеру в межах обраної глобальної стратегії;

- принцип визначення перспективи покликаний забезпечити визначення пріоритетів інноваційного розвитку та врахування специфічних особливостей інноваційної діяльності кластеру, визначення основних етапів інноваційного процесу в залежності від типу інновацій;

- принцип формування інноваційної політики спрямований на створення та використання ефективного організаційно-економічного механізму реалізації інноваційної політики в межах кластеру;

- принцип врахування змін передбачає необхідність використання під час розробки та реалізації інноваційної політики проблемно-орієнтованого підходу з метою забезпечення адаптивності і відповідного вдосконалення системи інноваційного менеджменту в межах кластеру.

Особливо слід відмітити необхідність використання можливостей інноваційної діяльності, що виникають в результаті інтеграційної взаємодії підприємств в межах кластеру. Саме тому слід окремо виділити принцип інтегрального партнерства, який передбачає співучасть на засадах партнерства з підприємствами учасниками кластеру в розробці програм інноваційної діяльності.

Враховуючи виділені принципи інноваційної діяльності з метою забезпечення тісного співробітництва підприємств у межах кластеру у сфері інновацій, а також найбільшої ефективності такого співробітництва вважаємо за доцільне створення механізму трансферу інновацій в межах кластера. Адже в основі будь-якого інноваційного процесу лежить процес трансферу технологій, що обумовлює перетворення отриманих знань і технологій у конкретні нові продукти і послуги і сприяє економічному зростанню.

З метою формування дієвого механізму трансферу інновацій в межах кластеру виділимо головні особливості, що слід врахувати при цьому:

1. Відмінність соціально-економічних умов для розвитку інноваційної сфери в кожному підприємстві, що входять у кластер. При розробці кластерних механізмів трансферу інновацій необхідно враховувати диспропорційність рівнів інноваційних потенціалів суб'єктів господарювання, що входять до складу кластера, та їх структури, а також їх інноваційну активність і фінансове забезпечення бюджетів підприємств.

2. Локальні стратегічні альянси вчених і підприємств здатні до більш швидкої адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища і підвищення конкурентних позицій.

3. Найважливішим пріоритетом кластерної інноваційної політики є підвищення інноваційності суб'єктів промисловості, які в майбутньому стануть базисом для розвитку інших підприємств, що входять у кластер.

4. Умовою підвищення конкурентоспроможності та стійкості кластера є спеціалізація його технологічної політики. Це веде до диференціації умов трансферу в різних кластерах.

Висновки.

Кластери формують основу ефективного економічного розвитку та сприяють ефективному розвитку країни в цілому.

Враховуючи роль кластера в процесі забезпечення сталого економічного розвитку держави, можна стверджувати, що ефективно

організована інноваційна діяльність в межах кластера лежить в основі управління інноваційним розвитком всієї вітчизняної економіки.

Створення дієвого механізму трансферу інновацій в межах кластера можливо лише з урахуванням врахування виділених принципів та особливостей інноваційної діяльності в межах кластера.

Література:

1. Балабанов И. Т. *Инновационный менеджмент* / И. Т. Балабанов. - СПб.: Питер, 2001. - 437 с.
2. Дикань В. Л. *Забезпечення ефективності інноваційної діяльності підприємств залізничного транспорту: монографія* / В. Л. Дикань, В. О. Зубенко. – УкрДАЗТ – 2008. – 400 с.
3. Завлина П. Н. *Инновационный менеджмент: учебн. пособие* / П. Н. Завлина, А. К. Казанцева - СПб.: Наука, 2002. – 270 с.
4. Дранев Я. Н. *Кластерный подход к экономическому развитию территорий* / Я. Н. Дранев // *Практика экономического развития территорий: опыт ЕС и России.* – М.: Сканрус, 2001. – 144 с.
5. Ляховский Д. *Кластерный подход [Электронный ресурс]* / Д. Ляховский. - Режим доступа: www.metalinfo.ru
6. Михеев А. А. *Развитие кластеров в региональных экономических системах: преимущества, проблемы, пути поддержки* / А. А. Михеев // *Проблемы современной экономики.* — 2008. — № 3. — С. 355–358.
7. Семенова Н. *Кластеризация — новое явление в мировой экономике и политике [Электронный ресурс]* / Н. Семенова // Режим доступа: www.nikst.ru
8. Porter M. *Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy* / M. Porter // *Economic Development Quarterly* 14. - № 1. - 2000. - P. 15-34.
9. Адамова К. З. *Кластеры: понятие, условия возникновения и функционирования* / К. З. Адамова // *Вестник Саратовского государственного технического университета.* - № 34 - 2008. - С.129-134.
10. Марков Л. С. *Экономические кластеры: понятия и характерные черты* / Л. С. Марков // *Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых.* - 2004. - С. 139-147.
11. Лазарева Е. И. *Кластерная политика эффективной интеграции региона в процесс качественного экономического роста* / Е. И. Лазарева // *Экономический вестник Ростовского государственного университета,* № 3 - 2006. - С. 283.
12. Мингалева Ж. *Кластеры и формирование структуры региона* / Ж. Мингалева, С. Ткачева // *Мировая экономика и международные отношения.* - №5 - 2009. - С.100-102.

References:

1. Balabanov I. T. *Innovation management* / I. T. Balabanov. - SPb.: Piter, 2001. - 437 p.

2. *Dikan V. L. Zabezpechennya effektivnost innovacio diyalnosti pgprint salbnikova transport : monograph / V. L. Dikan, V. O. Zubenko. – 2008. – 400 p.*
3. *Zavlina P.N. Innovation management: training. manual / P. N. Zavlina, A. K. Kazantsev - SPb.: Science, 2002. – 270 p.*
4. *Tanev J. N. Cluster approach to economic development / J. N. Tanev // Practice of economic development: the experience of the EU and Russia. – M.: Scarus, 2001. – 144 p.*
5. *Lyakhovsky D. Cluster approach [Electronic resource] / D. Lyakhovsky. - Access mode: www.metalinfo.ru*
6. *Mikheev A. A. Development of clusters in regional economic systems: advantages, problems, ways pdderzhi / A. A. Mikheev // Problems of modern economy. — 2008. — No. 3. — P. 355-358.*
7. *Semenova N. Clustering is a new phenomenon in the world economy and politics [Electronic resource] / N. Semenova // access mode: www.nikst.ru*
8. *Porter M. Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy / M. Porter // Economic Development Quarterly 14. - № 1. - 2000. - P. 15-34.*
9. *Adam K. Z. Clusters: concept, conditions for the emergence and functioning / Adam K. Z. // Bulletin of Saratov state technical University. - No. 34 - 2008. - P. 129-134.*
10. *Markov L. S. Economic clusters: concepts and characteristics / L. S. Markov // Actual problems of socio-economic development: a view of young scientists. - 2004. - P. 139-147.*
11. *Lazareva E. I. Cluster policy effective integration of the region into the process of economic growth / I. E. Lazareva // Economic Bulletin of the Rostov state University, No. 3 - 2006. -PS. 283.*
12. *Mingaleva Zh Clusters and the formation of the structure of the region / Zh. Mingaleva, S. Tkachev // World economy and international relations. - No. 5 - 2009. - P. 100-102.*

УДК: 331.105:658.3

ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ І СЛІДУВАННЯ ПОЛІТИКИ КСВ ПІДПРИЄМСТВА

Редько Н. В.

Університет «Україна», Україна, Київ

У чинній офіційній статистиці відсутня соціально-економічна інформація, що характеризує готовність підприємств до впровадження корпоративної соціальної відповідальності, а й про готовність саме працівників сприймати і культивувати КСВ. Адже, перед тим як стати на шлях КСВ компанії, керівнику необхідно знати чи готовий його персонал до таких змін. Однією зі сфер КСВ є дослідження трудових відносин, взаємодії

підприємства із внутрішніми зацікавленими особами (або групами впливу) – персоналом. Дослідження, розуміння персоналом впровадження в свою життєдіяльність принципів КСВ та дотримуватись відповідних заходів, набувають все більшої актуальності. В даній статті обґрунтовано значення КСВ політики підприємства, необхідність проведення дослідження готовності персоналу до сприйняття КСВ політики підприємства.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, персонал підприємства, мотивація персоналу, соціальна мотивація, підвищення кваліфікації, трудові відносини.

Редько Н. В. Определение готовности работников к приятию и следованию политики КСО предприятия / Университет «Украина», Украина, Киев.

В официальной статистике отсутствует социально-экономическая информация, характеризующая готовность предприятий к внедрению корпоративной социальной ответственности, но и о готовности именно работников воспринимать и культивировать КСО. Ведь перед тем как встать на путь КСО компании, руководителю необходимо знать готов его персонал к таким изменениям. Одной из сфер КСО исследования трудовых отношений, взаимодействия предприятия с внутренними заинтересованными лицами (или группами влияния) - персоналом. Исследование, понимание персоналом внедрения в свою жизнедеятельность принципов КСО и соблюдать соответствующие меры, приобретают все большую актуальность. В данной статье обосновано значение КСО политики предприятия, необходимость проведения исследования готовности персонала к восприятию КСО политики предприятия.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, персонал предприятия, мотивация персонала, социальная мотивация, повышение квалификации, трудовые отношения.

Redko N. Definition readiness of employees for the taking and using CSR policy at the enterprise / University "Ukraine", Ukraine, Kiev.

In the official statistics no socio-economic information about characterizes the willingness of enterprises of the implementation of corporate social responsibility, and also the willingness of employees to accept it and cultivate CSR. First of all, the managers must know their staff ready for such changes. One of the areas of CSR research labor relations, interaction with internal company stakeholders (or groups of influence) - the staff. Research staff understanding their livelihoods in the implementation of CSR principles and adhere to the appropriate measures are becoming more important. The importance of CSR policy of the company, the need for research personnel readiness to accept CSR policy of the company are considered in the article.

Keywords: corporate social responsibility, personnel, staff motivation, social motivation, training, labor relations.

Вступ. Для оцінювання ефективності КСВ згідно з Глобальним договором ООН розроблені стандарти Звіту про прогрес та Глобальною ініціативою зі звітування. Ці рекомендовані основи адаптують вчені і практики соціально-відповідальних підприємств для оцінювання як системної діяльності, так і окремих проектів [1]. Пропонують різноманітні методи оцінки Л.А. Грицина, Ф. Алієва, Н.А. Кричевський, Т.Б. Хлевицька, В. Паніотто, Ф.С. Гончаров тощо [2, 3]. Питанням визначення груп зацікавлених сторін, їх значення у запровадженні принципів корпоративної соціальної відповідальності на підприємстві присвячені роботи Л.А. Вітковської, О.В. Ворони, К. Девіса, О.М. Петрое, Дж. Поста, С. Туркіна, В. Фредеріка та інших [4].

Але у науковій літературі не існує єдиної думки щодо елементів внутрішньої складової КСВ, їх ієрархічної підпорядкованості, впливу на результати діяльності підприємства. Аналіз публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених свідчить, що сьогодні невіршеними залишаються питання, які стосуються пошуку систем оцінки КСВ, залучення зацікавлених сторін (особливо персоналу) до оцінювання соціально-відповідальних заходів готовність персоналу сприймати політику компанії щодо КСВ.

Дотримання принципів КСВ створює стійкий позитивний імідж компанії і все частіше враховується при укладанні контрактів, отримання кредитів, страхування, при взаємодії з органами влади різного рівня. В результаті постійних пошуків і реалізації можливостей покращення впливу бізнесу на його комунікативні групи корпоративна соціальна відповідальність призводить до збільшення вартості нематеріальних активів та бізнесу в цілому. В систему КСВ залучені всі внутрішні процеси бізнесу. Гарна репутація та відповідальність бізнесу в свою чергу забезпечує збереження клієнтської бази, збільшує темпи та час росту компанії і її прибутковості. Лояльність клієнтів досягається завдяки хорошему іміджу компанії та її продукції у споживачів. За рахунок збільшення якості роботи і надання послуг, розкриттю інформації, її прозорості і доступності, виконання вимог в сфері соціальної відповідальності полегшує доступ національного виробника до капіталу інвесторів. Впровадження КСВ також має вплив на розвиток і збереження інтелектуального капіталу. Все це приносить зрозумілий економічний результат – підвищення репутації, покращення фінансових показників, ріст продаж, покращення продуктивної праці і як наслідок підвищення конкурентоспроможності бізнесу [5].

Оскільки КСВ потребує взаємодії з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами, вона дозволяє підприємствам краще прогнозувати і скористатися швидко мінливими суспільними очікуваннями і робочими умовами. Тому вона може стимулювати розвиток нових ринків і створити можливості для зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств. У вирішенні питань соціальної відповідальності підприємства можуть будувати довгострокову довіру між працівником, споживачем і

громадянином як основу підприємства. Через КСВ, підприємства можуть внести значний внесок у цілі сталого розвитку, закладені у Договорі ЄС, та у високо конкурентну соціальну ринкову економіку. КСВ пропонує перелік цінностей, на основі яких можна побудувати більш згуртоване суспільство і здійснити перехід до стійкої економічної системи [5].

Стан та розвиток корпоративної соціальної відповідальності щодо персоналу підприємства відображається через внутрішній (в межах організації) та зовнішній (між організацією та зовнішнім оточенням) рух персоналу, взаємодію між собою та керівництвом. Стандарти внутрішньої соціальної відповідальності, які існують в організації, свідчать про те, яку внутрішню політику стосовно власного персоналу проводить організація, наскільки працівники задоволені умовами праці в організації, наскільки є можливість навчатись та будувати кар'єру в межах організації, відображають стан соціально-трудова відносин, управління персоналом на рівні організації, нормування і організацію праці, управління продуктивністю праці, системи планування та оплати праці, програми навчання та розвитку персоналу, програми планування кар'єри. Індикаторами оцінки на рівні організації відповідно будуть: показники лояльності та залученості персоналу, середня тривалість роботи одного працівника в організації, причини звільнення з організації, плинність персоналу, кількість звільнених за власним бажанням, рівень продуктивності праці, коефіцієнт покриття внутрішньої потреби в персоналі, коефіцієнт готовності кадрового резерву, співвідношення рівня внутрішнього та зовнішнього руху персоналу.

Впровадження принципів соціальної відповідальності в бізнес-процеси виступає чинником подальшого розвитку сучасних підприємств та набуває першочергового значення при вирішенні низки соціальних проблем. Разом із тим, недостатньо розробленими в практичному й теоретичному плані залишаються питання, пов'язані з мотивацією соціально відповідальної поведінки працівників; формуванням комплексу заходів по забезпеченню соціально відповідальних працівників.

Виходячи з класичних підходів до розуміння соціальної відповідальності, організація повинна бути соціально відповідальною не тільки перед суспільством, але й перед своїми працівниками, оскільки саме працівники є основним активом від якого залежить економічний успіх організації. При вірних та продуманих підходах до управління організацією та побудові довгострокової стратегії можна створити та реалізувати проекти внутрішньої корпоративної соціальної відповідальності, за допомогою яких працівники будуть лояльними, відданими цілям організації та як результат більш продуктивними. У світі вже давно прийнято, що підприємства, на яких приділяється значна увага персоналу, створенню необхідних і комфортних умов для роботи, є надійними партнерами у взаємовідносинах.

Якщо керівники підприємства готові до введення КСВ в бізнес-процес, то і самі співробітники підприємства мають сприймати, розуміти і

підтримувати ці нововведення. А саме, для визначення наскільки співробітники підприємства готові до підтримання і сприйняття політики КСВ, ми пропонуємо проводити тестування серед працівників, оскільки, на нашу думку, тестування є найбільш ефективним для вивчення ситуації, що склалася в компанії.

Для проведення дослідження обізнаності працівників щодо КСВ, була розроблена анкета, яка пропонувалася для заповнення працівникам підприємства, містить 30 питань. Питання можна розділити на 6 загальних категорій:

1. Підвищення кваліфікації.
2. Впровадження програми поліпшення умов праці.
3. Відсутність у трудових практиках дискримінації.
4. Впровадження енергозберігаючих технологій.
5. Застосування принципів етичного ставлення до колег.
6. Участь у наданні благодійної допомоги громадськості.

Соціологічне дослідження проводилося протягом вересня 2015 р. в компанії «Оболонь», яка підтримує політику КСВ.

Як свідчать дані, ті, що 81,8% працюють задоволені своєю роботою і вибраною професією.

Разом з тим 18,2% або не задоволені своєю роботою взагалі, або на даному підприємстві.

Як свідчать дані дослідження, всі працівники упевнені, що підготовка відповідають рівню їх роботи, але разом з тим 13,6 % працівників рахують, що знання їм не досить і 63,6% хотіли б підвищити свою кваліфікацію.

В середньому по організації позитивно можливість підвищення кваліфікації оцінюють 80,3% опитаних.

Результати анкетування показують, що в колективі існує деяка соціальна напруженість. Керівництво підприємства повинне більше уваги приділяти цьому питанню, оскільки дана ситуація значно знижує працездатність трудящих.

Більша половина співробітників – 74,5% – оцінюють клімат, що склався, в колективі як сприятливий, при цьому 42,7% відзначають існування конфліктів.

Більшість співробітників задоволена умовами організації праці на підприємстві. Аналіз матеріальної мотивації показав, що 53,3% опитаних працівників матеріально задоволено, співробітники знають, з розрахунку чого вони отримують заробітну плату.

Вцілому, політика соціальної відповідальності компанії асоціюється в працівників насамперед із поліпшенням умов праці персоналу, розвитком персоналу і його навчанням, благодійною допомогою громадськості, етичним ставленням до споживачів.

Отже, 79% опитаних працівників позитивно відносяться до політики компанії в контексті КСВ і прагнуть дотримуватись цього напряму у своїй діяльності, адже вони розуміють, що працювати в соціально відповідальних

компаніях - це прозора і ефективна система матеріального і морального заохочення до праці, виробнича демократія, можливість професійного розвитку, безпечності умов праці, соціальний захист.

Підводячи загальні підсумки аналізу можна виділити наступне:

- як свідчать дані проведеного анкетування, у співробітників підприємства існує досить висока задоволеність результатами праці. Також як позитивний момент, працівники мають можливість і бажання підвищувати свою кваліфікацію в міру необхідності;
- разом з тим у працівників підприємства середній показник матеріальної мотивації;
- майже відсутня соціальна напруженість в колективі, але недостатньо розвинена соціальна і моральна мотивації праці.

Для поліпшення соціальної та моральної мотивації керівництву підприємства, необхідно більше уваги приділяти відпочинку працівників, чітко ставити перед кожним співробітником цілі та завдання (малоймовірно, що продуктивність персоналу підвищиться від виконання абстрактних завдань, які потім доводиться переробляти по декілька разів, і кожного разу провина буде саме на працівникові, а не на керівнику, який поставив неясну мету; також до цього відноситься постійна зміна завдань, коли працівник тільки починає щось робити, а в результаті виявляється, що це вже непотрібно.

Слід звернути увагу керівництву на мотивацію вільним часом або модульна система компенсації вільним часом. Особливість мотивації вільним часом полягає в тому, що розходження в навантаженні працівників, які обумовлені роботою в різний час доби і дні тижня, компенсуються безпосередньо наданням вільного часу, а не грошовими надбавками, як це прийнято в традиційній системі. Це також дозволить більш грамотно підходити до складання розкладу роботи, для уникнення конфліктів в колективі, які негативно позначаються на результатах праці.

На підприємстві присутня дошка пошани, але також позитивно вплине на працівників підприємства публічне визнання успіхів працівників в роботі, підтвердження їх цінності для підприємства різними доступними для керівництва способами.

Висновки. Впровадження КСВ дає підприємству низку позитивних якостей. Але ефективно впровадження КСВ політики на підприємстві можливе заручившись підтримкою персоналу.

Ми пропонуємо, для визначення, наскільки співробітники підприємства готові до підтримання і сприйняття політики КСВ, проводити тестування серед працівників.

За даними проведення тестування серед працівників, було виявлено досить високий результат підтримки політики компанії, але є певні недоліки. Тому ми пропонуємо звернути керівництву увагу безпосередньо на мотиваційний момент, а саме:

- ставити перед працівниками чітко сформульовані і досяжні цілі;

- створення якомога прозорішої системи оцінки і оплати їх праці;
- делегування працівникам управлінських повноважень;
- підвищення персональної відповідальності кожного працівника з наданням права вибору методів вирішення поставлених задач;
- публічне визнання успіхів працівників в роботі, підтвердження їх цінності для підприємства різними доступними для керівництва способами;
- створення атмосфери відкритого суперництва з регулярним підведенням підсумків змагання;
- наділення працівників владними повноваженнями при проведенні не виробничих заходів;
- залучення працівників до вирішення проблем, що вимагають нестандартного підходу;
- врахування уявлень працівників про справедливість в розподілі обов'язків і в методах винагороди.

Література:

1. Центр Розвиття КСО [Електронний ресурс] – Режим доступу до тексту: www.csr-ukraine.org
2. Грицина Л. А. Становлення концепції корпоративної соціальної відповідальності у контексті цивілізаційного розвитку світової економіки / Л. А. Грицина // [Електронний ресурс] – Режим доступу до тексту: http://mev.hnu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/1_formuvannja_ta_ocinka_efektivnosti_funkcionuvannja_mekhanizmiv_upravlinnja_dijalnistju_pidpriemstv/2-1-0-105.
3. Кричевський Н. А. Корпоративная социальная ответственность / Н. А. Кричевський, С. Ф. Гончаров. – М.: Издат.- торгов. корпорация “Дашков и Ко”, 2007. – 216 с.
4. Ворона О. В. Методичні підходи до оцінки рівня соціальної відповідальності / О. В. Ворона // Вісн. економіки транспорту і промисловості – Х.: Укр. держ. акад. залізничн. транспорту – 2010. – № 30. – С. 127–133.
5. Моїсеєнко Т. Є. Корпоративна соціальна відповідальність в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства / Т. Є. Моїсеєнко // [Електронний ресурс] – Режим доступу до тексту: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=986>

References:

1. Center for CSR Development [electronic resource] - Access to the text: www.csr-ukraine.org
2. Hrytsyna L. A. The formation of the concept of corporate social responsibility in the context of the civilization of the world economy / L. A. Hrytsyna // [electronic resource] - Access to the text: http://mev.hnu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/1_formu

vannja_ta_ocinka_efektivnosti_funkcionuvannja_mekhanizmiv_upravlinnja_dijalnistju_pidpriemstv/2-1-0-105.

3. Krichevsky N. A. *Corporate Social responsibility* / N. A. Krichevsky, S. F. Goncharov. - M.: Yzdat.- bid. corporation "Dashkov & Co", 2007. - 216 p.

4. Vorona O. V. *Methodological approaches to assessing the level of social responsibility* / O. V. Vorona // *Visn. Economy and Transport promyslovost.i - H.: Ukr. state. Acad. a railway. Transport - 2010. - № 30. - P. 127-133.*

5. Moiseenko T. E. *Corporate social responsibility in ensuring the competitiveness of enterprises* / T. E. Moiseenko // [electronic resource] - Access to the text: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=986>

УДК 331.109

КЛАСИФІКАЦІЯ КОНФЛІКТІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

кандидат державного управління, доцент Соколов А. В., Курдась В. І.
Запорізький національний технічний університет, Україна, Запоріжжя

Проаналізовані відомі класифікації конфліктів, зазначені їхні основні особливості та недоліки за необхідності та практичними потребами ефективного регулювання протиріч в процесі трудової діяльності. Вивчено головні проблеми визначення типології конфліктів для подальшого аналізу та вирішення конфліктних ситуацій на підприємстві. Розглянуто зручність та доцільність існуючих класифікацій конфліктів для застосування в трудовому колективі. У результаті виокремлення основних ознак конфлікту побудована класифікація конфліктів, яка має на меті сприяння пошуку ефективних методів управління та регулювання конфліктами, стати ключовим елементом системи управління конфліктами загалом.

Ключові слова: конфлікт, класифікація конфліктів, система управління конфліктами, наслідки конфлікту, предмет конфлікту, гострота конфлікту, тривалість конфлікту, можливість розв'язання конфлікту.

кандидат государственного управления, доцент Соколов А. В., Курдась В. И. Классификация конфликтов на предприятии / Запорожский национальный технический университет

Проанализированы известные классификации конфликтов, указаны их основные особенности и недостатки по необходимости и практическими потребностями эффективного регулирования противоречий в процессе трудовой деятельности. Изучены главные проблемы определения типологии конфликтов для дальнейшего анализа и разрешения конфликтных ситуаций на предприятии. Рассмотрены удобство и целесообразность существующих классификаций конфликтов для применения в трудовом коллективе. В результате выделения основных признаков конфликта построена классификация конфликтов, которая имеет целью содействие

поиску эффективных методов управления и регулирования конфликтами, статья ключевым элементом системы управления конфликтами в целом.

Ключевые слова: конфликт, классификация, трудовая деятельность, элементы конфликта, взаимоотношения.

PhD in public administration, associate Professor, Sokolov A. V., Kurdas V. I. Classification of conflicts at the enterprise / Zaporizhzhya national technical University

The current classification of conflicts, their main features and drawbacks of necessity and the practical needs of effective regulation of the contradictions in the course of employment. Studied the main problems of defining the typology of conflicts for further analysis and resolution of conflict situations at the enterprise. Considered the convenience and expediency of the existing classifications of conflicts for use in the workplace. As a result of the major signs of conflict constructed classification of conflicts, which aims to facilitate the search of effective methods of management and regulation of conflicts, to become a key element of the system of conflict management in General.

Key words: conflict, conflict classification, conflict management system, conflict management, consequence of conflict, subject of conflict, sharpness of the conflict, duration of the conflict, the possibility of conflict resolution.

Вступ. Здатність вирішити складну ситуацію, яка виникає в процесі ділових відносин на підприємстві, не доводячи її до конфлікту – ознака соціально-психологічної культури особистості. В свою чергу особистісні несприятливі прояви можуть загострити напружену ситуацію, викликавши конфлікт. Необхідність класифікації конфліктів диктується дослідними інтересами, спрямованими на аналіз їх сутності, а також практичними потребами ефективного регулювання протиріч. Класифікація основних видів конфліктів - теоретична, абсолютно абстрактна процедура.

Організаційно-технологічну складність при цьому представляє те, що вже створені класифікації відомими і визнаними вченими ускладнюють введення нових підстав, які неодмінно призведуть до деякого перетинання з критеріями інших авторів.

Доктор політичних наук, професор Зальцбургського і ряду інших університетів Європи, керівник консалтингової фірми TRIGON (Відень) Фрідріх Глазл позначив мету типологізації наступним чином: "Типологія повинна допомогти нам спочатку окреслити головні елементи конфлікту і грубо їх локалізувати, наприклад, заздалегідь виключити певні питання і можливі дії. Завдяки визначенню типу, заздалегідь можна вирішити, на якому полі доцільно проводити інтервенцію, щоб вона не завдала шкоди". Конфлікти Ф. Глазл умовно поділив за трьома категоріями: по предмету розбіжності поглядів, за формами прояву, за властивостями конфліктуючих сторін, їх позиціях і взаємним відносинам. Крім того, він склав типологію, орієнтовані на дії і рамки конфлікту [1, с. 48].

В свою чергу питання стосовно зручності та ефективного використання класифікації конфліктів для вирішення конфліктних ситуацій, які з'являються на підприємствах під час виробничого процесу та співпраці залишилися не достатньо вивченими та сформульованими. Тому проблема типологізації конфліктів є актуальною.

Виклад основного матеріалу статті. Складність типологізації з погляду теорії викликана відсутністю єдиних загально визнаних наукових положень та відмінністю пізнавальних передумов у різних авторів. З позиції практики типологізація може допомогти в розробці конкретних критеріїв для втручання в конфліктні ситуації. Не меншу значимість типологізація має і з точки зору аналізу причин виникнення того чи іншого конфлікту.

Як зазначив свого часу Г. В. Плеханов, завдяки процесу абстрагування, різні сторони суспільного цілого приймають вид відокремлених категорій, а різні прояви і вираження діяльності людини перетворюються в нашому розумі в особливі сили, нібито викликають, обумовлюють цю діяльність, що є її останніми причинами. Тільки в теорії можна з єдиного соціального цілого виділити той чи інший вид конфліктних відносин, а тим більше їх певні аспекти.

Організаційно-технологічну складність при цьому представляє те, що вже створені класифікації відомими і визнаними вченими ускладнюють введення нових підстав, які неодмінно призведуть до деякого перетинання з критеріями інших авторів. Завдяки визначенню типу, заздалегідь можна вирішити, на якому полі доцільно проводити інтервенцію, щоб вона не завдала шкоди. У більшості випадків потрібне швидке втручання в конфліктну ситуацію, що приносить швидке полегшення або, принаймні, перешкоджає подальшому поширенню шкоди. Але кожна діагностична інтервенція є в той же час впровадженням у конфліктну ситуацію. Конфлікти Ф. Глазл умовно поділив за трьома категоріями: по предмету розбіжності поглядів, за формами прояву, за властивостями конфліктуючих сторін, їх позиціях і взаємним відносинам. Крім того, він склав типології, орієнтовані на дії і рамки конфлікту.

Соціальний конфлікт більшість учених тлумачить як "вищу стадію розвитку суперечності в системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільстві в цілому, яка характеризується посиленням протилежних тенденцій та інтересів соціальних спільнот та індивідів". Це конфлікти між соціальними суб'єктами: індивідами, групами, організаціями. Предметом вивчення соціології конфлікту можуть бути причини і динаміка соціальних конфліктів, шляхи їх вирішення та попередження. Визначення основних видів соціальних конфліктів залежить від того, що буде взято за основу класифікації [2, с. 74].

Соціальні конфлікти виникають як у сфері трудової діяльності, так і в позаробочий час у процесі здійснення комунікацій між людьми і соціальними групами. Згідно з визначенням соціального конфлікту, даного

Фрідріхом Глазлом: "Соціальний конфлікт - це інтеракція між сторонами (індивідуумами, групами, організаціями т. д.).

Важливу роль в аналізі конфліктів відіграє питання про мотивацію конфліктуючих сторін. Залежно від мотивації дослідники виділяють три блоки соціальних конфліктів:

- 1) виникають у зв'язку з розподілом владних повноважень і позицій;
- 2) з приводу матеріальних ресурсів;
- 3) щодо цінностей найважливіших життєвих установок.

Визначення основних видів соціальних конфліктів необхідно не для їх розмежування на практиці по якимось особливим специфічним ознаками, а для того, щоб при подоланні конкретного конфлікту максимально врахувати причини його виникнення, можливі варіанти його розвитку. Єдиним цілим конкретні конфлікти і їх система для тієї чи іншої соціальної групи є тому, що активній стадії соціального конфлікту передують соціальна напруженість, що виявляється, насамперед, на соціально-психологічному рівні [3, с. 2].

З розвитком конфліктної ситуації стан напруженості між сторонами може змінюватися як по висхідній, і низхідній лінії. У кожній соціальній групі, навіть у суспільствах, що перебувають на низькому рівні розвитку, можна виявити більш-менш динамічний процес соціального розшарування.

Між виникаючими шарами з'являються різні протиріччя, здатні стати причиною конфліктів. У конфліктах, які виникають між окремими верствами суспільства, задіяні не тільки економічні, але й соціальні інтереси, наприклад міркування престижу. Предметом окремого конфлікту може виявитися все, що стосується життєдіяльності конкретного соціального шару.

Найчастіше зустрічаються конфлікти, що виникають в ході здійснення трудової діяльності. Соціально-трудова конфлікти, що виникають у сфері трудової діяльності, являють собою протиріччя учасників трудового процесу в ході виконання трудових операцій та інших службових обов'язків професійної діяльності. Причинами таких конфліктних ситуацій можуть бути умови господарювання, збіг несприятливих для функціонування організацій обставин, проблеми мотивації праці, пов'язані з оплатою праці, змістом і престижністю роботи, відносинами, що виникають у процесі праці між окремими особами і соціальними групами, структурні неузгодженості, невдоволення прийнятими рішеннями, психологічно емоційні та інші особливості.

Розміщення і організація праці все більшої кількості людей в районах з штучно створеної середовищем підвищує конфліктогенність у сфері відносин людини і природи, що вимагає не тільки дбайливого ставлення до природи, а й постійного відтворення природного середовища [4, с. 5].

Класифікація конфліктів за способом їх дозволу, ступеня вираженості та комунікативної спрямованості, складом, інтересам конфліктуючих сторін.

За комунікативної спрямованості конфлікти підрозділяються на вертикальні, горизонтальні та змішані.

Вертикальні конфлікти ("зверху - вниз", "знизу - вгору") - конфлікти працівників різного ієрархічного рівня і впливу. У горизонтальних конфліктах беруть участь люди, що не знаходяться в підпорядкуванні один одному. Змішаний конфлікт являє собою ситуацію, коли його учасники в одних випадках не пов'язані тими чи іншими видами підпорядкування, а в інших така підпорядкованість виникає. До змішаних відносяться також конфлікти, що мають як вертикальне, так і горизонтальне напрямок.

Найбільша різноманітність за своїм прояву мають конфлікти, класифіковані за складом конфліктуючих сторін. До них відносяться внутрішньоособистісні, міжособистісні, внутрішньогрупові, міжгрупові конфлікти. Внутрішньоособистісні конфлікти - зіткнення різних мотивів, потреб та інтересів у особистості через неможливість їх одночасного задоволення або необхідності зробити вибір між можливостями і бажаннями.

Міжособистісні конфлікти виникають між людьми або ж при зіткненні особистості з групою. У цих конфліктах найчастіше зачіпаються інтимні, що стосуються лише одного з конфліктуючих сторін проблеми. Їх вирішення означає припинення протистояння чи локалізацію протиріччя [5, с. 4].

Міжгрупові конфлікти зачіпають дві або більше залучених в конфлікт груп, підрозділів. У період же самого конфлікту групи найчастіше виявляють себе як єдине ціле.

Види і прояву конфліктів різноманітні, як і форми організації життєдіяльності суспільства. Класифікація конфліктів з урахуванням мотивації, сприйняття ситуації, середовища прояви. З урахуванням мотивації конфлікту і суб'єктивних сприйнять ситуації виділяються три види конфліктів:

1. Помилковий конфлікт - суб'єкт сприймає ситуацію як конфліктну, хоча реальних причин немає.

2. Потенціальний конфлікт - існують реальні підстави для виникнення конфлікту, але поки одна із сторін або обидві в силу тих чи інших причин (наприклад, через нестачу інформації) ще не усвідомили ситуацію як конфліктну.

3. Істинний конфлікт - реальне зіткнення між сторонами. У свою чергу, істинний конфлікт можна підрозділити на :

- конструктивний - що виник на основі реально існуючих протиріч між суб'єктами;

- випадковий - що виник через непорозуміння чи випадковому збігу обставин;

- зміщений - що виник на фальшивому підставі, коли справжня причина прихована.

Звичайно, наведені класифікації, як і всяка спроба розчленувати соціальні явища, умовні. У реальному житті все взаємопов'язано. Конфлікти у сфері праці можуть виникати з національних мотивів або через різних політичних позицій. Протистояння різних індивідів у сімейно-побутовій сфері, в ідеологічних і міжнаціональних відносинах нерідко обумовлено

різним рівнем культури, рівнем засвоєння і прийняття загальнозначущих норм і традицій.

Аналіз та оцінка конфліктів, вироблення заходів по їх вирішенню вимагають їх класифікації не тільки за природою їх виникнення, але й по інших істотних підставах. Всі перераховані види конфліктів можуть протікати на різних за величиною та місцем розташування територіях, мати різні масштаби (локальні, загальні) і тривалість (короткочасний, середньостроковий, тривалий, або, інакше, зтяжний), залучати до процесу протистояння різну кількість людей і груп, виникати з об'єктивних і суб'єктивних причин (поза волі і бажань учасників або ж через навмисних устремлінь того чи іншого суб'єкта соціальних зв'язків). За цим критерієм конфлікти можуть бути розділені на успішні й невдалі. До перших відносяться конфлікти, в результаті яких цілі всіх сторін у якійсь мірі досягнуті. Безуспішним конфлікт називається при перевищенні хоча б однієї із сторін допустимої "ціни" за перемогу.

Висновки. У літературі можна зустріти велику кількість видів та способів класифікації конфліктних ситуацій, очевидно, що в рамках кожного типу конфлікту також можлива подальша класифікація.

Різноманітність видів і типів конфліктів обумовлено самою структурою соціальних елементів суспільства, що вступають у взаємодію і при певних випадках потрапляють в конфліктну ситуацію.

Звичайно, наведені класифікації, як і всяка спроба розчленувати соціальні явища, умовні. У реальному житті все взаємопов'язано. Конфлікти у сфері праці можуть виникати з національних мотивів або через різних політичних позицій. Протистояння різних індивідів у сімейно-побутовій сфері, в ідеологічних і міжнаціональних відносинах нерідко обумовлено різним рівнем культури, рівнем засвоєння і прийняття загальнозначущих норм і традицій.

Література:

1. Анцупов А. Я. Конфликтология: учебн. для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2009. – 507 с
2. Гришина Н. В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2008. – 544 с.
3. Гагіна Н. В. Конструктивна взаємодія менеджера в ситуації конфлікту: стаття: 22.01. 2009 / Гаганіна Н. В. – Житомир, 2009. – 10 с.
4. Домінська О. Я. Інновації в управлінні підприємством: теза / Домінська О., к.е.н., професор Липчук В.В. – Львів, 2010. – 4 с.
5. Куковський А. Г. Причини розвитку та розв'язання міжособистісних конфліктів: стаття / Куковський А. Г., к.т.н., доцент, Познаховський В. А., к. е. н., доцент, Кизима В. П., к. т. н., доцент – Рівне, 2014.- 10 с.

References:

1. Anzupow A. J. Conflict resolution: training. for universities / A. J. anzupow, A. S. Shipilov. – М.: UNITY, 2009. – 507
2. Grishina N. V. Psychology of conflict. – SPb.: Peter, 2008. – 544

3. Gagina N. V. *Constructive engagement Manager in conflict: article: 22.01. 2009 / Gahanna N. In. – Zhitomir, 2009. 10*
4. Danske A. J. *Innovation in enterprise management: thesis / Danska A., C. E. S., Professor of Lipchuk V. V. – Lviv, 2010. – 4*
5. A. G. cook's reasons for the development and resolution of interpersonal conflicts: article / A. G. cook's, Ph. D., associate Professor, V. Bosnakovski A., C. E.S., associate Professor, Kizima V. P., Ph. D., associate Professor – Exactly, 2014.- 10

УДК: 334.732.2

КРЕДИТНІ СПІЛКИ В СТРУКТУРІ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

доктор економічних наук, професор, Швець Н. Р., Осадець О. М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна,
Чернівці

В представленій науковій статті авторами обґрунтована важлива роль кредитних спілок в структурі фінансового посередництва. У статті досліджені історичні теорії та наукові погляди на економічні категорії «фінансове посередництво» та «фінансовий посередник». Визначена пріоритетна модель організації фінансових відносин на ринку з погляду вищої ефективності діяльності кредитних спілок. Окреслені особливості організації діяльності кредитних спілок, які мають визначальний характер для визначення їх місця в структурі фінансового посередництва.

Ключові слова: фінансове посередництво, фінансовий посередник, ринок фінансових послуг, кредит, кредитна спілка.

Доктор экономических наук, профессор, Швець Н. Р., Осадець А. Н.
Кредитные союзы в структуре финансового посредничества/ Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина, Черновцы

В представленной научной статье авторами обоснована важная роль кредитных союзов в структуре финансового посредничества. В статье исследованы исторические теории и научные взгляды на экономические категории «финансовое посредничество» и «финансовый посредник». Определена приоритетная модель организации финансовых отношений на рынке с точки зрения высокой эффективности деятельности кредитных союзов. Указаны особенности организации деятельности кредитных союзов, которые имеют определяющий характер для определения их места в структуре финансового посредничества.

Ключевые слова: финансовое посредничество, финансовый посредник, рынок финансовых услуг, кредит, кредитный союз.

Doctor of Economics, Professor, Shvets N. R., Osadets O. M. Credit unions in the financial intermediation structure / Chernivtsi University, Ukraine, Chernivtsi

The presented scientific article authors substantiated the important role of credit unions in the structure of financial intermediation. In the article the historical theories and scientific views on the economic category of "financial intermediation" and "financial intermediary". Prioritized model of financial relations in the market in terms of higher efficiency of credit unions. Designated especially the organization of credit unions, which have a decisive character to determine their place in the structure of financial intermediation.

Key words: financial intermediation, financial intermediary, market in financial services, credit, credit union.

Вступ. На сучасному етапі однією з проблем функціонування економіки України є недостатній розвиток фінансової інфраструктури, що обмежує процес трансформації заощаджень та знижує темпи розвитку економічного зростання. Особливої уваги ця проблема привертає в руслі просування вітчизняних стандартів до європейських, саме щодо формування адекватних фінансових потоків, що передбачає також посилення ролі кредитних спілок у їх формуванні. В структурі фінансового посередництва України роль кредитних спілок посилюється достатньо непомітними темпами, що не відповідає світовим та європейським тенденціям. Зрозуміло, що являючись структурною частиною фінансового посередництва, кредитні спілки несуть в собі його ознаки та особливості, тому вивчення історично-теоретичних підвалин сфери фінансового посередництва набуває актуального значення.

Формулювання мети статті та завдань. Можна констатувати наявність вагомого наукового доробку щодо розроблення теорії фінансового посередництва, що засвідчують праці багатьох видатних вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Дж. Герлі, Р. Голдсміт, У. Зілбер, Дж. Кейнс, Д. Ло, Р. Маккінон, Т. Мен, Ф. Мішкін, У. Петті, А. Пігу, А. Сміт, М. Туган-Барановський, У. Фріман, Є. Шоу, Й. Шумпетер тощо. Крім того, окремі аспекти фінансового посередництва розглядаються в наукових працях таких вчених, як І. Алексєєв, О. Бала, С. Герасимова, О. Данілов, М. Дубина, В. Корнеєв, С. Маслова, О. Остафіль, О. Полетаєв, М. Савлук, В. Унінець-Ходаківська, В. Федосов. Проте, не зважаючи на значну кількість ґрунтовних досліджень, питання визначення особливостей фінансового посередництва як основи функціонування кредитних спілок залишається відкритим, що і є причиною проведення представленого дослідження, спрямованого на виокремлення основних концептуальних підходів до трактування означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Участь фінансових посередників дозволяє мінімізувати фінансові ризики за рахунок їх перерозподілу між учасниками процесу інвестування. Оскільки фінансове посередництво є

професійною діяльністю, це дозволяє значно знизити витрати на пересування капіталів між учасниками. Впродовж значного періоду провідну роль серед фінансових посередників відігравали банківські установи, хоча глобалізаційні процеси вже переміщують увагу на інших фінансових посередників – небанківські фінансово - кредитні установи (до яких в тому числі належать кредитні спілки).

Для більш точного розуміння сутності фінансового посередництва необхідно дослідити еволюцію поглядів на дане економічне явище, дослідити особливості різних теорій, пов'язаних із трактуванням ролі та функцій фінансових посередників на ринку фінансових послуг та в економіці загалом. Розглянемо основні етапи, основні концепції та історичні періоди розвитку теорії фінансового посередництва.

Відомо, що однією з перших течій економічної теорії, що стосувалася фінансового посередництва, став меркантилізм. Його представники (Т. Мен, Д. Ло, Ж.-Б. Кольбер) наполягали на значущій ролі фінансових посередників, особливо банківських установ, у виробництві, торгівельних операціях, у тому числі і міжнародних. Класики, серед яких У. Петті, А. Сміт, також підкреслювали надзвичайну роль саме банків як основних фінансових посередників. Більше того, А. Сміт підкреслював важливість власне депозитних операцій банківських установ як основи для кредитування та джерела фінансових активів банку. На початку ХХ ст. економісти (А. Маршалл, А. Пігу) продовжили розвивати теорію фінансового посередництва, наголошуючи на тому, що фінансові посередники є одними із рушіїв економічного розвитку, які перетворюють тимчасово вільні грошові ресурси на інвестиції [1, с.279-293].

Серед українських видатних економістів, які досліджували питання ролі та особливостей фінансового посередництва, необхідно відзначити М. І. Туган-Барановського, М. Х. Бунге, М. О. Балудянського та інших [2, с.158-176]. В Україні дослідження фінансових посередників розпочалося у ХVIII ст. та були спрямовані на обґрунтування важливості цих фінансово-кредитних установ. Дослідники наголошували на необхідності державного нагляду та регулювання діяльності, в першу чергу, таких фінансових посередників як банки.

Загалом існує велика кількість трактувань категорій «фінансове посередництво» та «фінансові посередники». Існує точка зору, згідно з якою всі фінансові установи, які діють на фінансовому ринку, є фінансовими посередниками. О. Бала пропонує розуміти під поняттям «фінансові посередники» такі «фінансові установи, які здійснюють спеціалізоване та універсальне обслуговування учасників ринку з приводу акумуляції вільних грошових коштів з метою отримання прибутку та задоволення потреб учасників фінансових відносин» [3, с.169].

С. Черкасова дає таке визначення фінансового посередництва - «це діяльність з акумуляції та перерозподілу наявного у суспільстві вільного капіталу та реалізації фінансових операцій, що супроводжують ці процеси»

[4, с.12]. Проте автор не визначає, які саме установи надають послуги з фінансового посередництва, а також упускає той факт, що ця діяльність має бути професійною.

Згідно з трактуванням Ф. Мишкіна фінансове посередництво - це «процес непрямого інвестування, за допомогою якого фінансові посередники позичають кошти у заощадників, які, у свою чергу, надають позики іншим» [5, с.11].

Згідно з Господарським кодексом України фінансове посередництво являє собою «діяльність, пов'язану з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством»[6]. Як зазначається у цьому законодавчо-правовому акті фінансовими посередниками в Україні є банки та інші фінансово-кредитні організації.

Досить різнобічним та повним, на нашу думку, є трактування Ю. Гаркуши, який визначає фінансове посередництво як «опосередковану діяльність фінансових інститутів щодо ефективного нагромадження, управління та перерозподілу капіталів шляхом надання фінансових послуг»[7, с.63].

Таким чином, можна стверджувати, що погляди на фінансове посередництво пройшли шлях від трактування даного інституту як механізму переливання капіталів від одних суб'єктів до інших до визначення фінансового посередництва як важливого та впливового фактора ефективної діяльності фінансового ринку.

На наш погляд, фінансове посередництво - це специфічний вид діяльності на грошовому ринку, що полягає в акумуляції його суб'єктами в обмін на свої зобов'язання вільних грошових капіталів і розміщення їх від свого імені у дохідні активи. Внаслідок цієї діяльності:

- на ринку з'являються нові фінансові інструменти і загальний асортимент їх значно розширюється, що посилює стимули для формування вільних грошових капіталів;

- урізноманітнюється трансформація грошового капіталу, що сприяє кращій адаптації його руху до потреб розширеного відтворення;

- скорочуються витрати економічних суб'єктів на забезпечення руху свого грошового капіталу.

Суб'єкти грошового ринку, які займаються фінансовим посередництвом, називаються фінансовими посередниками. Загалом існує велика кількість трактувань категорії «фінансові посередники». Має місце точка зору, згідно з якою всі фінансові установи, які діють на фінансовому ринку, є фінансовими посередниками. Проте ми не згодні з цим твердженням, оскільки воно охоплює занадто широке коло фінансових установ, не всі з яких професійно займаються, власне, фінансовим посередництвом.

Узагальнюючи наукові погляди переконані, що фінансовий посередник – це юридична особа, професійна діяльність якої пов'язана з акумулюванням тимчасово вільних коштів суспільства для задоволення

попиту учасників фінансових операцій зазвичай з метою отримання прибутку.

Розкриття сутності фінансового посередництва неможливе без урахування його важливих функцій у економіці. Аналіз наукових джерел засвідчує поділ функцій фінансового посередництва на дві великі групи. До першої з них належать функції, які характеризують роль і значення фінансового посередництва в економіці, а саме:

- трансформація заощаджень у інвестиції;
- формування процесу перерозподілу й мобільності капіталу;
- зниження процентних ставок.

До другої групи належать функції, які характеризують ряд специфічних

завдань фінансового посередництва. Це, зокрема:

- подолання проблеми асиметричної інформації та морального ризику;
- інформаційна функція;
- моніторинг та управління ризиками інвестування;
- економія на масштабних операціях;
- сприяння обміну товарів і послуг [8, с.85].

Фінансових посередників відповідно до обсягу виконуваних ними функцій у цьому випадку можна поділити на дві важливі групи:

- фінансові посередники, які виконують повний спектр функцій, насамперед здійснюють переказ коштів за наказом клієнта;
- фінансові посередники, які виконують лише консультативну та інформаційну функції [9, с.102].

Українське законодавство поділяє фінансових посередників на два типи: банківські установи та небанківські фінансові установи. До банківських установ належать банки, а небанківськими фінансовими установами є: кредитні спілки, ломбарди, довірчі товариства, страхові та фінансові компанії, інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди, лізингові та факторингові компанії [10].

В Україні, як і в країнах, де реалізована банківсько-орієнтована модель, банкам належить ключова роль в забезпеченні фінансового посередництва. Однак законодавством передбачається можливість проведення небанківськими фінансовими установами окремих банківських операцій за умови одержання ліцензії Національного банку України.

Як і в більшості країн, що стали на шлях ринкових перетворень, небанківське фінансове посередництво в Україні знаходиться на стадії становлення та початкового розвитку. Фінансове посередництво послідовно розвивається разом із поглибленням розподілу праці у сфері обслуговування потреб економічних контрагентів щодо збереження та примноження первісної вартості фінансових і матеріальних активів, поступово виокремлюючись у самостійний вид економічної діяльності.

Становлення та розвиток фінансового посередництва в Україні відбувається дуже повільно, що пов'язано з такими проблемами:

- недосконале правове поле, в межах якого функціонують ці установи, і відсутність нормативних актів прямого впливу;
- великий рівень недовіри населення до дії багатьох установ цієї системи;
- сфера їх діяльності слабо контролюється державою, що значно підвищує ступінь ризику всіх учасників цього процесу.

У зв'язку з цим між банками і небанківськими кредитно-фінансовими закладами відбувається гостра боротьба за залучення грошових коштів та у сфері кредитних операцій. При цьому конкуренція має неціновий характер.

Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно відрізняється від банківської діяльності, оскільки вона:

- не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські;
- не торкається процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже, немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування.

Оскільки представлене наукове дослідження спрямоване на теоретико-методичні основи функціонування кредитних спілок в структурі фінансового посередництва України, то необхідно визначитися з дефініцією «кредитна спілка».

Згідно з діючим вітчизняним законодавством кредитні спілки - це громадські організації, створені на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Вони видають позики під мінімальні відсотки і не мають на меті одержання прибутку, а фінансову діяльність проводять так, щоб залучені кошти не зменшувались і забезпечували покриття витрат на утримання самої спілки [11].

Особливостями організації та діяльності кредитних спілок в Україні є:

- невеликі членські внески;
- короткі терміни оформлення позик;
- обмеження діяльності невеликим колом осіб (членами та пайовиками кредитної спілки);
- непублічність діяльності;
- відносини між спілкою і пайовиками виникають на основі членства і не є клієнтськими відносинами;
- членами кредитних спілок можуть бути тільки фізичні особи;
- взаємна повна відповідальність членів кредитної спілки.

Зазначені нами особливості носять як позитивний, так і негативний характер. Зокрема непублічність діяльності кредитних спілок в Україні, на наш погляд, носить двоякий характер, оскільки зі сторони члена спілки

розглядається, зрозуміло, як позитив, однак зі сторони інших учасників фінансового ринку, а особливо регулятора, безперечно являється більше негативною, ніж позитивною, особливістю. Разом з тим, повна взаємна відповідальність членів кредитної спілки розглядається нами у порівнянні з обмеженою відповідальністю, наприклад банківських установ, як безперечна перевага у їх функціонуванні.

Висновки. Узагальнюючи ж все вищевикладене хочемо наголосити на такому. Дослідивши різноманітні історичні теорії та наукові погляди на такі економічні категорії, як «фінансове посередництво» та «фінансовий посередник» визначили, що фінансовий посередник – це юридична особа, професійна діяльність якої пов'язана з акумулюванням тимчасово вільних коштів суспільства для задоволення попиту учасників фінансових операцій зазвичай з метою отримання прибутку.

Важливе значення для розвитку фінансового посередництва та діяльності фінансових посередників в економіці країни має модель організації фінансових відносин на ринку. За нашими дослідженнями, в Україні функціонує банківсько-орієнтована модель організації фінансового ринку зі значними тенденціями монополії банківських установ. З метою підвищення рівня конкурентності та поліпшення інфраструктури фінансового ринку України нами запропоновано спрямувати модель фінансового посередництва в сторону змішаного типу. Це дозволить поліпшити стартові умови функціонування для небанківських фінансових установ та зменшити рівень монополії банків у вітчизняному фінансовому секторі.

Значення кредитних спілок в структурі фінансового посередництва в Україні значною мірою зумовлюються особливостями їх організації та діяльності. Зазвичай в теорії та практиці такі особливості носять як позитивний, так і негативний характер. Зокрема, непублічність діяльності кредитних спілок в Україні, на нашу думку, носить двоїстий характер, оскільки зі сторони члена спілки розглядається, зрозуміло, як позитив, однак зі сторони інших учасників фінансового ринку, а особливо регулятора, безперечно являється більше негативною, ніж позитивною, особливістю. Разом з тим, повна взаємна відповідальність членів кредитної спілки розглядається нами у порівнянні з обмеженою відповідальністю, наприклад банківських установ, як безперечна перевага у їх функціонуванні.

Література:

1. *Історія економічних вчень: Навчальний посібник / В. В. Кириленко, О. М. Стрішенець, М. М. Фаріон та ін.. – Тернопіль: «Економічна думка», 2008. – 525 с.*
2. *Реверчук С. Історія економічних вчень: Навч. посіб. / С. Реверчук, І. Полулях; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Кафедра банківського і страхового бізнесу, Український Вільний Ун-т. - Л.: Тріада плюс, 2007. - 352 с.*

3. Бала О. Фінансове посередництво в Україні: сутність та види / О. Бала, О. Цізда // Науковий вісник НЛТУ України. - 2010. - Вип. 20.6. - С. 169-174.
4. Черкасова С. В. Ринок фінансових послуг: навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / С. В. Черкасова. - Львів: Магнолія 2006, 2007. – 496 с.
5. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків/ Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин.- К.: Основи, 1998.- 963с.
6. Господарський кодекс України: [Електронний ресурс].-Гл.35.-Параграф 1. - Стаття 333.- п. 3. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
7. Гаркуша Ю. Теоретико-методологічний розвиток фінансового посередництва/ Ю. Гаркуша// Управління у сфері фінансів, страхування та кредиту: тези доповіді всеукраїнської науково-практичної конференції, 8-10 листоп. 2007р. - Львів: видавництво Національного університету "Львівська політехніка"2007. - С.63-66.
8. Школьник І. О. Взаємодія інститутів фінансового посередництва з реальним сектором економіки / І. О. Школьник, А. Ю. Семенов // Фінанси України. – №1, 2011. - С. 83-93.
9. Версаль Н. І. Фінансове посередництво в Україні: теоретичні та практичні аспекти // Фінанси України. - 2005. - № 9. - С. 99-108.
10. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2664-14>
11. Закон України «Про кредитні спілки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2908-14>

References:

1. Istoriiia ekonomichnykh vchen: Navchalnyi posibnyk / V. V. Kyrylenko, O. M. Strishenets, M. M. Farion ta in.. – Ternopil: «Ekonomichna dumka», 2008. – 525 s.
2. Reverchuk S. Istoriiia ekonomichnykh vchen: Navch. posib. / S. Reverchuk, I. Poluliakh; Lvivskiyi natsionalnyi un-t im. Ivana Franka. Kafedra bankivskoho i strakhovoho biznesu, Ukrainskiyi Vilnyi Un-t. - L.: Triada plus, 2007. - 352 s.
3. Bala O. Finansove poserednytstvo v Ukraini: sutnist ta vydy / O. Bala, O. Tsizda// Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. - 2010. - Vyp. 20.6. - S. 169-174.
4. Cherkasova S. V. Rynok finansovykh posluh: navch. posibnyk dlia studentiv vyshchyykh zakladiv osvity / S. V. Cherkasova. - Lviv: Mahnoliia 2006, 2007. – 496 s.
5. Myshkin Frederik S. Ekonomika hroshei, bankivskoi spravy i finansovykh rynkiv/ Per. z anhl. S. Panchyshyn, H. Steblii, A. Stasyshyn.- K.: Osnovy, 1998.- 963s.
6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs].-Hl.Z5.-Parahraf 1. - Stattia 333.- p. 3. - Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

7. Harkusha Yu. *Teoretyko-metodolohichni rozvytok finansovoho poserednytstva*/Yu.Harkusha// *Upravlinnia u sferi finansiv, strakhuvannia ta kredytu: tezy dopovidi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 8-10 lystop. 2007r.* - Lviv: vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha" 2007. - S.63-66.
8. Shkolnyk I. O. *Vzaiemodiia institutiv finansovoho poserednytstva z realnym sektorom ekonomiky* / I. O. Shkolnyk, A.Yu. Semenov // *Finansy Ukrainy.* – № 1, 2011. - S. 83-93.
9. Versal N. I. *Finansove poserednytstvo v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty* // *Finansy Ukrainy.* - 2005. - № 9. - S. 99-108.
10. *Zakon Ukrainy «Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання rynku finansovykh posluh» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2664-14>*
11. *Zakon Ukrainy «Pro kredytni spilky» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2908-14>*

УДК: 911.3:[338.484:502.1](477.86)

**ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ТЕРИТОРІЇ НА ПРОЦЕСИ
РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (**
НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ –
АДМІНІСТАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОДИНИЦІ УКРАЇНИ)

Павлюк С. М.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна,
Чернівці

Розвиток рекреаційно-туристичного природокористування залежить від багатьох чинників, серед яких особлива увага звертається на природні ресурси, та умови, і процеси, які в них проходять. Одним з таких чинників є екологічний стан території, який може як і сприяти, так і стримувати й обмежувати розвиток рекреаційно-туристичного природокористування. У зв'язку з цим в статті досліджено екологічний стан Івано-Франківської області та розглянуто основні показники стану навколишнього середовища. На основі проведеного аналізу виділено екологічні компоненти навколишнього середовища, які не знайшли ще вирішення. Сформульовано перспективи вирішення даного питання, оскільки сучасна Івано-Франківська область – насамперед рекреаційно-туристична.

Ключові слова: екологічна ситуація, рекреація, туризм, рекреаційно-туристичні ресурси, природні ресурси, забруднення природного середовища, область.

Павлюк С. Н. Влияние экологического состояния территории на процессы рекреационно-туристического природопользования (на примере Ивано-Франковской области – административно-территориальной

единицы Украины) / Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича, Украина, Черновцы

Развитие рекреационно- туристического природопользования зависит от многих факторов, среди которых особое внимание обращается на природные ресурсы и условия, и процессы, которые с ними связанные. Одним из таких факторов является экологическое состояние территории, который может как способствовать, так и сдерживать и ограничивать развитие рекреационно- туристического природопользования. В связи с этим в статье исследовано экологическое состояние Ивано-Франковской области и рассмотрены основные показатели состояния окружающей среды.

На основе проведенного анализа выделены экологические компоненты окружающей среды, которые не нашли еще решения. Сформулированы перспективы решения данного вопроса, поскольку Ивано -Франковская область – прежде всего рекреационно-туристическая.

Ключевые слова: экологическая ситуация, рекреация, туризм, рекреационно-туристические ресурсы, природные ресурсы, загрязнение природной среды, область.

S. Pavliuk The impact of environmental state of territory on the process of the recreational and tourist natural resources use (on the Basis of Ivano-Frankivsk Region, as a Territorial-Administrative Unit of Ukraine) / Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Ukraine, Chernivtsi.

The development of recreational and tourist natural resources use depends on many factors, in particular, natural resources and conditions as well as processes which are related to them. One of these factors is the environmental condition of the territory, which can stimulate as well as inhibit and limit the development of recreational and tourist natural resources use. In this regard, the article explores the environmental condition of the Ivano-Frankivsk region and considers its basic indicators. On the basis of analysis the ecological components of the environment, which have not yet found solution, are indicated. The prospects of solving this issue are formulated, as far as modern Ivano-Frankivsk region primarily has considerable tourism and recreation potential.

Key words: environmental condition, recreation, tourism, recreation and tourism resources, natural resources, environmental pollution, region.

Вступ. Розвиток рекреаційно-туристичного природокористування залежить від багатьох чинників, серед яких особлива увага звертається на природні ресурси та умови, та процеси, які з ними пов'язані. Одним з таких аспектів є екологічний стан території, який може як і сприяти, так і стримувати й обмежувати розвиток рекреаційно-туристичного природокористування. Екологічний стан Івано-Франківської області, який зумовлений трьома головними складовими: забруднення від трансграничних перенесень з Центральної та Східної Європи, регіональним забрудненням від місцевих великих підприємств та локальним забрудненням, формувався

та змінювався роками. Часто нівелювалися об'єктивні закони розвитку та відтворення природи. Однак серед інших територій України тут збереглися можливості розвитку та функціонування рекреаційно-туристичного природокористування.

Екологічний стан територій, адміністративних одиниць, ступінь впливу на рекреаційно-туристичне природокористування у своїх працях досліджують К. Й. Кілінська, М. М. Лаврук, В. С. Кравців, Н. В. Фоменко, А. В. Мельник, І. І. Закутинська, В. Триснюк, А. Є. Сочавська та інші. Дане питання актуальне, оскільки потребує постійного безперервного дослідження, особливо в час стрімкого розвитку рекреації та туризму.

Метою нашого дослідження є вивчення ступеню впливу екологічного стану на рекреаційно-туристичне природокористування Івано-Франківської області.

Основними завданнями дослідження є:

- Охарактеризувати та виділити райони, в яких локалізовані небезпечні об'єкти незалежно від галузі господарства.
- З'ясувати, як саме впливає екологічний стан на рекреаційно-туристичне природокористування.
- Запропонувати шляхи вирішення даного питання.

Виклад основного матеріалу статті. Екологічний стан території – це результат процесів і змін явищ, які відбуваються в природних територіальних або ландшафтних комплексах під впливом природних закономірностей та господарської діяльності людини [1, с. 25].

Івано-Франківська область достатньо забезпечена основними рекреаційно-туристичними ресурсами. Це і сприятливі кліматичні та геоморфологічні умови, наявність джерел мінеральних вод, пелоїдів, естетичність ландшафту, та різноманітність ландшафту [2, с. 39-40]. За даними Департаменту екології та природних ресурсів одночасно на території Івано-Франківської області, яка займає 2,4% від площі України, станом на 01.01.2015 року розміщено 1407 промислових об'єктів, які є найбільш екологічно небезпечними. Порівнюючи з 2013 роком (1266) на 150 одиниць більше – це підприємства хімічної, енергетичної, нафтогазовидобувної та інших галузей. Понад 4% території зайнято нафтогазовими трубопроводами, пробурено понад 2000 свердловин для видобування нафти, газу, 134 очисні споруди, 27 великих полігонів складання твердих побутових відходів. Ці об'єкти спричиняють техногенне навантаження на природне середовище. Особливо наноситься шкода атмосферному повітрю та поверхневим водам [3, с.10-12].

На сьогодні надзвичайно і дуже забруднені геокомплекси локалізовано поширені в місцях масштабних гірничих розробок і викидів шкідливих речовин де й утворилися техногенні геохімічні аномалії [4, с.128]. Внаслідок господарської діяльності на цих територіях активізуються екзогенні геодинамічні процеси (зсуви, суфозія, провали, карст, ерозія ґрунтів, руйнування берегів рік), відбувається забруднення

грунтів важкими металами, нафтопродуктами, підвищується мінералізація та забруднення природних вод, змінюється стан атмосферного повітря, деградує рослинний покрив та відбувається збіднення тваринного світу, знижується рівень життя та зростає захворюваність.

Найбільш складна екологічна ситуація території м. Бурштин (Бурштинська ТЕС) та Калуського (ДП «Калійний завод» ПАТ «Оріана»), Надвірнянського (ПАТ «Нафтохімік Прикарпаття»), Тисменицького (хутрофірма «Тисмениця») районів. Із загальної кількості викидів із стаціонарних джерел забруднення основну частку займає Бурштинська ТЕС – 80%, яка завдає значної шкоди довкіллю. [5, с.397-399].

Наявність стаціонарних джерел забруднення й обсяги викидів забруднюючих речовин за останні роки зменшилась, але в окремих районах цей показник навпаки збільшується. Згідно статистичних даних це Галицький, Рожнятівський, Снятинський, Тлумацький, Калуський райони. Загальна кількість викидів в атмосферне повітря по області в 2014 році становила 277,2 тис.т (таблиця 1) [6, с. 71-74].

Таблиця 1

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

Рік	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, усього тис. т	Залежно від джерела забруднення, тис.т		
		Стаціонарні	Пересувні	Транспортні засоби
2011	275,9	221,8	0,5	53,6
2012	249,2	196,7	0,6	51,9
2013	251,5	202,9	0,6	48
2014	277,2	228,8	2,2	46,2

Погіршення якісного стану водних ресурсів має безповоротний характер. Водозабір і скиди забруднених стічних вод у поверхневі водні об'єкти впродовж десятків років є невирішеним питанням відкритого змісту. Річки слугують основним джерелом водопостачання населених пунктів, а це призводить до використання значної кількості води та скиду у природні водойми відпрацьованих забруднених вод. Це призводить до зростання бактеріального забруднення прибережних вод, погіршення їх якості та зміни річкових екосистем. Даний факт викликає особливу тривогу, оскільки має пряме відношення до розвитку рекреації. На жаль статистичним обліком не охоплено більшість новозбудованих рекреаційних об'єктів області, особливо, які знаходяться у власному господарстві.

Несприятлива ситуація спостерігається на ділянці р. Дністер КП “Галичводоканал”, р. Прут – після скиду недостатньо очищених вод з очисних споруд Коломийської ВК 41, р. Саджава внаслідок скидання зворотних вод із забруднюючими речовинами ТзОВ “Уніплит” [8, с. 122-123].

Відзначимо, що малі річки є першим збирачем води для річок вищого рангу. На відміну від великої річки, вода, яка прийшла до річки не встигає самоочиститись. Саме малі річки першими забруднюються, засмічуються. За останні роки, внаслідок масової вирубки лісу та розорювання заплавлі малі річки позбавлені природного захисту. Яскравим прикладом є будівництво гідроелектростанцій на гірських річках, які за своєю протяжністю саме й відносяться до середніх та малих. Після будівництва на р. Білий Черемош гідроелектростанції, р. Чорний Черемош стала основним полігоном для водного туризму. Її пороги, згідно з Переліком класифікованих туристських маршрутів України, затвердженим Федерацією спортивного туризму України мають II і III категорії складності. Та існує загроза відновлення вже початого будівництва гідроелектростанції і на Чорному Черемоші, на сьогодні роботи поки що припинені. Важливим є те, що сплав по р. Чорний Черемош, можливий протягом усього теплого періоду року з квітня по жовтень.

Ще однією важливою проблемою, пов’язаною із забрудненням поверхневих вод, є місця самовільного складування побутових відходів. Більшість з них розташована на схилах річкових долин та в безпосередній близькості до русла річки [7, с. 233-234].

На території Івано-Франківської області з кожним роком зростає забруднення площ важкими металами. Найвищий вміст свинцю спостерігається в ґрунтах Калуського, Тисменицького, Надвірнянського районів, де вміст елемента коливається 15,7 до 30,0 мг/км² [8, с.55]. Земельні ресурси області належать до екологічно вразливих, що зумовлене високим ступенем господарської освоєності території, використанням важкої сільськогосподарської техніки, поселенським навантаженням, наявністю понад 1000 об’єктів промисловості, 16 з яких – екологічно небезпечні.

Відзначимо особливу специфіку гірсько-лісових геокомплексів Івано-Франківської області. Повітря окрім кисню насичене фітонцидами, які виділяють хвойні ліси. Вміст негативно заряджених іонів, які через благодатний вплив на здоров’я ще називають «вітамінами здоров’я», в гірському повітрі в сотні разів вищий, ніж в міському середовищі. Завдяки цьому гірське повітря набуває особливих цілющих властивостей. Лісові ресурси зберігаючи властивості продуцентів деревної сировини і супутніх продуктів, виступають джерелом різноманітних форм рекреаційно-туристичного природокористування. Проте спостерігається відступання лісової місцевості, яке проявляється у різкому підвищенні наявного

усихання смерекового деревостану, як реакція на вплив флуктуаційного чинника (зменшення кількості атмосферних опадів).

Завдяки пересічному характеру рельєфу, гірські райони мають високу здатність до самоочищення. Але наразі ще однією не вирішеною проблемою є стихійні смітники, та сміттєзборища твердих побутових відходів на околицях населених пунктів, вздовж доріг, малих річок, які завдають шкоди рекреаційно-туристичному стану території [9, с.177-183].

Крім того, в області значне поширення мають зсувні процеси. Природний карст поширений у Тлумацькому, Городенківському, Снятинському районах [10, с. 325-327].

Висновки. Аналіз динаміки основних показників якості компонентів навколишнього середовища засвідчує, що деякі не знайшли вирішення:

1. постійне зростання забруднення повітря спричиненого викидами мобільних джерел (в тому числі транспортними засобами);
2. у зв'язку із забрудненням відбувається скорочення запасів чистої питної води (особливо в містах);
3. забруднення ґрунтів важкими металами;
4. низький рівень лісистості ставить під загрозу стабільність локальних геосистем та спричиняє біодноманіття.

Перспективи вирішення пов'язані на нашу думку із реалізацією наступних заходів:

- ліквідація наслідків природно-техногенних аварій, катастроф та інших природно-техногенних порушень довкілля, які вже відбулися;
- нарощування захисних дамб;
- стабілізація і попередження катастрофічних проявів шкідливих фізико-географічних процесів;
- розвиток заповідної справи і збереження біорізноманіття;
- реорганізація структури природокористування в області повинна спрямовуватись на розвиток рекреаційно-туристичного комплексу натомість промислового, лісового;
- підвищення екокультури населення та проведення просвітницьких заходів з метою залучення активної частини суспільства до природоохоронної діяльності;
- створення міжнародних програм щодо оздоровлення території Івано-Франківської області.

Вирішення питання покращення екологічного стану, насамперед повинно розпочинатись з тих територій, у яких ситуація напруженіша, та які мають більше рекреаційно-туристичне значення для області в цілому.

Література:

1. Триснюк В. Основні екологічні проблеми та шляхи їх подолання в Західному регіоні України / В. Триснюк // Наукові записки Тернопільського університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – № 1(випуск 27). – Тернопіль: СМП "Тайп". – 2010. – С. 23–26.

2. *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Івано-Франківської області на період до 2015 року.* – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 201 с.[Електронний ресурс] – режим доступу: URL: <https://books.google.com.ua>
3. *Екологічний паспорт Івано-Франківської області за 2014 рік / Івано-Франківська обласна державна адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів.* – [Електронний ресурс] – режим доступу: URL: <http://www.if.gov.ua>
4. *Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): Монографія / М. М. Лаврук.* – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 288с.
5. *Сочавська А. Є. Екологічні проблеми регіону та роль державного управління у їх вирішенні (на прикладі Івано-Франківської області) / А. Є. Сочавська // Ефективність державного управління [текст]: зб.наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії при Президентові України. – Вип. 27.– Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 396-406.*
6. *Івано-Франківщина 2014 рік. Статистичний довідник [Текст] / за редакцією О. В. Бліннікової – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2015. – 80 с.*
7. *Павлюк С. М. Регіональні особливості рекреаційно-туристичного використання водних ресурсів Івано-Франківської області/ С.М. Павлюк // "Проблеми гідрології, гідрохімії, гідроекології": Мат. 6-ої Всеукр. наук.конф. з міжнар. участю (Дніпропетровськ, 20-22 травня 2014 р.). – Дніпропетровськ: ТОВ "Акцент ПП", 2014. – С. 232-235.*
8. *Закутинська І. Стан екологічної безпеки приміських зон Івано-Франківська / І. Закутинська // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Вип. 3. – Івано-Франківськ*
9. *Кілінська К. Й. Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпато-Подільського регіону України. / К. Й. Кілінська – Чернівці: Рута, 2007. – 492 с.*
10. *Кравців В. С. Стратегія раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в регіоні: екологічні пріоритети / В. С. Кравців // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2006. – Вип.4 (36). – С.325-330.*

References:

1. *Trysniuk V. Osnovni ekolohichni problemy ta shliakhy yikh podolannia v Zakhidnomu rehioni Ukrainy / V. Trysniuk // Naukovi zapysky Ternopilskoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: heohrafiia. – № 1 (vypusk 27). – Ternopil: SMP "Taip". – 2010. – S. 23–26.*
2. *Skhema-prohnoz rozvytku i rozmishchennia produktyvnykh syl Ivano-Frankivskoi oblasti na period do 2015 roku.* – К.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy,

2005. – 201 s. [Elektronnyi resurs] – rezhym dostupu: URL: <https://books.google.com.ua>

3. *Ekolohichniy pasport Ivano-Frankivskoi oblasti za 2014 rik / Ivano-Frankivska oblasna derzhavna administratsiia. Departament ekolohii ta pryrodnykh resursiv. – [Elektronnyi resurs] – rezhym dostupu: URL: <http://www.if.gov.ua>*

Lavruk M. M. *Hutsuly Ukrainskykh Karpat (etnohrafichne doslidzhennia): Monohrafiia / M. M. Lavruk. – Lviv: Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2005. – 288s.*

4. *Sochavska A. Ie. Ekolohichni problemy regionu ta rol derzhavnoho upravlinnia u yikh vyrishenni (na prykladi Ivano-Frankivskoi oblasti) / A.Ie. Sochavska // Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia [tekst]: zb.nauk. prats Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii pry Prezydentovi Ukrainy. – Vyp. 27.– Lviv : LRIDU NADU, 2011. – S. 396-406.*

5. *Ivano-Frankivshchyna 2014 rik. Statystychnyi dovidnyk [Tekst] / za redaktsiieiu O. V. Blinnikovoï – Ivano-Frankivsk: Holovne upravlinnia statystyky v Ivano-Frankivskii oblasti, 2015. – 80 s.*

6. *Pavliuk S. M. Rehionalni osoblyvosti rekreatsiino-turystychnoho vykorystannia vodnykh resursiv Ivano-Frankivskoi oblasti/ S. M. Pavliuk // "Problemy hidrolohii, hidrokhemii, hidroekolohii": Mat. 6-oi Vseukr. nauk.konf. z mizhnar. uchastiu (Dnipropetrovsk, 20-22 travnia 2014 r.). – Dnipropetrovsk: TOV "Aktsent PP", 2014. – S. 232-235.*

7. *Zakutynska I. Stan ekolohichnoi bezpeky prymiskykh zon Ivano-Frankivska / I. Zakutynska // Visnyk Naukovoho informatsiino-analitychnoho tsentru NATO Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. – Vyp. 3. – Ivano-Frankivsk*

8. *Kilinska K. Ekoloho-prohnozna otsinka pryrodno-hospodarskoi riznomanitnosti Karpato-Podilskoho rehionu Ukrainy. / K. Kilinska – Chernivtsi: Ruta, 2007. – 492 s.*

9. *Kravtsiv V. S. Stratehiia ratsionalnoho vykorystannia pryrodno-resursnoho potentsialu v rehioni: ekolohichni priorytety / V. S. Kravtsiv // Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho gospodarstva ta pryrodokorystuvannia. – 2006. – Vyp.4 (36). – S.325-330.*

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК: 72.01

ВИЗУАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. ВЗГЛЯД С ПОЗИЦИИ ПСИХОЛОГИИ И ВИЗУАЛЬНЫХ ИСКУССТВ

Авербах М. Я.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Украина, Харьков

Работа предшествует исследованию закономерности возникновения, размещения и восприятия знаков визуальной коммуникации в городской среде. Рассмотрены правила применения категории «визуальные коммуникации» в сфере социальной психологии, СМИ, теории коммуникации, семиотики, графического, рекламного и веб-дизайна. Показаны значения данного понятия в зависимости от научной направленности исследований или практической профессиональной деятельности. Прослежены этапы зарождения, становления и развития различных форм передачи и распространения визуальной информации. Выявлены характерные особенности формирования визуальных сообщений, приведены приемы повышения их коммуникативной эффективности.

Ключевые слова: канал коммуникации, язык символов и жестов, семиотический текст, знаки, коды, коммуникативный контекст, визуальные стратегии бренда, дизайн пользовательского интерфейса.

Авербах М. Я. Візуальні комунікації. Погляд з позиції психології та візуальних мистецтв/ Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна, Харків.

Робота передуює дослідженню закономірності виникнення, розміщення та сприйняття знаків візуальної комунікації в міському середовищі. Розглянуто правила застосування категорії «візуальні комунікації» у сфері соціальної психології, ЗМІ, теорії комунікації, семиотики, графічного, рекламного та веб-дизайну. Показані значення даного поняття в залежності від наукової спрямованості досліджень або практичної професійної діяльності. Простежено етапи зародження, становлення та розвитку різних форм передачі та розповсюдження візуальної інформації. Виявлено характерні особливості формування візуальних повідомлень, наведені прийоми підвищення їх комунікативної ефективності.

Ключові слова: канал комунікації, мова символів та жестів, семиотичний текст, знаки, коди, комунікативний контекст, візуальні стратегії бренду, дизайн користувальницького інтерфейсу.

Averbakh M. Ya. Visual communications. View from the perspective of psychology and visual arts/ Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Ukraine, Kharkiv.

This article precedes the research of trends of creation, location and perception of visual communication signs in the urban environment. Regulations on the use of the category “visual communication” in the field of social psychology, media, communication theory, semiotics, graphic, advertising and web design are considered. The value of this concept, depending on the scientific direction of research or practical professional activity, is presented. The stages of origin, formation and development of various forms of transfer and dissemination of visual information are retraced. The characteristic features of visual messages formation are discovered, techniques for enhancing their communicative efficiency are given.

Key words: communication channel, language of symbols and gestures, semiotic text, signs, codes, communicative context, visual strategies of brand, design of user interface.

Предисловие. В отечественной теории и практике проектирования архитектурной среды категория «визуальные коммуникации» используются с середины 80-х годов прошлого столетия. Города того времени не были загромождены рекламно-информационными плакатами, вывесками, знаками и прочими атрибутами современного мегаполиса. Актуальными выглядели задачи формирования единых комплексов или систем визуально-информационного назначения, специально спроектированных с целью, во-первых, организации поведения человека в городском пространстве, и, во-вторых, – гармонизации окружающей среды. Публикации и исследования того периода были посвящены выработке методов и принципов формирования систем визуальной коммуникации. Узкопрофессиональное понимание данной категории со стороны архитекторов-дизайнеров приводит к определенным противоречиям в попытках предложить проектные или концептуальные модели организации и упорядочения визуальной рекламно-информационной структуры в городской среде. Ограничения на размещение рекламы в центре города не приводят к успеху. Знаки корпоративной идентичности, вывески, витрины и многие другие элементы, паразитирующие на архитектурной форме, не могут быть урегулированы по единому плану, ибо принадлежат частному собственнику. А ведь есть еще и акты проявления индивидуальных творческих амбиций, как то граффити, фрески, инсталляции и т.д. Чтобы ориентироваться в многообразии визуальных форм городской среды требуются исследования на стыке наук, необходимо понимание сущности этих явлений, мотивы всех участников данных процессов.

Целью данной статьи является уточнения понятий, терминов и значений, связанных с исследованием визуально-информационного пространства города. Это выдвигает следующие задачи – проанализировать

правила применения категории «визуальные коммуникации» в различных сферах научной и профессиональной деятельности, рассмотреть механизмы визуального воздействия сообщений, правил понимания их и интерпретации.

Изложение основного материала статьи.

Категорию «визуальные коммуникации» представители различных сфер профессиональной деятельности раскрывают по-разному.

1. В рамках социальной психологии, рассматривающей коммуникацию в структуре межличностного общения, к визуальным (или оптическим) коммуникациям относят два вида коммуникативных сигналов, распространяющихся по невербальному (неречевому) каналу. Это сигналы движений – мимика, жесты, поза, походка, контакт глазами, а также физиогномика – строение лица и черепа, строение туловища [1, с. 216]. Перечисленные средства могут выступать корректирующими знаками к основному вербальному сигналу – передачи речевым аппаратом смысловых сообщений в форме слов и фраз. Так, визуальные коммуникативные сигналы помогают уточнить, более того – иногда и переоценить значение сказанных или написанных слов. Скажем, мимика лица собеседника может выдать эмоциональное состояние – будь то гнев, радость, страх, страдание, удивление или отвращение. Поза, будучи элементарной единицей пространственного поведения человека, может показывать, как данный человек воспринимает свой статус по отношению к статусу других присутствующих лиц. Яркими, сверхкоммуникативными неречевыми средствами в процессе межличностного общения выступают жесты. Ученые предлагают различные классификации жестов, среди которых выделяют жесты-иллюстраторы, жесты-регуляторы, эмблемы, адапторы, аффекторы. *Существуют и микрожесты: движения глаз, покраснение щек, подергивания губ и прочее.*

2. Общая теория коммуникации, определяя коммуникацию как средство связи любых объектов мира, выделяет социальные коммуникативные процессы, которые обеспечивают связь между поколениями, накопление и передачу социального опыта, его обогащение, разделение труда и обмен его продуктами, организацию совместной деятельности, трансляцию культуры. Голуб О. Ю. и Тихонова С. В. предлагают свой вариант классификации каналов социального общения, где показывают развитие естественных и создание искусственных каналов коммуникации на протяжении всей истории человечества [2, с. 56]. Невербальный, древнейший из коммуникационных каналов, возникший в ходе биологической эволюции задолго до появления человека, представляющий собой наследие зоо-коммуникации, свойственной высшим животным, наряду с вербальным каналом, доступным только людям, обладающим речевой способностью, формирование которой происходило в процессе антропогенеза, Голуб О. Ю. и Тихонова С. В. относят к естественным коммуникационным каналам. К искусственным каналам

коммуникации, возникшим в процессе передачи сообщений во времени и в пространстве, авторы относят каналы иконических и символьных документов. К первому относят графические (на кости, на камне, на дереве) и живописные (на стенах пещер) изображения. Ко второму – амулеты, украшения, талисманы, языческие идолы и т.д. Невербальный и вербальный каналы в их неразрывном единстве послужили исходной базой для формирования устной коммуникации; иконический и символьный каналы положили начало документной коммуникации. Исходные каналы дали толчок для появления новых искусственных каналов, которые по своему источнику делятся на две группы: художественные, возникшие в сфере искусства, и технические, возникшие в сфере техники. Таким образом, визуальными в данной классификации являются искусственные каналы коммуникации: графика и живопись – производные иконического канала, а также скульптура и архитектура – производные канала символьных документов.

3. Средства массовой информации задействуют визуальные коммуникации как наиболее активный и действенный инструмент воздействия на сознание. Почепцов Г. Г., исследуя избирательные технологии и методы анализа кризисных ситуаций, разделяет коммуникацию на иерархическую (с приоритетом прямой связи) и демократическую (с приоритетом обратной связи). Для иерархической схемы важен приказ, для демократической – убеждение. В отношении визуальной коммуникации автор отмечает автономный характер передачи информации по визуальному каналу, человек не умеет контролировать визуальный канал так же, как вербальный. По внешнему виду, жестам, мимике, осанке политика мы можем судить о человеке, его характере, привычках, об искренности сказанных им слов.

В монографии «Коммуникативные технологии XX века» Почепцов Г. Г. рассматривает различные аспекты коммуникативного пространства и его организацию: символическую, визуальную, событийную, мифологическую и, наконец, коммуникативную. «Коммуникатор работает с символами, – пишет автор. – Наиболее эффективной средой для реализации символов является визуальная среда. Визуальные символы сравнительно с вербальными обладают большей долговременностью и универсальностью» [3, с. 15]. По мнению ученого, визуальная коммуникация порождает тексты, которые лучше воспринимаются и лучше запоминаются.

Андрианов М. С. в монографии «Невербальная коммуникация: психология и право» исследует вопросы интерпретации иллюстраций массовых печатных изданий и их правовой оценки. Описывая коммуникацию между людьми, автор отмечает: «процесс коммуникации нельзя свести только к передаче информации. В нем осуществляются и другие, не менее важные функции: регулятивные (например, статусные или управленческие), эмоционально-аффективные (обмен чувствами, эмоциями), фатические (установление контактов) и пр.» [4, с. 11]. К

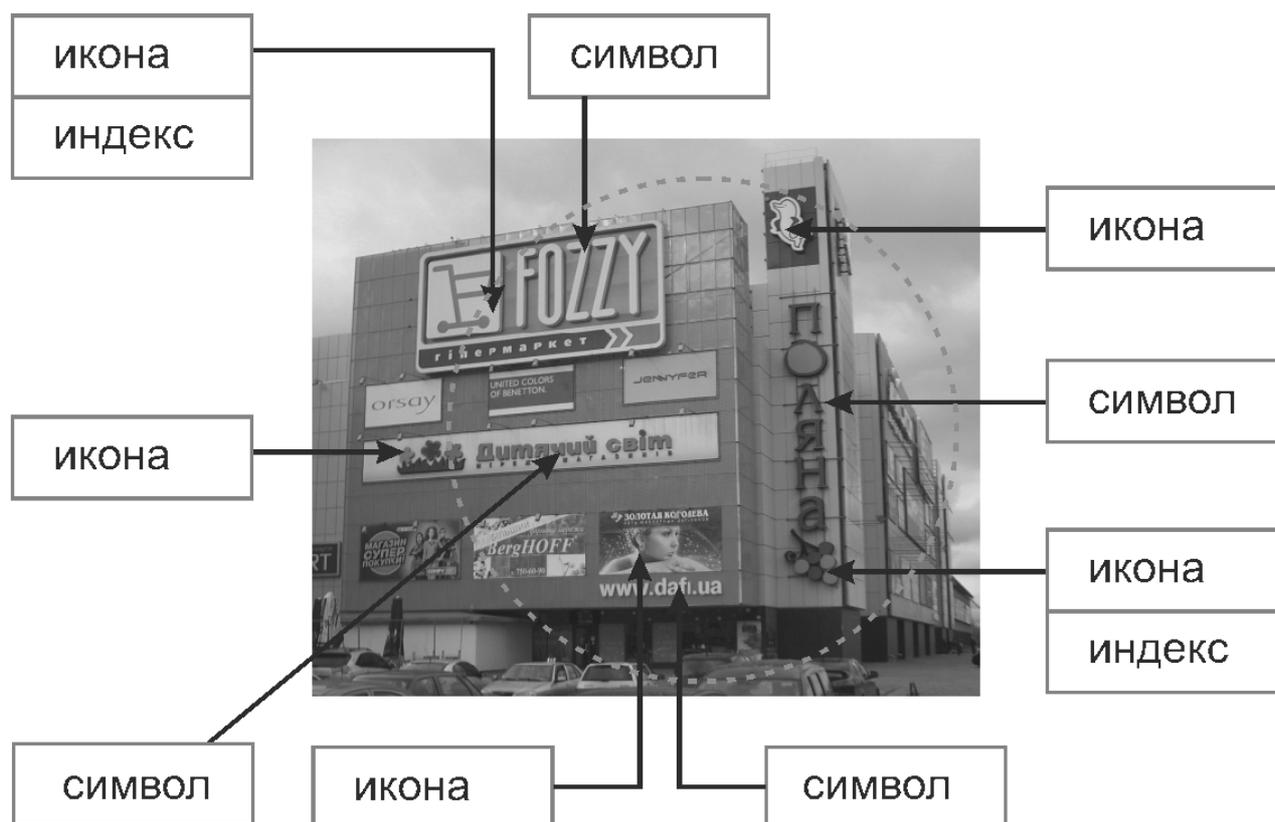
визуальной, или оптической коммуникации Андрианов М. С. относит физиогномику и способы преобразования внешности (одежда, косметика, очки, украшения, борода, усы, татуировки и т.п.); кожные и физиологические реакции (потоотделение, покраснение, расширение зрачка), а также кинесику – движения (экспрессию) рук, ног, головы, туловища, мимику и пантомимику, выражение глаз, направление взгляда, походку, позу и т.п. Говоря о таких коммуникативных средствах как знак, жест и символ, автор вводит понятие «язык», и для процессов невербальной коммуникации определяет ряд таких языков: «язык тела», «язык символов», «язык иконических изображений» и др., а также так называемых «языков культуры», к которым относит «язык живописи» и «язык архитектуры».

4. Семиотика – наука о знаках и знаковых системах, оперирует понятием «семиотический текст», означающим определенным образом устроенную совокупность любых знаков, обладающую формальной связанностью и содержательной целостностью. К таким текстам относят картины, таблицы, ноты, ритуалы, кино и т.д. Текстами можно считать любые семиотические системы, специально, сознательно и целенаправленно созданные человеком.

Процесс восприятия и осмысления может быть представлен как многоуровневый. Елина Е. А. [5, с. 16] формулирует их следующим образом: первый акт понимания семиотического текста соотносится с восприятием субъектом поверхностной фактуры изображения, линий, цветов, вербальных и символических знаков; второй акт – предметное соотнесение изображения («семантических единиц») с денотатом, с хранящимися в памяти понятиями и представлениями; третий акт восприятия предполагает надделение визуального ряда определенным конкретным и абстрактным содержанием, смыслом, образностью; четвертый акт понимания – установление определенных отношений между субъектом и текстом, при котором дается оценка, т. е. реализуется индивидуальное понимание визуального ряда в виде осмысленной интерпретации всего текста.

В семиотике применяют триадную классификацию знака, введенную американским философом Чарльзом Пирсом (1839-1914). Данная классификация устанавливает взаимоотношение знака и его объекта. Это служит основой для выделения трех базовых типов знаков: знаки-иконы (или иконические знаки, иногда их называют знаками-копиями, знаками-изображениями); знаки-индексы (индексальные знаки, или знаки-признаки); знаки-символы (условные, конвенциональные знаки).

При этом необходимо отметить, что эти три вида знаков не являются исключительными – знак одновременно может быть иконическим, символическим и индексальным или любой комбинацией (рис. 1).

Рис.1. Три типа знаков на фасаде торгового здания

5. В рекламном дизайне при формировании иллюстраций рекламного сообщения в наибольшей, пожалуй, степени используются средства визуальной коммуникации. Христо Кафтанджиев, специалист в области рекламы и маркетинговых коммуникаций, структурировал содержание книги «Гармония в рекламной коммуникации» согласно самой универсальной (инвариантной), как считает автор, модели коммуникации: адресат, канал коммуникации, код, сообщение, коммуникативный контекст, шум в цепочке и т.д. Рассматривая визуальные коды как систему правил, на базе которой функционирует рекламная коммуникация, Христо Кафтанджиев предлагает их классификацию, где выделяет коды адресанта – систему правил, по которым создаются сообщения; коды адресата, позволяющие воспринимать сообщения; коды канала – систему правил, которые оказывают влияние на сообщения в зависимости от технических характеристик средства, с помощью которого сообщения передаются; коды знаковых систем; метакоды – общие правила, по которым функционируют коды; коды-сообщения, которые касаются коммуникативных стратегий; коды коммуникативного контекста; коррекционные коды; коды обратной связи и другие [6, с. 33]. Автор приводит множество примеров передачи значений, закодированных в визуальных образах, перечисляет средства формирования коммуникативных характеристик визуального образа – цвет, композицию, стилистические приемы, коммуникативные стратегии, контекст.

6. Восприятие потребителем образа товара, его содержания, свойств, характеристик в значительной степени зависит от графического дизайна. Рекламная графика направлена на симуляцию основных ценностей с помощью устойчивых, стереотипных форм, обеспечивающих воздействие на массового потребителя. Автор монографии «Visual бренд: Притягивая взгляды потребителей» Ткачев О. В. формулирует правила и рекомендации по построению эффективных визуальных коммуникаций бренда – важного стратегического ресурса любой компании, ее эффективного инструмента в конкурентной борьбе. Целью визуальной коммуникативной стратегии бренда автор считает [7, с. 62]: обеспечение его выделяемости среди конкурентов; лаконичное донесение до потребителя ощущения нужности данного товара; развитие ощущения правильности выбора. Ключевым в визуальном образе бренда, его названием, или правильнее сказать именем является логотип. По мере развития бренда, считает Ткачев О. В., логотип может появляться в самых неожиданных местах. Для этого логотип должен быть, с одной стороны, достаточно простым (т. е. число всевозможных графических элементов нужно свести к минимуму), а с другой – характерным. Под характерностью понимается его уникальность, непохожесть на другие логотипы и, что не менее важно, – на надпись, набранную стандартными шрифтами.

В монографии «Визуальные коммуникации в рекламе и дизайне» (2011) прослеживаются пути развития языка визуальных коммуникаций в рекламной графике, в типографике, в практике организации всемирных выставок. Значительное внимание уделяется анализу визуальных коммуникаций явлений массовой культуры как доминирующего феномена XX века, развертывающегося на основе научно-технического прогресса и тотальной медиакоммуникации. Авторы выводят ключевые характеристики китча – языка низшего уровня массовой культуры. Китч как феномен визуальной коммуникации, по сравнению с функционализмом графического дизайна, является приукрашиванием вещей или рекламных образов ради эстетического наслаждения. Порой, – это «перегруженность знаками изображения и текста, нивелирующее информационную, рекламную или идентификационную функцию. Никакой стимуляцией продаж он не является, ибо тяготеет к искусству. Но до искусства не дотягивает, оставаясь стилизацией, декоративностью, эксплуатацией модных стилей» [8, с. 137].

7. Веб-дизайн, как и рекламный, в художественной своей составляющей опирается на графический дизайн, ибо оперирует такими понятиями, как пространство, линия, фигура, цвет, текстура, шрифт, форма, светотень, размер и использует фундаментальные категории дизайна – баланс, контраст, подчиненность, направление внимания, пропорции, масштаб, ритм, единство и другие. При этом, однако, характеристики визуально-коммуникативной структуры веб-дизайна настолько специфичны, что выделяют его в отдельное профессиональное направление. Художественно-графические приемы здесь не являются самоцелью, не

могут служить средством самовыражения автора, – напротив, обеспечивают реализацию идеологии, структуры, или как принято говорить, архитектуры сайта. Предметом профессиональной деятельности веб-дизайнера является разработка пользовательского интерфейса. Пользовательский интерфейс – это все зрительное поле, включая тексты, таблицы, команды, кнопки, рекламные баннеры и другие графические элементы экрана монитора. Ключевым параметром пользовательских интерфейсов является юзабилити, обозначающим концепцию удобства при использовании программного обеспечения, логичность и простоту в расположении элементов управления. К наиболее важным характеристикам веб-пространства является навигация – способ «перемещения» по сайту, переход от одного блока информации к другому и возвращение обратно, ориентирование в виртуальном пространстве, определение кратчайшего пути и т.д.

Дизайн пользовательских интерфейсов постоянно совершенствуется с целью повышения коммуникативных характеристик. Для Windows 8 корпорация Microsoft создала интерфейс «Modern UI», в основу концепции которого лег так называемый «Metro-style». Идеи построения интерфейса позаимствованы из информационных систем транспортных узлов, его графические элементы отвечают требованиям скорости визуального восприятия информации, отсутствию отвлекающих элементов, чистоте и четкости представления обо всех внешних элементах. Действительно, такой интерфейс напоминает визуально-информационные городские системы (рис. 2).

Выводы. Отмечая различия во взглядах и определениях относительно категории «визуальные коммуникации» со стороны теоретиков и практиков из разных сфер социально-ориентированной деятельности, можем выделить некоторые общие черты. 1) Визуальной коммуникацией считают действие, процесс, направленный на формирование, отправку и получение смыслового сообщения, имеющего визуальную форму. 2) Чтобы сообщение стало коммуникативным (произошел акт коммуникации), необходимо присутствие адресата, который смог бы ощутить (увидеть) его и воспринять (адекватно понять и интерпретировать). 3) Коммуникативное сообщение может выполнять следующие функции – информационную, экспрессивную (вызывать эмоции и чувства) и прагматическую (передавать установки). 4) Коммуникативные сообщения, передаваемые по визуальному каналу (видимые, воспринимаемые органами зрения) имеют вид знаков. Эти знаки объединяются в комбинации, структуры и системы по определенным правилам и законам. 5) Акт коммуникации проходит в несколько этапов – фокусировка, узнавание, понимание, интерпретация. 6) Понимание сообщения зависит от способности адресата преодолеть физические, психологические и семантические помехи и, в значительной степени, от контекста, сопровождающего данное сообщение.

Рис. 2. Метро-стиль в интерфейсе Windows 8 и в городской среде

7) Восприятие визуально-информационной среды человеком носит целостный характер, в этом процессе участвуют психо-физиологические механизмы восприятия, мотивы поведения и доминирующие установки.

Литература:

1. Мананикова Е. Н. Социальная психология: Учебное пособие / Е. Н. Мананикова — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2008. — 256 с.
2. Голуб О. Ю. Теория коммуникации: Учебник / О. Ю. Голуб, С. В. Тихонова. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2011. — 388 с.
3. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов — М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» — 2002. — 352 с.
4. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право / М. С. Андрианов — М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2007. — 256 с.

5. Елина Е. А. Семіотика реклами: Учебное пособие / Е. А. Елина. — 2-е изд. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2011. — 136 с.
6. Кафтанджиев Х. Гармония в рекламной коммуникации / Христо Кафтанджиев — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 368 с.
7. Ткачев О. В. Visual бренд: Притягивая взгляды потребителей / Олег Ткачов — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. — 216 с.
8. Визуальные коммуникации в рекламе и дизайне / под ред. А. В. Овруцкого, В. О. Пигулевского — Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2011. — 404 с.

References:

1. Mananikova Ye. N. Sotsialnaya psikhologiya: Uchebnoe posobie / Ye. N. Mananikova — М.: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya «Dashkov i Ko», 2008. — 256 s.
2. Golub O. Yu. Teoriya kommunikatsii: Uchebnik / O. Yu. Golub, S. V. Tikhonova. — М.: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya «Dashkov i Ko», 2011. — 388 s.
3. Pocheptsov G. G. Kommunikativnye tekhnologii dvadtsatogo veka / G. G. Pocheptsov — М.: «Refl-buk», К. : «Vakler», 2002. — 352 s.
4. Andrianov M. S. Neverbalnaya kommunikatsiya: psikhologiya i pravo / M. S. Andrianov — М.: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy, 2007. — 256 s.
5. Yelina Ye. A. Semiotika reklamy: Uchebnoe posobie / Ye. A. Yelina. — 2-е изд. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2011. — 136 с.
6. Kaftandzhiev Kh. Garmoniya v reklamnoy kommunikatsii / Khristo Kaftandzhiev — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 368 с.
7. Tkachev O V. Visual brend: Prityagivaya vzglyady potrebiteley / Oleg Tkachov — М.: Alpina Biznes Buks, 2009. — 216 s.
8. Vizualnye kommunikatsii v reklame i dizayne / pod red. A. V. Ovrutskogo, V. O. Pigulevskogo — Kh. : Izd-vo «Gumanitarnyy Tsentr», 2011. — 404 s.

УДК: 72.01

**ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИДЕЙ
АДАПТИВНОСТИ В АРХИТЕКТУРЕ**

Демидюк Ю. В.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Украина, Харьков

В статье рассмотрены исторические предпосылки и закономерности формирования адаптивной архитектуры. Обозначены основные этапы ее развития: от адаптивности как результата естественного функционирования до становления направления и осознанного использования приемов и принципов адаптивности в проектировании и строительстве. Проанализированы первые прототипы адаптивности в

архитектуре и сделан обзор концепций адаптивности в архитектуре. Выделены преимущества адаптивных архитектурных объектов на современном этапе.

Ключевые слова: адаптивность, динамическая архитектура, трансформация, мобильность, приспособляемость.

Демидюк Ю. В. Історія виникнення та розвитку ідей адаптивності в архітектурі / Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна, Харків

У статті розглянуто історичні передумови та закономірності формування адаптивної архітектури. Позначені основні етапи її розвитку: від адаптивності як результату природного функціонування до становлення напрямку та усвідомленого використання прийомів і принципів адаптивності у проектуванні та будівництві. Проаналізовано перші прототипи адаптивності в архітектурі і зроблено огляд концепцій адаптивності в архітектурі. Виділено переваги адаптивних архітектурних об'єктів на сучасному етапі.

Ключові слова: адаптивність, динамічна архітектура, трансформація, мобільність, пристосовуваність.

Demydiuk I. V. History of origination and development of adaptability ideas in architecture / Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Ukraine, Kharkiv

The article deals with historical preconditions and laws of adaptive architecture formation. The main stages of its development are defined: from the adaptability as a result of natural functioning to formation of the direction and intended use of techniques and principles of adaptability in design and construction. The first prototypes of adaptability in architecture are analyzed and an overview of adaptability concepts in architecture is presented. Advantages of adaptive architectural objects in modern times are singled out.

Key words: adaptability, dynamic architecture, transformation, mobility, flexibility.

Вступление. В условиях изменений экологических, экономических стандартов, в эпоху информационного взрыва и компьютеризации особую актуальность приобретает поиск новых подходов в проектировании. Анализ предпосылок и особенностей формирования адаптивной архитектуры может способствовать внедрению принципов адаптации в проектирование, что позволит повысить эксплуатационную эффективность архитектурных объектов.

Основой исследования стали труды Н. Киселевой [1], Н. Сапрыкиной [2], П. Лошкакова [3], А. Панфилова [4], Р. Акбаралиева [5], С. Волкова [6] и других, в которых рассматриваются различные аспекты формирования адаптивной архитектуры, анализируется исторический опыт строительства и проектирования адаптивной архитектуры. Н. Киселева и Н. Сапрыкина указывают на первые прототипы адаптивных архитектурных объектов. С. Волков в своих работах рассматривает концептуальные проекты групп

«Archigam» и «Himmelbau». В большинстве научных трудов рассматриваются отдельные аспекты развития адаптивной архитектуры и отсутствует комплексный анализ предпосылок и истории ее развития.

Цель научной работы состоит в исследовании исторического опыта проектирования адаптивных архитектурных объектов, выявлении особенностей и закономерностей формирования адаптивной архитектуры.

Задачи исследования:

1. Определить исторические предпосылки возникновения адаптивной архитектуры.
2. Проанализировать этапы развития идей адаптивности в архитектуре.

Методика исследования предусматривает системный подход к решению поставленных задач. Мы исследовали и систематизировали теоретические труды по соответствующей проблематике. Был проведен анализ проектных решений и реализованных проектов, строительства и эксплуатации адаптивных архитектурных объектов.

Основные результаты работы. Если обратиться в прошлое через призму теории адаптивности, то можно найти начальные эскизы формирования данной концепции. Н. Киселева в качестве первых прототипов адаптивности в архитектуре приводит жилища Помпей, блокированные дома по каналам Амстердама, традиционную русскую избу, Вандомскую площадь во Франции, театры в Овене и Луке (Италия) [1]. Р. Акбаралиев отмечает, что история демонстрирует целый ряд примеров динамических объектов, которые можно разделить на две основные группы [5]. Одна из них – это трансформируемые элементы стабильных объектов архитектуры. Трансформируемое покрытие Колизея в Помпеях – наглядный пример динамической архитектуры, обусловленный временной необходимостью [3]. Тент служил защитой от солнца в жаркое время суток и улучшал акустические характеристики пространства арены. В городах Европы тентовые перекрытия на улицах города также служили защитой от солнечных лучей. Временный характер эксплуатации этих сооружений определял сезонность и цикличность изменений городского пространства.

Вторая группа динамических объектов – это временные сооружения. Одним из ярких примеров этой группы является жилище первобытных кочевых народов [2]. Занимающиеся пастбищным скотоводством индейские племена северного и южного американского континента, кочевые народы монгольских и тюркских племен жили в мобильных, сборно-разборных жилищах (юрты, вигвамы, землянки, хижины, шалаши). Необходимость в мобильности жилища была обусловлена кочевым образом жизни [4; 5]. Таким образом, можем утверждать, что первые адаптивные архитектурные объекты возникают как результат естественного функционирования.

Унифицированные элементы быстровозводимого жилья и выбранный материал были удобны при вьючной перевозке на дальние расстояния в период передислокации кочевников с пастбища на пастбище. Справедливо отметить, что такие быстровозводимые объекты существуют в пространстве

времени в двух ипостасях: они находятся в состоянии функциональной готовности или в сложенном положении. На протяжении веков человеком разрабатываются различные в зависимости от потребностей, целей, климата типы мобильных жилищ (палатка, чум, кибитка и т.п.). С течением времени стабильное ядро градостроительного формообразования кочевников изменяло свою количественную структуру за счет «обрастания» мобильными элементами в определенные сезонные промежутки [5]. В отдельных случаях места, выбранные для дислокации временных мобильных поселений и их схема размещения, становились поводом для формирования более стабильных градообразующих структур. Подтверждением этого может служить планировка римского военного лагеря, которая легла в основу градостроительной организации многих европейских городов [2]. В дальнейшем развитии городской структуры временные сооружения расширяли спектр своих функциональных назначений (ярмарочные павильоны, цирки-шапито и др.).

Как видим, потребность в гибкости пространства существовала давно. Но озвучивать в архитектуре и создавать специальные понятия для этой проблематики стали только в 30–60-е годы двадцатого столетия. Исследования обратились к новым методам. Это заслуги, прежде всего, Ле Корбюзье, Н. Дж. Хабракена, Г. Хертсбергера, Х. Примаса, Б. Каше, К. Линча. Адаптивность (приспосабливаемость) архитектурных объектов к соответствующим потребностям людей узаконилась как направление в архитектуре, а также в терминологическом плане в 50-е гг. XX в. В Программе Манифесте архитекторов XX столетия было сформулировано новое отношение к архитектуре, которая должна приспосабливаться к постоянным изменениям и обновлениям [2]. Предъявлялись принципиально новые требования к архитектуре, противоположные традиционным понятиям в строительстве. Несмотря на явную необходимость внедрения принципов приспособления, архитектура понималась все еще как строительное искусство с идеалами совершенства и окончательности, ей недоставало знаний о новых возможностях техники и способах строительства. Поэтому в практику строительства принципы адаптивности были внесены только в 60-70 гг. нашего столетия. В это время многочисленными фирмами, архитектурными бюро начинают проводиться научно-исследовательские, проектные и практические разработки в области проектирования архитектурных объектов разного назначения, для различных условий эксплуатации.

Учет фактора времени в формообразовании архитектурного объекта был основой концепций групп «Archigam», «Himmelbau» и японских метаболистов в начале 60-х годов. Изменчивость архитектурного объекта, рычагом которого является «время», составляла основу их проектов.

Как альтернатива существующему положению города предлагалось мобильное градостроительство. Архитекторы Ле Корбюзье, О. Перре, Т. Гарнье, И. Фридман и др. выдвигали ряд предложений относительно

пространственного и мобильного градостроительства, которые на тот момент оставались утопическими мечтаниями.

В идеях «Мобильного строительства» И. Фридмана предусматривалось создание городов в виде непрерывных структур пространственно-развивающихся агломераций, которые бы не препятствовали любым изменениям, происходящим в жизни, вызываемых ускорением темпов урбанизации, «демографическим взрывом», неуправляемостью роста городов в условиях нехватки земель и обострениями транспортных проблем [6]. Проекты таких концептуалистов имели, безусловно, футуристический характер.

В этот период также можно наблюдать активное развитие идей адаптивности в жилой архитектуре. В теории и практике проектирования жилища существуют различные концепции [1; 7]: концепция «растущего дома», концепция «опор и заполнения», концепция «свободных планировок и направляющих», концепция «поливалентных пространств» и др.

Если раньше архитектура трактовалась как каркас неизменных, вечных форм, образующих пространство, на сегодняшний день произошел отход от статичной формы и обусловлен он особенностями времени в эпохальном аспекте. Сегодня активно развивается адаптивная архитектура с применением интерактивных технологий и «умных систем». Эти технологии в основном реализуются архитекторами-новаторами, такими как Хани Рашид, Рэм Колхас, Питер Кук, Том Мэйн, Дэвид Фишер и др. Достаточно популярными являются технологии с использованием адаптивных строительных материалов (смарт-стекло, прозрачный бетон). Благодаря новым подходам и развитию технологий можно смело говорить об эволюции понятия мобильность в архитектуре. Проектирование и строительство мобильных архитектурных объектов, пройдя путь от временных жилищ кочевых племен и футуристических структур, сейчас активно развивается и реализуется в объектах жилой и общественной архитектуры. Архитектура XXI века заявила о себе в мировом масштабе, как архитектура с интеллектом и способностью видоизменяться.

Выводы. В процессе анализа исторического опыта проектирования и строительства адаптивных архитектурных объектов мы выделили основные этапы в истории развития идей адаптивности. Долгое время адаптивность являлась результатом естественного функционирования архитектурных объектов. Только в сер. XX в. начинаются теоретические исследования в этой области, происходит становление адаптивной архитектуры как направления, появляется множество концептуальных проектов и первые практические наработки. На сегодняшний день новые материалы, конструкции и технологии создали уникальные возможности для архитекторов XXI века и вывели развитие идей адаптивности на новый этап, произошел переход от концепций к реальному внедрению принципов адаптивности в проектирование и строительство. Адаптивность становится важным свойством архитектурных объектов. Стремительное развитие

научно-технического прогресса, социальные изменения, динамический характер всего происходящего вывели многие страны на новый уровень существования и на стремление к созданию адаптивной архитектуры.

Литература:

1. Киселёва Н. Г. Концепция адаптивных структур в архитектуре жилища — Режим доступа: URL: http://archvuz.ru/numbers/2010_2/014
2. Сапрыкина Н. А. Основы динамического формообразования в архитектуре: учебник для вузов / Н. А. Сапрыкина. — М.: Архитектура – С, 2005. — 312 с.
3. Лошаков П. Пульсирующая архитектурная среда. Философия и форма / П. Лошаков // Международный журнал по теории архитектуры, Technische Universitet Cottbus. — Cottbus, BRD, 1997. — №2. — Режим доступа: <http://www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/wolke/rus/Namen/loshakov.html>
4. Панфилов А. В. Мобильное жилище. Анализ эволюции и направлений дальнейшего развития / А. В. Панфилов // Объединенный научный журнал – АПН. — М., 2008. — № 7. — С. 58—62.
5. Акбаралиев Р. Ш. Принципы построения гибких архитектурных пространств / Р. Ш. Акбаралиев // Архитектура и градостроительство стран Центральной Азии в новом тысячелетии. — Бишкек: КРСУ, 2010. — С. 101—107.
6. Волков С. В. Методология гибкости в современной архитектуре / С. В. Волков // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження (II випуск). — К., 2004.
7. Анисимов Л. Ю. Принципы формирования архитектуры адаптируемого жилища / Л. Ю. Анисимов. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/printsipy-formirovaniya-arkhitektury-adaptiruемого-zhilishcha>

References:

1. Kiseleva N. G. Kontsepsiya adaptivnykh struktur v arkhitekture zhilishcha — Rezhim dostupa: URL: http://archvuz.ru/numbers/2010_2/014
2. Saprykina N. A. Osnovy dinamicheskogo formoobrazovaniya v arkhitekture: uchebnik dlya vuzov / N. A. Saprykina. — M.: Arkhitektura – S, 2005. — 312 s.
3. Loshakov P. Pulsiruyushchaya arkhitekturnaya sreda. Filosofiya i forma / P. Loshakov // Mezhdunarodnyy zhurnal po teorii arkhitektury, Technische Universitet Cottbus. — Cottbus, BRD, 1997. — № 2. — Rezhim dostupa: <http://www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/wolke/rus/Namen/loshakov.html>
4. Panfilov A. V. Mobilnoe zhilishche. Analiz evolyutsii i napravleniy dalneyshego razvitiya / A. V. Panfilov // Obedinennyu nauchnyy zhurnal – APN. — M., 2008. — № 7. — S. 58—62.
5. Akbaraliev R. Sh. Printsipy postroeniya gibkikh arkhitekturnykh prostranstv / R. Sh. Akbaraliev // Arkhitektura i gradostroitelstvo stran Tsentralnoy Azii v novom tysyacheletii. — Bishkek: KRSU, 2010. — S.101—107.
6. Volkov S. V. Metodologiya gibkosti v sovremennoy arkhitekture / S. V. Volkov // Totallogy-XXI. Postneklasychni doslidzhennia (II vypusk). — K., 2004.

7. Anisimov L. Yu. *Printsipy formirovaniya arkhitektury adaptiruemogo zhilishcha* / L. Yu. Anisimov. — *Rezhim dostupa*: <http://www.dissercat.com/content/printsipy-formirovaniya-arkhitektury-adaptiruemogo-zhilishcha>

УДК 69.05:658.5.

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

кандидат економічних наук, доцент, Корнило І. М.

Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна, Одеса

Представлений блок локальних прогнозів, структура якого хоча і не є єдино можливим варіантом, представляється найбільш завершеною частиною системи прогнозування. Функціонування моделей даного блоку не тільки експериментально випробувано, вони неодноразово використовувалися для багатьох практичних розрахунків на перспективу. Однак, враховані в складі даного блоку методи комбінованого прогнозування передбачають використання експертних оцінок, способи отримання яких. проблематичні. Тому істотно розширяють і доповняють даний матеріал методики отримання та обробки експертних оцінок.

Ключові слова: прогнозування показників, економічний процес, кореляційна і регресивна функція, часовий ряд.

Кандидат экономических наук, Корныло И. М. Прогнозирование показателей организационно-экономических процессов с помощью математической модели / Одесская государственная академия строительства и архитектуры, Украина, Одесса

Представлен блок локальных прогнозов, структура которого хотя и не является единственно возможным вариантом, представляется наиболее завершённой частью системы прогнозирования. Функционирование моделей данного блока не только экспериментально испытано, они неоднократно использовались для многих практических расчетов на перспективу. Однако учитываемые в составе данного блока методы комбинированного прогнозирования предусматривают использование экспертных оценок, способы, получения которых проблематичны. Поэтому существенно расширят и дополняют данный материал методики получения и обработки экспертных оценок.

Ключевые слова: прогнозирование показателей, экономический процесс, корреляционная и регрессивная функция, временной ряд.

PhD in Economic, Kornyllo I. M. Forecasting performance of organizational processes with the help of a mathematical model / Odessa State Academy of Construction and Architecture, Odessa, Ukraine.

Is a block of local forecasts, the structure of which, although not the only possible option is the most complete part of the forecasting system. The operation of the block model, not only experimentally tested, they repeatedly used for many practical purposes in the future. However, included in the composition of the unit combined forecasting methods involve the use of peer review processes, which produce problematic. It is therefore essential to expand and complement the material and processing techniques for the preparation of expert assessments.

Key words: forecasting indicators, the economic process, correlation and regression function, time series.

Вступ. При аналізі організаційно-економічних явищ на основі економіко-математичних методів особливе місце займають моделі, що виявляють кількісні зв'язки між досліджуваними показниками і впливаючими на них чинниками. Кореляційні та регресійні моделі використовуються для прогнозування тих показників, для яких практично неможливо виділити стабільні відношення відносно часу.

Формулювання мети статті та завдань. Нові потреби сучасності ставлять перед системною організацією в будівництві складні завдання, що потребують негайного розгляду. Зміни особливо необхідні, тому що значного спаду зазнала галузь, орієнтована на виробництво будівельної продукції. Ця галузь, будучи основною матеріальною базою для будівельного комплексу, істотно впливає на темпи зростання в інших галузях і соціально-економічний стан суспільства в цілому, тому існуючі методи і моделі прогнозування, які можуть складати основу інформаційних систем, а також формулювання пропозицій щодо підвищення ефективності управління процесом прогнозування вимагають перегляду та відповідного корегування.

Сучасний період соціально-економічного розвитку України та інших постсоціалістичних країн, реформування економічних відносин, посилення глобальної конкуренції, перспектив та переваг процесу інтеграції України у світове господарство потребує передбачення майбутнього, прогнозування перспектив розвитку. Активну роботу в цих напрямках проводили і ведуть В. М. Геєць, Н. А. Дубровіна, В. В. Іванов, О. О. Карагодова, Т. С. Клебановва, Н. І. Костіна, О. О. Карагодова, О. В. Комашко, А. В. Ставицький, О. І. Черняк, Г. О. Черноус та інші. Наразі консолідація усіх вчених України в напрямку прогнозування економічного розвитку держави має першочергове значення [1].

Виклад основного матеріалу статті. Головна ідея цих методів полягає в тому, що подальші значення часового ряду не можуть довільно відхилятися в більшу або меншу сторону від попередніх значень часового ряду, якими б причинами не були спричинені ці відхилення. У тимчасових рядах економічних показників існує зв'язок між недавно реалізованими значеннями і значеннями, що реалізуються в близькому майбутньому. Сенс цього зв'язку такий, що якщо між близькими значеннями часового ряду

існує кореляція, то, знаючи коефіцієнт кореляції, можна побудувати прогноз економічного показника. Прогноз подальших значень часового ряду можна отримати не тільки на основі минулих реалізацій кореляційної і регресивної функції, а й з урахуванням відхилень від попередніх прогнозів.

Для застосування методу прогнозування, а саме процесу прогнозування економічних показників за допомогою кореляційних функцій, необхідно, щоб вихідний часовий ряд був стаціонарний. Проте важливою особливістю часових рядів економічних показників є їх досить суттєва еволюційність, що перешкоджає реалізації методу кореляційної функції.

Для перевірки стаціонарності часового ряду в блоці локальних прогнозів використовуються певні методи. Якщо виявляється, що ряд не стаціонарний, еволюційність вихідного процесу може бути знівельована, наприклад, шляхом оперування з рядом λ_t , утвореним з різниць першого (Δy_t) або другого ($\Delta^2 y_t$) порядку, який потім знову наводиться до вихідного ряду y_t [2].

Отриманий часовий ряд λ_t центрується, тобто обчислюється ряд $\lambda_t^0 = \lambda_t - \bar{\lambda}$, для якого виконуються дві основні умови стаціонарності імовірнісних процесів:

$m_\lambda(t) = \mu(\lambda_t^0) = const$ - математичне очікування постійне;

$k_\lambda(t, t + \tau) = k_\lambda(\tau)$ - кореляційна функція залежить тільки від інтервалу часу τ .

Подальший процес розрахунків звичайно триває обчисленням ненормованих коефіцієнтів кореляційної функції:

$$k_\lambda(t) = \frac{1}{n-1} \sum_{t=1}^{n-\tau} \lambda_t^0 \lambda_{t+\tau}^0,$$

$$\tau = 0, 1, \dots, n-1.$$

В блоці локальних прогнозів використовуються нормовані коефіцієнти кореляційної функції $r_\lambda(\tau)$, які більш придатні для прогнозування економічних процесів.

Вони визначаються на основі виразу:

$$r_\lambda(\tau) = \frac{k_\lambda(\tau)}{k_\lambda(0)} = \frac{\sum_{t=1}^{n-i+1} \lambda_t^0 \lambda_{t+i}^0 + i - 1}{\sum_{t=1}^n (\lambda_t^0)^2},$$

де $0 \leq r_\lambda(\tau) \leq 1$; $\tau = 0, 1, \dots, n-1$.

Коефіцієнти $r_\lambda(\tau)$ добре відображають тенденції вихідного економічного процесу і характеризують тісноту зв'язку між окремими періодами розвитку цього процесу. Як показує аналіз рядів $r_\lambda(\tau)$ вони мають властивість ергодичності, тому для їх прогнозування на їх перспективний період можна використовувати одну з функцій виділених класів трендових моделей.

Після отримання прогнозу нормованих коефіцієнтів кореляції $r_\lambda(\tau)$ на період L подальші розрахунки проводяться за методикою, запропонованою А.Д. Смирновим і Б.М. Широковим[3,4]:

вирішується система рівнянь щодо a_λ :

$$R_\lambda(\tau)a_\lambda = r_\lambda(\tau + L), \quad (1)$$

де a_λ - ваги зосереджених значень вихідного часового ряду, $\tau = 0, 1, \dots, n-1$;

оскільки $R_\lambda(\tau)$ - симетрична квадратна матриця, шукані ваги $\tau = 0, 1, \dots, n-1$ визначаються наступним чином:

$$a_\lambda = R_\lambda^{-1}r_\lambda(\tau + L);$$

на основі отриманих ваг визначаються прогнозовані оцінки зосереджених часових рядів, для цього використовується формула:

$$\lambda_{t+t}^{0p} = \sum_{i=1}^n a_i \lambda_{t-1}^0, \quad t = 1, 2, \dots, n; \quad t = 1, 2, \dots, L: \quad (2)$$

складаючи отримані оцінки з математичним очікуванням вихідного процесу, визначаємо прогнозні оцінки показника: $\lambda_{t+t}^p = \lambda_{t+t}^{0p} + m$.

Тут можуть бути два випадки: якщо прогнозування проводилося за центровані часових рядів перших різниць $\Delta\lambda_t^0$, перехід до прогнозних оцінок $\Delta\lambda_t^p$ здійснюється за формулою:

$$\Delta\lambda_t^p = \Delta\lambda_t^{0p} + \Delta\bar{\lambda}$$

або
$$\lambda_{t+1}^p = \lambda_t^p + \Delta\lambda_t^{0p} + \Delta\bar{\lambda},$$

де $t = 0, 1, \dots, n$ та $\lambda_0^p = \lambda_0$;

у разі прогнозування за центрованими часовими рядами других різниць перехід до прогнозних оцінок здійснюється за формулою:

$$\Delta^2\lambda_t^p = \Delta^2\lambda_t^{0p} + \Delta^2\bar{\lambda}$$

або
$$\lambda_{t+2}^p = 2\lambda_{t+1}^p - \lambda_t^p + \Delta^2\lambda_t^{0p} + \Delta^2\bar{\lambda},$$

де $t = 0, 1, \dots, n$ та $\lambda_0^p = \lambda_0, \lambda_1^p = \lambda_1$.

Як показує досвід по кореляційному прогнозуванню економічних показників, використання різниць більш ніж другого порядку призводить до нівелювання кореляції, що знижує якість прогнозу. У блоці локальних прогнозів обмежуємося взяттям різниць другого порядку. Цього, ймовірно, буде достатньо, щоб позбутися від еволюційності вихідних часових рядів економічних показників.

При прогнозуванні по кореляційній функції в прогнозі беруть участь всі спостереження з убутними вагами. Проте в системі комплексного планування є такі економічні показники, для яких прогнозування по кореляційній функції доцільно через великі стрибки у тимчасових рядах. Якщо часовий ряд нестійкий, тобто маються стрибкоподібні зміни, то достатньо, щоб в прогнозі брали участь від одного до п'яти попередніх спостережень часового ряду[5].

Такий прогноз проводиться наступним чином: спочатку встановлюється тіснота зв'язку окремих членів часового ряду один з одним за допомогою коефіцієнта кореляції:

$$r_{y_T y_{T-L}} = \frac{y_T y_{T-L} - \bar{y}_T \bar{y}_{T-L}}{\sigma_{y_T} \sigma_{y_{T-L}}},$$

де L - період прогнозування.

Потім будується рівняння регресії, причому вид зв'язку передбачається лінійним, що достатньо при прогнозуванні на короткострокову і середньострокову перспективу. Рівняння регресії можна записати у вигляді:

$$\bar{y}_T = a + b_{y_{T-L}}, \quad (3)$$

де коефіцієнти a і b знаходяться за допомогою формул:

$$a = \bar{y}_T - b_{y_{T-L}}; \quad b = r_{y_T y_{T-L}} \frac{\sigma_{y_T}}{\sigma_{y_{T-L}}},$$

Рівняння регресії можна зробити більш точним, якщо в нього ввести вираз для поглинення відхилень, передбачаються від емпіричних значень. Нехай $\bar{y}_T - y_T = \Delta y_T$, тоді рівняння регресії набуде вигляду:

$$\bar{y}_T = a + b_{y_{T-L}} + c \Delta y_{z-L}, \quad (4)$$

а коефіцієнти a , b і c визначатимуться за формулами:

$$b = \frac{r_{y_T y_{T-L}} - r_{y_T \Delta_{T-L}} \times r_{y_{T-L} \Delta_{T-L}}}{1 - r_{y_T \Delta_{T-L}}^2} \times \frac{\sigma_{y_T}}{\sigma_{y_{T-L}}},$$

$$c = \frac{r_{y_T \Delta_{T-L}} - r_{y_T y_{T-L}} \times r_{y_{T-L} \Delta_{T-L}}}{1 - r_{y_T \Delta_{T-L}}^2} \times \frac{\sigma_{y_T}}{\sigma_{y_{T-L}}},$$

$$a = \bar{y}_T - b_{y_{T-L}} - c \Delta_{T-L}.$$

Рівняння дозволяє здійснити прогноз з подвійним коригуванням згідно попереднього рівня і за попереднім відхиленням дійсного рівня від передбачення рівнянням регресії. Аналогічно можна провести коригування і більш високого порядку. Більше того, процес коригування можна зробити рекурентним, тобто, це коли об'єкт є частиною самого себе.

Проблеми створення систем прогнозування в першу чергу стосуються побудови такого комплексу моделей, який би характеризувався необхідною точністю, простотою, гнучкістю в застосуванні і прозорістю в оцінці параметрів[2].

Висновки. Отже, необхідно диференційовано підходити до кожного тимчасовому ряду. Тільки всебічний аналіз може підказати, на скільки років, з якою надійністю і достовірністю можна прогнозувати той чи інший економічний показник.

З раніше сказаного випливає, що коефіцієнти кореляційних і регресивних функцій відображають найбільш істотні тенденції базового періоду, тому їх можна використовувати в сьогоденні і майбутньому. Причому зважування проводиться таким чином, що більш пізні спостереження надають не майбутнє більший вплив, ніж ранні

спостереження, що має велике значення для часових рядів зі стрибкоподібною тенденцією.

Література:

1. Геєць В. М. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування / В. М. Геєць, Т. С. Клебановва, О. І. Черняк, В. В. Іванов, Н. А. Дубровіна, А. В. Ставицький - Харків: ВД "ІНЖЕК", 2005. – 396с.
2. Берзлев О. Ю. Сучасний стан інформаційних систем прогнозування часових рядів / О. Ю. Берзлев // Зб.наук.пр. «Управління розвитком складних систем». – Вип.13. – Київ: КНУБА. 2013. – С. 78-82.
3. Смирнов А. Д. К проблеме оптимального экономического прогнозирования / А. Д. Смирнов // Сб.науч.тр. «Экономика и математические методы». – т.2, Вып.5. – М., 1966. – С.641-656.
4. Широков Б. М. Об экономическом предсказании с помощью автокорреляционных функций / Б. М. Широков // Сб.науч.тр. «Модели и методы планирования и управления в экономике». – Вып. 74. – М., 1969.
5. Герасенко В. П. Теоретические основы экономического прогнозирования эффективности оргструктур предприятий [Электронный ресурс]/ В. П. Герасенко. – Режим доступа:// <http://www.m-economy.ru>

Refereces:

1. Geets V. M. Modeli i metodi sotsialno-ekonomichnogo prognozuvannya / V. M. Geets, T. S. Klebanovva, O. I. Chernyak, V. V. Ivanov, N. A. Dubrovina, A. V. Stavitskiy - Harkiv: VD "INZhEK", 2005. – 396s.
2. Berzlev O. Yu. Suchasniy stan informatsiynih sistem prognozuvannya chasovih ryadiv / O. Yu. Berzlev // Zb. nauk. pr. «Upravlinnya rozvitkom skladnih sistem». – Vip.13. – Kiyiv: KNUBA. 2013. – S. 78-82.
3. Smirnov A. D. K probleme optimalnogo ekonomicheskogo prognozirovaniya / A. D. Smirnov // Sb. nauch. tr. «Ekonomika i matematicheskie metody». – t.2, Vyp.5. – M., 1966. – S.641-656.
4. Shirokov B. M. Ob ekonomicheskom predskazanii s pomoshchyu avtokorrelyatsionnykh funktsiy / B. M. Shirokov // Sb.nauch.tr. «Modeli i metody planirovaniya i upravleniya v ekonomike». – Vyp. 74. – M., 1969.
5. Gerasenko V. P. Teoreticheskie osnovy ekonomicheskogo prognozirovaniya effektivnosti orgstruktur predpriyatiy [Elektronnyy resurs]/ V. P. Gerasenko. – Rezhim dostupa:// <http://www.m-economy.ru>

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

УДК: 378:37.032

**ПІДГОТОВКА ДИЗАЙНЕРІВ ДО РОЗВИТКУ КАР'ЄРИ ЯК
ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ФАХІВЦІВ НА РИНКУ ПРАЦІ****кандидат педагогічних наук, Алексєєва С. В.**

Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, Україна, Київ

Обґрунтовано сутність професійної дизайнерської кар'єри та зміст поняття конкурентоспроможності. Визначено основні напрями професійної підготовки дизайнерів до розвитку кар'єри, зокрема, формування кар'єрних орієнтацій, кар'єрних очікувань та кар'єрної компетентності майбутніх фахівців. Проаналізовано умови впровадження системи підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри як поліфункціональної моделі професійного формування фахівця як суб'єкта конкурентоспроможності на ринку праці. Виявлена необхідність формування психологічної готовності, що забезпечить здатність майбутніх фахівців займати активну позицію з кар'єрного розвитку, його планування, здатності мобілізувати особистісний потенціал заради досягнення конкурентоспроможності на ринку праці. Запропоновано впровадження психолого-педагогічного супроводу в процесі підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри, що сприятиме поглибленню розуміння професійних можливостей та ціннісному ставленню до професійної кар'єри як до процесу управління професійним життям.

Ключові слова: професійна кар'єра, кар'єрні орієнтації, конкурентоспроможність, психологічна готовність, психолого-педагогічний супровід.

кандидат педагогических наук, Алексеева С. В. Подготовка дизайнеров к развитию карьеры как фактор формирования конкурентоспособности специалистов на рынке труда // Институт профессионально-технического образования НАПН Украины, Украина, Киев

Обоснована суцність професійної дизайнерської кар'єри і содержание поняття конкурентоспроможності. Определены основные направления профессиональной подготовки дизайнеров к развитию карьеры, в частности, формирование карьерных ориентаций, карьерных ожиданий и карьерной компетентности будущих специалистов. Проанализировано условия внедрения системы подготовки будущих дизайнеров к развитию профессиональной карьеры как полифункциональной модели профессионального формирования специалиста как субъекта конкурентоспособности на рынке труда. Выявленная необходимость формирования психологической готовности, которая обеспечит способность будущих специалистов занимать активную позицию

карьерного розвитку, його планування, здатності мобілізувати особистий потенціал в досягненні конкурентоспособності на ринку праці. Предложено впровадження психолого-педагогічного супроводження процесу підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри, яка буде сприяти углубленню розуміння професійних можливостей і ціннісному ставленню до професійної кар'єри як до процесу управління професійною життям.

Ключові слова: професійна кар'єра, кар'єрні орієнтації, конкурентоспособність, психологічна готовність, психолого-педагогічне супроводження.

candidate of pedagogical sciences, Alekseeva Svetlana Preparation of designers to development of career as factor of forming of competitiveness of specialists at the market of labour // Institute of vocational formation, Ukraine, Kyiv.

Essence of professional designer career and maintenance of concept of competitiveness are reasonable. Basic directions of professional preparation of designers are certain to development of career, in particular, forming of quarry orientations, quarry expectations and quarry competence of future specialists. Terms are analysed introduction of the system of preparation of future designers to development of professional career as a поліфункціональної моделі професійного формування спеціаліста як фактора конкурентоспособності на ринку праці. Висловлено необхідність формування психологічної готовності, яка забезпечить здатність майбутніх спеціалістів зайняти активну позицію в розвитку кар'єри, його планування, здатності мобілізувати особистий потенціал в досягненні конкурентоспособності на ринку праці. Впровадження педагогічного супроводження процесу підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри сприятиме углубленню розуміння професійних можливостей і ціннісному ставленню до професійної кар'єри як до процесу управління професійною життям.

Keywords: professional career, quarry orientations, competitiveness, psychological readiness, pedagogical accompaniment.

Вступ. Актуальність проблеми професійної підготовки кар'єроорієнтованих дизайнерів зумовлена зростаючою роллю дизайну як ефективного засобу суттєвого підвищення якості промислової продукції, потужного джерела забезпечення дизайн-послуг в умовах економічної нестабільності сучасного світу. Сучасні процеси глобалізації та розвиток дизайн індустрії вимагають від майбутніх дизайнерів готовності до діяльності в умовах конкурентної боротьби, здатності забезпечити стійке положення на ринку праці. Суспільству потрібні дизайнери, які не тільки досконало опанували сучасні методи дизайну, володіють ґрунтовними знаннями високотехнологічного виробництва, а й здатні до професійного вдосконалення, кар'єрного розвитку, конкурентоспроможні на ринку праці.

Побудова професійної кар'єри в сучасному світі стає обов'язковою умовою конкурентоспроможності на ринку праці.

Метою статті є обґрунтування необхідності підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри як чиннику формування конкурентоспроможності на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Сучасні проблеми працевлаштування та безробіття молодих фахівців доводить доцільність формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця в освітніх навчальних закладах. Цій проблемі присвячені наукові праці Л. Ємельянової, А. Майковської, Н. Скрипник, В. Соченко [1; 3; 4] та інших учених. Кар'єроорієнтований дизайнер здатний до швидкого адаптування у постійних змінах суспільних умов, науково-технічного прогресу, нових видів діяльності та інформаційних форм спілкування за умови збереження позитивного внутрішнього психоенергетичного потенціалу й гармонії. Конкурентоспроможність – це комплексна діяльнісна характеристика фахівця, що виражається в здатності відповідати потребам ринку праці та витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам. Кар'єроорієнтований дизайнер має не тільки високий рівень результатів професійної діяльності, але й готовий вистояти й перемогти в процесі конкуренції. Отже, позитивна кар'єрна орієнтація і конкурентоспроможність дизайнера визначає його здатність використовувати всі можливості для професійного розвитку, займатися самоосвітою. Саме ці складові дозволяють фахівцю бути більш успішним на ринку праці порівняно з іншими, що не мають аналогічної підготовки.

Сучасні процеси глобалізації розширює кордони ринку праці, відповідно, підвищуються вимоги до навчальних закладів дизайн-освіти як центрів постачання знань та підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до швидкої адаптації на ринку праці, мобільності та конкурентоспроможності. Такий підхід, зумовлює необхідність підготовки фахівців у сфері дизайну зорієнтованих на позитивну мотивацію до професійної кар'єри як важливого чиннику конкурентоспроможності майбутніх дизайнерів на ринку праці. Дизайнер, який мотивований на кар'єрну самореалізацію, визначається як самостійна особистість, що здатна до конструювання професійного життя, досягнення успіху.

Підготовка майбутніх дизайнерів до професійної кар'єри має створювати умови для самоствердження, самовираження, саморегуляції особистості, формування її кар'єроорієнтованого світогляду, професійно-важливих якостей, розвитку кар'єрних домагань та творчих здібностей. Цілеспрямована підготовка до розвитку професійної кар'єри сприятиме оволодінню основами тактики й стратегії кар'єрного просування, успішній конкурентоспроможності, відкриваючи нові можливості використання творчого потенціалу майбутніх фахівців. Основний акцент, під час такої підготовки, має націлюватися на формування кар'єрних орієнтацій,

кар'єрних очікувань, кар'єрних домагань та кар'єрної компетентності майбутніх фахівців.

Процес підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри ґрунтується на ідеї вдосконалення навчання через активізацію пізнавального інтересу до дизайнерської кар'єри, особистісного професійного розвитку, формування конкурентоспроможності. Підготовка майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри має бути ефективною за умови чіткого визначення цілей професійної підготовки з розвитку кар'єри, наближення змісту навчання до вимог майбутньої професійної діяльності, спрямованість навчальних дисциплін на кар'єрний розвиток, впровадження технологій навчання з використанням проектних і дослідницьких методів, що сприятимуть формуванню конкурентоспроможності на ринку праці.

Сучасна педагогічна система підготовки майбутніх дизайнерів до професійної кар'єри має відповідати тенденціям розвитку світового освітнього простору, викликам українського суспільства та ґрунтуватися на засадах концепцій гуманізації та гуманітаризації, через розробку нових підходів до професійного навчання. Постійне вивчення індивідуальних особливостей, діагностування реального рівня сформованості найважливіших особових якостей, професійних мотивів, інтересів, спрямованості на працю, наростаючих кар'єрних домагань, вміння оперативної зміни кар'єрної тактики, максимальної опори на власну активність – це основні складові змісту підготовки дизайнерів, що орієнтує майбутнього фахівця на прогресивний професійний розвиток, кар'єрний успіх та конкурентоспроможність на ринку праці.

Дизайнерська кар'єра розглядається не тільки як перспективна тенденція, важливо складова професійної діяльності, але і як чинник конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. А отже, сучасний дизайнер має бути мотивований до розвитку кар'єри, як що хоче залишатися активним і успішним у сфері дизайну. Впровадження системи підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри – це поліфункціональна модель професійного формування фахівця як суб'єкта власної життєдіяльності, здатного до ефективної конкурентоспроможності, кар'єрного розвитку, самоосвіти. Результат такого формування залишається відкритим і значною мірою детермінованим логікою розвитку особистості та ступенем усвідомлення її внутрішніх потреб й цілей. Але при цьому, домінанта кар'єри у такій підготовці перетворюється в провідну тенденцію професійного навчання, спрямованого на формування у майбутніх дизайнерів свідомих мотивів професійного розвитку, потреб до самовдосконалення. Професійна підготовка з розвитку кар'єри фахівців з дизайну передбачає не вузькопрофесійну, прикладну підготовку, а перш за все, формування високоосвіченої інтелігентної особистості, що сприймає необхідність самовдосконалення протягом усього професійного життя. Саме

в цьому випадку формується особистість з готовністю до успішної кар'єрної реалізації і конкурентоспроможності на ринку праці.

Під час професійного навчання дизайнерів необхідно сформувати відповідну психологічну готовність, що забезпечить здатність майбутніх фахівців займати активну позицію з кар'єрного розвитку, планувати й прогнозувати власний професійний розвиток, позитивне ставлення до кар'єрної діяльності з ініціюванням пізнавальної активності, здатності мобілізувати особистісний потенціал заради досягнення кар'єрних цілей, розвитку себе як професіонала та готовності розвивати професійно важливі якості, які мають недостатній рівень сформованості для подальшого розвитку кар'єри.

Формування психологічної готовності майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри є вирішальною умовою швидкої адаптації до умов праці та подальшої професійної самореалізації фахівця. За своєю суттю, така готовність – це поєднання стійких і ситуативних установок на активні та цілеспрямовані дії на старті професійної кар'єри. Психологічна готовність до розвитку професійної кар'єри – це здатності засвоювати нові професійні напрямки, удосконалювати професійні навички, критично аналізувати результати професійної діяльності.

У процесі підготовки дизайнерів з розвитку кар'єри необхідна психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців, основним завданням якої є надання допомоги у визначенні професійних інтересів особистості, ознайомлення з шляхами адаптації до певних професійних ситуацій та можливостями кар'єрної самореалізації у професійній діяльності. Такий психолого-педагогічний супровід підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри має сприяти формуванню самосвідомості, поглибленню розуміння професійних можливостей та ціннісному ставленню до професійної кар'єри як до процесу управління професійним життям. Зазначені аспекти і визначаються як основні чинники формування конкурентоспроможності дизайнерів на ринку праці.

Висновки. Підготовка майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри сприяє формуванню конкурентоспроможності фахівців на ринку праці. Ефективність такої підготовки значно зростає, якщо відбудеться впровадження відповідної педагогічної системи як поліфункціональної моделі професійного формування фахівця як суб'єкта конкурентоспроможності на ринку праці. Впровадження відповідної педагогічної системи сприяє формуванню психологічної готовності майбутніх фахівців, що забезпечить їх здатність займати активну позицію з кар'єрного розвитку, планувати професійне життя, мобілізувати особистісний потенціал заради досягнення конкурентоспроможності на ринку праці. Здійснення психолого-педагогічного супроводу в процесі підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку кар'єри сприятиме поглибленню розуміння професійних можливостей та ціннісному ставленню до професійної кар'єри як до процесу управління професійним життям.

Література:

1. Емельянова Л. А. Психология конкуренции и конкурентоспособности: монография /Л. А. Емельянова. – М. : Изд.-во МГОУ, 2008. – 440с.
2. Неборский Е. В. Способы осуществления интеграции образования, науки и бизнеса в университетах за рубежом /Е. В. Неборский // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – Серия «Педагогические науки». – Волгоград: ВГПУ Издательство «Перемена». – 2011. – № 1. – С. 137–141.
3. Скрипник Н. Є. Умови та перспективи розвитку ринку праці молоді в Україні /А. В. Майковська, Н. Є. Скрипник // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія «Економіка». – Вип. 4 (3). – 2010. – С. 27–34.
4. Соченко В. М. Проблема працевлаштування молодих спеціалістів на сучасному ринку праці /С. Д. Дмитрієва, В. М. Соченко // Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2012. – № 3 (19). С. 275–281.

References:

1. Emel'yanova L. A. *Psykhologhiya konkurentsyy y konkurentosposobnosti: monohrafiya* /L. A. Emel'yanova. – M.: Yzd.-vo MHOU, 2008. – 440s.
2. Neborskiy E. V. *Sposobt osushchestvleniya yntehratsyy obrazovaniya, nauky y byznesa v unyversytetakh za rubezhom* /E. V. Neborskiy // *Yzvestiya Volhohradskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta*. – Seryya «Pedahohycheskiye nauky». – Volhohrad: VHPU Yzdatel'stvo «Peremena». – 2011. – № 1. – S. 137–141.
3. Skrypnyk N. Ye. *Umovy ta perspektyvy rozvytku rynku pratsi molodi v Ukrayini* /A. V. Maykovs'ka, N. Ye. Skrypnyk // *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu*. – Seriya «Ekonomika». – Vyp. 4 (3). – 2010. – S. 27–34.
4. Sochenko V. M. *Problema pratsevlashtuvannya molodykh spetsialistiv na suchasnomu rynku pratsi* /S. D. Dmitriyeva, V. M. Sochenko // *Zb. nauk. prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu*. – 2012. – № 3 (19). S. 275–281.

УДК 37.013.74

**FUNCTIONING OF ORGANISATIONS FOR HIGHER EDUCATION
TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN GREAT BRITAIN**

Doctor in pedagogical sciences, Professor, Belmaz Y. M.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine, Poltava

The article deals with the issue of the professional development of higher education teachers. The aim of the article is to study and describe the process of establishing and functioning of organisations which take care of higher education teachers' professional development in Great Britain. The author proves topicality and importance the problem mentioned. There are such organisations which are

described in the article: the Staff and Educational Development Association, the Institute for Learning and Teaching in Higher Education, the Higher Education Academy. All the institutions mentioned have similar aim – to improve the quality of teaching and learning in higher education.

Keywords: higher education, professional development, higher education teacher, quality of learning and teaching, organisations for professional development.

Доктор педагогічних наук, професор Бельмаз Я. М. Функціонування організацій професійного розвитку викладачів вищої школи у Великій Британії / Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка, Україна, Полтава

Статтю присвячено проблемі професійного розвитку викладачів вищої школи. Мета даної статті – розглянути та описати процес заснування та функціонування організацій, що опікуються професійним розвитком викладачів вищої школи у Великій Британії. Автор доводить актуальність і важливість зазначеної проблеми. З-поміж основних установ, діяльність яких аналізується, виділяють такі: Асоціація професійного та освітнього розвитку професорсько-викладацького складу, Інститут навчання і викладання у вищій школі, Академія вищої освіти. Всі зазначені організації мають спільну мету – підвищення якості викладання та навчання у вищій школі.

Ключові слова: вища школа, професійний розвиток, викладач, якість навчання та викладання, організації з професійного розвитку.

Доктор педагогических наук, профессор Бельмаз Я. Н. Функционирование организаций профессионального развития преподавателей высшей школы в Великобритании / Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка, Украина, Полтава.

Статья посвящена проблеме профессионального развития преподавателей высшей школы. Цель данной статьи – рассмотреть и описать процесс основания и функционирования организаций, деятельность которых связана с профессиональным развитием преподавателей высшей школы в Великобритании. Автор доказывает актуальность и важность данного вопроса. Среди основных организаций, деятельность которых анализируется, выделяют следующие: Ассоциация профессионального и образовательного развития профессорско-преподавательского состава, Институт обучения и преподавания в высшей школе, Академия высшего образования. Все указанные организации имеют общую цель – повышение качества преподавания и обучения в высшей школе.

Ключевые слова: высшая школа, профессиональное развитие, преподаватель, качество обучения и преподавания, организации по профессиональному развитию.

Introduction. The quality of higher education is one of the urgent problems of our time. There are some reasons of updating higher education quality issue. Firstly, as the result of the emergence of a large number of higher education institutions competitiveness is constantly increasing, market approaches to higher education are embodied, generating the need to determine the quality of education in economic categories. Secondly, globalization and rapid changes in the economy and society play an important role, and education seeks to make it. Other reasons are such as distribution of transnational education, Internet, life-long education, development of new educational, social, methodological approaches to educational standards, etc. [2]

An issue of professional development of teaching staff (faculty) is important for many countries, including the UK. Historically it was formed, that the main focus of a higher education teacher in Great Britain was research, but not teaching; academic recognition, financial rewards, career promotion mainly depend not on the quality of teaching or the organisation of educational process, but on scientific achievements of the teacher. Although, according to the report of the National Committee of Inquiry into Higher Education, higher education in the UK can be proud of its achievements over the past 30 years, but in the 1990s most experts dealing higher education problems, insisted on the need for changes in training teaching staff (faculty) [5].

The aim of the article. The aim of the article is to describe the process of forming and functioning of the leading organisations in Great Britain which take care of professional development of higher education teachers.

Presentation the basic materials. Since the 1990s in educational circles in Great Britain it was raised the problem of the lack of training schemes and accreditation of higher education. It was appeared an urgent need for an organisation that took care of these issues. Thus, in 1993, the Staff and Educational Development Association (SEDA) was founded.

SEDA is the professional association for staff and educational developers in the UK, promoting innovation and good practice in higher education. SEDA was formed in 1993 by the merger of the Standing Conference on Educational Development (SCED) and the Staff Development Group of the Society for Research into Higher Education (SRHE). The Association for Education and Training Technology merged with SEDA in 1996 [1].

In general, SEDA can be seen by many as the shaper of thought and initiator of action in staff and educational development, not only in the UK but in the international domain also.

SEDA's objective is the advancement of education for the benefit of the public, particularly through improvement of educational and professional development in higher education. To this end, SEDA offers its members and the wider education community, including university and college based higher education, relevant and valued activities, professional recognition opportunities, and publications in order to:

- Enhance capability in leading and supporting educational change

- Deliver and support the professional development of new and experienced academic staff; staff in learning and teaching support roles; and those involved in special initiatives to enhance and develop learning and teaching across the higher education sector
- Lead and support improvements in the quality of students' educational experiences
- Support institutional members in relation to strategic educational change and development
- Foster, through scholarship, a greater understanding of educational development, the teaching process and the nature of students' learning.

But to continue to be a development association, SEDA needs to consider new possibilities, to tackle new problems and issues, to work with the new opportunities which present themselves, all the time focusing on our main purposes, which are to enable members:

- To enhance their capacities in staff and educational development provision;
- To assist the professional development of experienced and new academic and academic support staff;
- To lead and support improvements in the quality of students' educational experiences;
- To encourage and support the development and the application of greater understanding of the teaching process and the nature of student learning. [8]

Activity of SEDA is based on the following values:

1. An understanding of how people learn.
2. Scholarship, professionalism and ethical practice.
3. Working in and developing learning communities.
4. Working effectively with diversity and promoting inclusivity.
5. Continuing reflection on professional practice.
6. Developing people and processes [1].

SEDA is a values-driven organisation, committed to educational development, and underpinned by the following values:

- Developing understanding of how people learn;
- Practising in ways that are scholarly, professional and ethical;
- Working with and developing learning communities;
- Valuing diversity and promoting inclusivity;
- Continually reflecting on practice to develop ourselves, others and processes [1].

In 1994, SEDA implemented the first framework for professional development in higher education. Before there was no national framework for accreditation of higher education staff.

In 1997 Ron Dearing in his Report demonstrated the urgent need for higher education teaching to become the separate profession with all consequences.

It was the National Committee of Inquiry into Higher Education's (NCIHE) Report in July 1997 which recommended the establishment of an Institute of Learning and Teaching.

Recommendation 13 reads:

“We recommend that institutions of higher education begin immediately to develop or seek access to programmes of teacher training for their staff if they do not have them, and that all institutions seek national accreditation of such programmes from the Institute of Learning and Teaching for Higher Education (ILTHE)” [3, p.7].

The foundation of the Institute of Learning and Teaching for Higher Education was proposed in Recommendation 14: “We recommend that the representative bodies, in consultation with the Funding Bodies, should immediately establish a professional Institute for Learning and Teaching in Higher Education. The functions of the Institute would be to accredit programmes of training for higher education teachers; to commission research and development in learning and teaching practices; and to stimulate innovation” [3, p.7].

In the Report it was mentioned that “it should become the norm for higher education teaching staff to be trained on accredited courses [3, p.8].”

The argument in favor of the above recommendations is: to raise the status of teaching in higher education; help the UK become a world leader in teaching in higher education; emphasize the importance of lifelong learning. This should be a national objective to enable the UK to compete effectively in the XXI century in a world where the quality, relevance and effectiveness of education and training systems will underpin future prosperity [3, p.7].

To develop the concept and basic principles of the new institution it was established so-called Planning Group, composed of Vice presidents and Rectors of universities and representatives of 14 other National bodies.

In the consultation documents composed by Planning Group there were raised questions about the procedure of obtaining membership in the ILTHE. It describes the way to the ILTHE, in particular, the importance of accreditation of experienced teachers on the basis of prior experience of teaching and learning in higher education. In papers four categories of possible future members of the body were outlined, for each of which was defined area of responsibility in various activities [3, p.15].

Then another paper was produced in October 1998 drawing together decisions which went to produce a policy paper “Implementing the Vision” together with the results of various consultations. It confirmed that the key activities of the ILT should be:

- a) accreditation of courses and other pathways in learning and teaching for staff, provided by higher education institutions and possibly others;
- b) collection, analysis and dissemination of existing research on teaching and learning practice in accessible formats for use within the Academic community;
- c) the development and encouragement of generic and subject based good practice in learning and teaching, including appropriate and effective application of communication and information technologies [3, p.19-20].

In February 1999 another consultation document was circulated “The National Framework for Higher Education Teaching”. That paper set out a detailed framework of requirements to be met for membership under five headings:

- Design and Plan a Course;
- Teach and Support Learning in the subject;
- Assess students' learning achievements;
- Contribute to the Maintenance of Student Support systems;
- Evaluate and Improve the Teaching Process [4].

Thus, after consultations with representatives of higher education institutions and organisations dealing with higher education, the definition of the concept and basic principles in April 1999 it was established a unique new national body – ILTHE, Institute of teaching and learning in higher education.

The main objectives for the ILTHE became:

- to enhance the status of teaching in higher education;
- to maintain and improve the quality of learning and teaching in higher education;
- to set standards of good professional practice that its members, and in due course, all those with teaching and learning responsibilities in higher education might follow [3, p. 13-14].

However, the ILTHE is not the only body in the UK, which focuses on improving the quality of higher education teachers' training.

There are some organizations involved in the training and professional development in higher education, such as Higher Education Staff Development Agency (HESDA), Universities and Colleges Staff Development Agency (UCoSDA), Learning and Teaching Support Network (LTSN), National Association for Teachers in Further and Higher Education (NATFHE), Association of University Teachers (AUT), Fund for the Development of Teaching and Learning (FDTL). Moreover, almost all of these organizations either were founded or acquired particular importance in the 1990s [2].

In May 2004 the Institute for Learning and Teaching in Higher School (ILTHE), Learning and Teaching Support Network (LTSN) and Teaching Quality Enhancement Committee (TQEC) merged, creating independent organization development of teaching standards in higher education – Higher Education Academy (HEA).

The purpose of the Higher Education Academy is to support the faculty, the entire higher education sector due to changes occurring in society and education, as well as improve the quality of students' education. The uniqueness of this body is, first, the fact that the Academy is a national leader in the development and evaluation of higher education. Second, it operates as an independent expert. Thirdly, the Academy works on multiple levels, with universities and colleges, associations of individual subjects, individually with teachers. Finally, the Academy united all four parts of the UK, given their characteristics and specifics [6].

In 2005, a strategic plan for 2005-2010 developed. It was determined six strategic aims.

1. To be an authoritative and independent voice on policies that influence student learning experiences

a. To become a credible provider of strategic policy advice

b. To establish relationships with key stakeholder bodies to advise and influence public policy related to the student learning experience.

2. To support institutions in their strategies for improving the student learning experience

a. To develop programmes of support based on HEI needs

b. To work with institutions in developing their capacity for institutional research (IR)

c. To inform and advise institutions on issues concerning the learning experiences of diverse student groups including overseas students

3. To lead, support and inform the professional development and recognition of staff in higher education

a. To facilitate the development and implementation of a standards framework for professional recognition

b. To accredit institutional programmes

c. To develop accreditation routes for different staff groups and different types of institutions

d. To support registered practitioners and other individual practitioners

4. To promote good practice in all aspects of support for the student learning experience

a. To work with the sector to provide high quality information, advice and support on curriculum, learning, teaching and student assessment

b. To be a key source of and ensure effective use of information and resources on academic practice and aspects of supporting the student learning experience

c. To promote best practice in the internationalisation of the student learning experience

5. To lead the development of research and evaluation to improve the quality of the student learning experience

a. To play a leading role in identifying research and evaluation issues relating to the student learning experience

b. To synthesise and disseminate information from research, evaluation and other sources about all aspects of the student learning experience

c. To provide high quality evaluation advice and services associated with improving the student learning experience

6. To be a responsive, efficient and accountable organisation

a. To find out what institutions and networks need from the Academy to support their work with students

b. To ensure responsible use of resources

c. To gain recognition as a good employer

- d. To deploy professional systems
- e. To develop and implement a marketing and communications strategy [7].

Currently, the Academy of Higher Education is constantly monitoring its achievements at all levels, correcting some points of the strategic plan, trying to fulfill its main mission – to improve the quality of teaching and learning in higher education.

Conclusions. Thus, such issues as implementation of teaching responsibilities, professional competence of the teaching staff are important in many developed countries, including the UK, which in turn gave rise to the creation of unique organizations and institutions for the training and development higher education teachers.

References:

1. *About SEDA [Electronic resource]. – Available at: http://www.seda.ac.uk/about_seda.htm*
2. *Belmaz Ya. M. Profesiina pidhotovka vykladachiv vyshchoi shkoly u Velykii Brytanii ta SShA: monohrafiia / Yaroslava Mykolaivna Belmaz; Horlivskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut inozemnykh mov. – Horlivka: Vyd-vo HDPIIM, 2010. – 304 s.*
3. *Dearing R. The institute for learning and teaching in higher education: institutions, academics, and the assessment of prior experiential learning / R. Dearing, N. Evans. – London : Routledge Falmer, 2001. – 152 p.*
4. *ILTHE. The national framework for higher education. – NPC/99/03/C [Electronic resource]. – Available at : www.npc.org.uk/page/1003800273*
5. *Report on the National Committee, 1997 [Electronic resource]. – Available at: <http://www.leeds.ac.uk/educol/ncihe/>*
6. *The Higher Education Academy. 2008-2013 Draft Strategic Plan. – HEA, February, 2008. – 13 p.*
7. *The Higher Education Academy. Strategic plan 2005-2010 [Electronic resource]. – Available at: http://www.heacademy.ac.uk/assert/York/documents/resources/web0288_strategy_c_plan_2005-2010.pdf*
8. *Towards a SEDA. Five Year Strategy. – A discussion document [Electronic resource]. – Available at: <http://www.seda.ac.uk/about/strategy.htm>.*

УДК 796.011.3:37(477.7):930.1“18/19”

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**Буценко А. В.**

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, Україна, Старобільськ

В статті розглядається напрацювання широкого кола дослідників, які вивчали питання становлення і розвитку фізичного виховання молоді в Російській імперії та, зокрема південного регіону України, що входила до її складу в період кінця ХІХ – початку ХХ століття. Визначено основні напрями досліджень теорії цієї проблеми. Звертається увага на особливості висвітлення та осмислення проблем становлення фізичного виховання дослідниками різних періодів. Виокремлено етапи дослідження теорії та практики фізичного виховання молоді означеного періоду. У ході дослідження було виявлено, що з історіографічної точки зору, питання становлення фізичного виховання молоді залишається серед малодосліджених.

Ключові слова: фізичне виховання, спорт, спортивний рух, теорія і практика фізичного виховання, Російська імперія.

Буценко А. В. Физическое воспитание молодежи Юга Украины (конец ХІХ – начало ХХ веков): историография проблемы / ГУ “Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”, Украина, Старобельск

В статье рассматривается наработки широкого круга исследователей, изучавших вопросы становления и развития физического воспитания молодежи в Российской империи и, в частности южного региона Украины, входившей в ее состав в период конца ХІХ - начала ХХ века. Определены основные направления исследований теории этой проблемы. Обращается внимание на особенности освещения и осмысления проблем становления физического воспитания исследователями разных периодов. Выделены этапы исследования теории и практики физического воспитания молодежи указанного периода. В ходе исследования было выявлено, что с историографической точки зрения, вопросы становления физического воспитания молодежи остается среди малоисследованных.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, спортивное движение, теория и практика физического воспитания, Российская империя.

Butsenko A. V. Physical education young South Ukraine (late ХІХ - early ХХ centuries): historiography problems / State institution “Luhansk National University named after Taras Shevchenko”, Ukraine, Starobilsk.

In the article the achievements of a wide range of researchers who studied the formation and development of physical education of young people in the

Russian Empire and in particular the southern region of Ukraine, part of it during the late XIX - early XX century. The main areas of research theory this problem. Attention is drawn to the peculiarities of coverage and understanding of problems of formation of physical education researchers from different periods. Thesis there is determined stages of research theory and practice of physical education of youth definite period. The study found that of historiographical perspective, the question of formation of physical education among young people remains unexplored.

Keywords: physical education, sports, sports movement, theory and practice of physical education, the Russian Empire.

Вступ. Державотворчі процеси початку 90-х, проголошення незалежності України створили сприятливі умови для вивчення національної історії фізичної культури. Сучасна українська історико-педагогічна наука отримала велику кількість нових напрямів досліджень, серед них й проблема становлення та розвитку національної системи фізичного виховання.

Аналіз історико-педагогічної, науково-публіцистичної літератури, методичних праць, дисертаційних досліджень та статей, присвячених історичним питанням фізичної культури що були опубліковані останнім часом дозволив відзначити роботи О. М. Вацеби, Є. Н. Приступи, В. Старкова, А. В. Цьося, А. Я. Вольчинського, Г. Воробей, О. О. Гречанюк, Н. А. Деделюк, І. С. Кліш, В. І. Левківа, А. Окопного, Я. В. Тимчака. В цих роботах авторами висвітлюються питання зародження, становлення і розвитку певної системи фізичного виховання в Україні. Розкриваються відмінності та особливості спортивно-масового і олімпійського руху в різних регіонах нашої держави, обґрунтовуються його нормативно-правові аспекти.

Але у той же час питання історіографії становлення та розвитку фізичного виховання в цих працях не висвітлено.

Сьогодні фахівці з історії педагогіки одностайні в тому, що актуальність розгляду предмета історико-педагогічного дослідження з історіографічної точки зору не викликає сумнівів і є ознакою його коректності й культури. Саме історіографія проблеми дає можливість глибоко усвідомити перспективи її дослідження, виявити “прогалини”, неточності, тенденційні оцінки та на цій основі вийти на новий дослідницький рівень.

В цьому контексті актуальності набуває історіографія питання становлення та розвитку фізичного виховання молоді на півдні України кінця XIX – початку XX століття.

Мета дослідження – провести історіографічний аналіз проблеми становлення та розвитку фізичного виховання молоді на півдні України кінця XIX – початку XX століття.

Звідси випливають наступні завдання:

- Проаналізувати здобутки у висвітленні цього питання в історичній та педагогічній теорії;
- Виявити особливості та тенденції розвитку даної проблеми, а також визначити подальші перспективи та завдання.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що в історико-педагогічному осмисленні теоретичних і практичних аспектів можна виділити декілька якісно відмінних етапів у дослідженні історії фізичного виховання молоді кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Історико-педагогічне вивчення теорії та практики фізичного виховання почалося з середини 20-х років ХХ століття, коли були зроблені перші спроби осмислення шляху становлення і розвитку фізичного виховання радянськими дослідниками.

Першою працею присвяченою історії розвитку фізичного виховання стало дослідження Г.О. Дюперрона [1], в якому автор уперше спробував проаналізувати особливості зародження й розвитку різних видів спорту в Росії з часів Петра I до початку 20-х років ХХ ст. У своїй праці автор особливу увагу приділив олімпійському руху, відзначив позитивні успіхи російських спортсменів на міжнародних змаганнях, високо оцінив значення Російських Олімпіад 1913 р. (м. Київ) і 1914 р. (м. Рига).

У 1926 році виходить з друку невелика робота А. А. Чалова-шимана [2], присвячена історії фізичного виховання і спорту з давніх часів і до 20-х років ХХ століття. Дослідник розглядає питання становлення національних спортивних систем у різних Європейських країнах та торкається їх впливу на систему фізичного виховання Росії. Висвітлює питання зародження спортивних союзів, ліг, комітетів, тощо, в національному і в міжнародному масштабі. Особливу увагу автор звертає на те, як багато уваги приділяється фізичному вихованню майже в усіх арміях наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

На передодні другої світової війни помітно посилюється інтерес до вивчення питань історії фізичного виховання. В 1940 році з'являється перше ґрунтовне дослідження, повністю присвячене питанням фізичного виховання в Росії кінця ХІХ – початку ХХ століття – монографія професора Є. Ю. Зеліксона [3]. В своєму дослідженні автор висвітлює історію становлення та розвитку фізичного виховання у військово-навчальних закладах і армії, а також в середній школі та міських училищах. Торкається історії становлення та розвитку спортивно-гімнастичного руху, вивчає питання теорії фізичного виховання в педагогічній думці. Дослідження містить багатий фактичний матеріал зі становлення спортивного руху, відомості про проведення перших організованих змагань в Російській імперії з різних видів спорту, перших чемпіонів.

Хоча автор розглядає діяльність спортивних об'єднань в дусі радянської ідеології, стверджуючи, що спортивні товариства, які

створювались, основною своєю метою мали відволікати громадськість від революційної боротьби, проте визнає, що саме в передреволюційний період, був найбільший розвиток спортивно-самодіяльних товариств, і саме в цей час, з'явилась найбільша кількість Російських чемпіонів і видатних спортсменів.

Д. А. Крадман сконцентрувався на вивченні фізичної культури в цивільних навчальних закладах, спираючись на нормативні документи, що видавались в другій половині XIX – початку XX століття [4]. Також науковець наводить статистичні дані звітів медичного департаменту, щодо стану фізичного здоров'я допризовної молоді, “неприглядну картину” якого красномовно виявили перші ж набори в армію. Що на його думку, свідчить про недостатній рівень уваги до фізичного виховання молоді, як оздоровчого засобу в Російській імперії.

На відміну від Є. Ю. Зеліксона Д. А. Крадман не піддає критиці діяльність спортивних товариств та Сокольського руху, він підкреслює їх важливе значення у розвитку спорту в цивільних навчальних закладах, а також відмічає роль, яку вони взяли на себе в роботі з підготовки викладачів гімнастики. Дослідник в загальних рисах відтворив картину фізичного виховання в дореволюційній Росії, звернувши увагу на зв'язок його постановки з введенням загальної військової повинності.

На питаннях розвитку спорту у 1913 – 1917 роках зосереджує увагу І. Г. Чудінов. Автор стверджує, що 1913 – перша половина 1914 років стали переломним моментом в постановці “спортивного дела”, збільшується кількість змагань і спортивних клубів. Відбувається перша Російська олімпіада в Києві у 1913 році, в якій приймають участь 579 учасників [5, с. 17]. Автор відмічає, що важливою рисою цієї олімпіади стало те, що спортивні результати російських спортсменів, були значно вищими порівняно з попередніми досягненнями.

Кандидат педагогічних наук Н. П. Новосьолов, вивчаючи подальшу історію розвитку фізичного виховання наводить таку динаміку посилення спортивного руху: на початок 1904 року, за неповними даними, в Російській імперії нараховується близько 100 більш менш великих спортивно-гімнастичних товариств (в кінці 90-х років XIX століття їх було близько 50) [6, с. 26]. Науковець відмічає, також, посилення інтересу в спортивних товариствах до різних видів спорту (футбол, легка атлетика, кінний, автоспорт та ін.). відкриття шкіл та курсів фізичного виховання у низці крупних міст в тому числі південної частини Росії (Одеса, Херсон).

На початку 50-х років з'являються перші історико-педагогічні праці узагальнюючого характеру. В 1953 році виходить перший навчальний посібник з історії фізичного виховання [7], в якому було здійснено спробу систематичного викладення історії фізичної культури від стародавніх часів до жовтневої революції 1917 року. Щодо досліджуваної нами теми, викладені деякі питання фізичної підготовки в армії, фізичного виховання в цивільних навчальних закладах, створення та розвитку спортивно-

гімнастичного руху, розвитку окремих видів спорту та перші міжнародні зв'язки російських спортсменів, окремо виділено період з початку ХХ століття і до 1917 року.

В дослідженні питань розвитку фізичного виховання період початок 60-х – кінець 80-х років можна вважати найбільш продуктивним, в радянській історіографії. В цей час з'являється велика кількість наукових праць, які стали наслідком активізації історико-педагогічних розвідок науковців. Поряд з великою кількістю видань присвячених здобуткам радянського спорту, відмічається збільшення уваги і до історії дореволюційного розвитку фізичної культури. Велику кількість публікацій вирізняє значно більша об'єктивність в оцінці подій що відбувались в процесі становлення і розвитку фізичного виховання в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Науковці охоплюють нові аспекти історії фізичної культури.

Так, олімпійській тематиці присвячена робота Н. П. Новосьолова і О. Б. Суніка[8], в якій досліджується історія становлення та розвитку олімпійського руху в світі. Дослідники розглядають деякі питання впливу олімпійського руху на розвиток спорту в Російській імперії

Цікавими на нашу думку є дослідження А. В. Шушпанова. Намагаючись дати оцінку діяльності, царської влади стосовно спортивних товариств, автор прослідковує накопичення законодавчої бази, що регулювала їх діяльність. Вивчаючи посилення спортивного руху в передреволюційній Росії, науковець відмічає, змінення соціального складу спортивних товариств.

Особливий інтерес викликала дисертація А. В. Шушпанова[9], присвячена вивченню спортивно-гімнастичного руху перед першою світовою війною. Праця заснована на широкому колі джерел як опублікованих, так і архівних. Автор вводить у науковий обіг важливі документи з стану фізичного виховання в цивільних навчальних закладах та спортивних товариствах, загалом створює цілісну картину справ у галузі фізичної культури і спорту в досліджуваній період.

Важливу роль у вивченні історії підготовки фізкультурних кадрів для армії і частково військово-навчальних закладів зіграли дослідження А.Е. Скворцова, які були опубліковані з 1975 по 1978 роки [10]. Їх особливістю є джерельна база, заснована на широкому залученні матеріалів Російського державного військово-історичного архіву.

Деякі історичні відомості з історії становлення та розвитку фізичного виховання, у дореволюційний період, на Півдні України розглядає Л. П. Сергієнко та Н. А. Минц [11].

Питання становлення і розвитку олімпійського руху в Російській імперії розглядає Ж. І. Алексеева [12]. Поміж іншим, автор акцентує увагу на відсутності державної підтримки і коштів. А також узгодженості в діях Санкт-Петербурзького керуючого центру та єдиної думки спортивних товариств щодо участі в Олімпійських іграх, що призвело, до того що російські спортсмени не приймали участі в іграх 1896, 1900 і 1904 років.

З прийняттям у 1991 році Декларації про незалежність України, створилися сприятливі умови для розвитку історії української педагогіки та зокрема питань історії фізичного виховання. В 90-ті роки ХХ століття розпочались окремі розвідки в періодиці, а початок 2000-х ознаменувався чисельним друком підручників та монографій.

Свій внесок у розвиток сучасних досліджень питання історії фізичного виховання здійснили навчальні посібники українських авторів С. М. Філя, О. М. Худолія, Г. В. Малка, Е. Ю. Дорошенка, Л. В. Потапової, М. С. Солопчука [13].

Результатом багаторічних досліджень питань історії розвитку спорту, і олімпійського руху в другій половині ХІХ – початку ХХ століття в Російській імперії стала фундаментальна праця російського науковця – доктора педагогічних наук О. Б. Суніка [14]. В роботі дуже ґрунтовна джерельна база. Автор більш широко і різнопланово використовує російську спортивну періодику кінця ХІХ – початку ХХ століття, в якості джерел, ніж його попередники. Вперше вводить у науковий обіг велику кількість фактів і матеріалів.

Аналізуючи становлення спорту, спортивного руху в російській імперії автор вказує на той факт, що їх зародження відбувалось в своєрідних історичних умовах. Цілий ряд реформ, які прослідували за відміною кріпосного права. Громадський рух, що був викликаний проведенням реформ, потужний підйом в усіх сферах культури і науки, захоплює і сферу педагогіки, відбиваючись, і на педагогічній думці. За словами автора, правомірним є ствердження, що в Росії на рубежі ХІХ – ХХ століть галузь фізичного виховання, гімнастика і спорт – це “больові точки”, як в громадських кругах так і в військових.

З початком нового тисячоліття активізуються спеціальні дослідження зі становлення і розвитку фізичного виховання на півдні України.

Так нарис початкового етапу розвитку фізичного виховання і професійного спорту на півдні України подає Н. Ю. Довгань [15]. Історію створення громадських спортивних об'єднань на півдні України досліджує О. В. Кульчицька [16]. На її думку, яхт-клуби стали зразком і стимулом для розвитку інших спортивних товариств, які пропагували інші види спорту. Аналізуючи діяльність фізкультурно-спортивних товариств у статті “Фізкультурно-спортивні товариства Херсонської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття” автор засвідчує, що наприкінці ХІХ – початку ХХ століття у межах Херсонської губернії існувала мережа фізкультурно-спортивних організацій, поява та функціонування яких були зумовлені вимогами часу. Вони мали позитивний вплив на мешканців південного регіону, оскільки спрямовувалися на задоволення потреб дорослого населення Херсонської губернії та інтересів дітей і молоді.

Під впливом ідей П. Ф. Лесгафта, в багатьох містах України відкривалися “Товариства сприяння фізичному розвитку дітей”. Деякі сторони цієї проблеми, на півдні України розглядає С. І. Степанюк [17]

Єдиним дисертаційним дослідженням, яке висвітлювало питання історії фізичного виховання Півдня України в кінці XIX – початку XX століть стала, захищена в 2009 році, дисертація В. А. Вербицького[18]. Основною темою розгляду дисертаційного дослідження став процес становлення й етапи розвитку практики фізичного виховання і спорту в середніх навчальних закладах Херсонської губернії у 1864 – 1917 роках. В роботі проаналізовано соціальні та громадсько-політичні умови впровадження уроків фізичної культури у систему середньої освіти, висвітлено офіційну політику уряду у галузі шкільного фізичного виховання, проаналізовано стан і простежено динаміку розвитку фізичної культури та спорту у гімназіях і реальних училищах. Також, розглянуто організаційні форми та зміст фізичного виховання у середніх навчальних закладах Півдня України.

Висновки. Таким чином, процес становлення і розвитку фізичного виховання молоді півдня України (кінця XIX – початку XX століть), в історико-педагогічній літературі, все ще, залишається серед малодосліджених питань. Аналізу були піддані лише окремі аспекти цієї проблеми, без урахування достатньої сукупності фактів, змістовного висвітлення проблем, узагальнення історичного матеріалу, використання та аналізу широкої джерельної бази. З огляду на це чітко окреслюється потреба в подальшому поглибленому та комплексному дослідженні цього питання.

Література:

1. Дюпперон Г. А. *Краткий курс истории физических упражнений* / Георгий Александрович Дюпперон. – Ленинград: Изд. Ленинградской школы физического образования комсостава Красной армии и флота, 1924. – 71с.
2. Чалов-шиман А. А. *История физической культуры: [крат. очерк]* / А. А. Чалов-шиман. – М.: Новая Москва, 1926. – 39 с.
3. Зеликсон Э. Ю. *Очерки по истории физической культуры в СССР: от отмены крепостного права до Великой октябрьской революции (1861 – 1917)* / Эдуард Юрьевич Зеликсон. – М. Л.: ФиС, 1940. – 176 с.
4. Крадман Д. А. *Из истории физического воспитания учащихся в дореволюционной России* / Д. А. Крадман // *Теория и практика физической культуры*. – 1945. – № 6-7. – С. 60-67; Крадман Д. А. *Физическая культура в России в XIX веке* / Д. А. Крадман // *Очерки по истории физической культуры*. – 1950. – № 5. – С. 95-115.
5. Чудинов И. Г. *Физическая культура в годы гражданской войны* / И. Г. Чудинов // *Очерки по истории физической культуры*. – 1948. – № 3. – С. 11-23.
6. Новоселов Н. П. *Физическая культура в период русской революции 1905 – 1907гг.* / Н. П. Новоселов // *Очерки по истории физической культуры*. – 1950. – № 5. – С. 24 – 76.
7. Новосолов Н. П. *История физической культуры народов СССР* / Н. П. Новоселов, С. Д. Синицин, Г. Д. Харабуга. – М. : ФиС, 1953. – 160 с.

8. Новосёлов Н. П. Олимпийские игры Краткий исторический обзор (на украинском языке) / Н. П. Новоселов, А. Б. Суник // Молодь. – 1961. – 110с.
9. Шушпанов А. В. Спортивно-гимнастическое движение в России в годы нового революционного подъема (1910-1914): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Шушпанов Александр Васильевич. – М., 1975. – 186 с.
10. Скворцов А. Е. О начальных этапах возникновения физического образования в России / А. Е. Скворцов // Теория и практика физической культуры. – 1978. – № 4. – С.45-46., Скворцов А. Е. О формировании отечественной фехтовальной школы / А. Е. Скворцов // Теория и практика физической культуры. – 1978. – № 1. – С.6-7., Скворцов А. Е. Обучение кадров по физической культуре для русской армии накануне 1-ой мировой войны / А. Е. Скворцов // Теория и практика физической культуры. – 1975. – № 2. – С. 51-52.
11. Сергиенко Л. П. История развития физической культуры и спорта в Николаевской обл. / Л. П. Сергиенко. Н. А. Минц. – Николаев: Изд-во НГПИ, 1979. – С. 7.
12. Алексеева Ж. И. Влияние международного олимпийского движения на развитие спорта в России до великой октябрьской революции / Ж. И. Алексеева // Научные основы истории и организации физической культуры : Сборник научных трудов. – Л., ГДОИФК им. П. Ф. Лесгафта. – 1984. – С. 72–76.
13. Філь С. М. Історія фізичної культури: [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка. – Харків: ОВС, 2003. – 160 с., Дорошенко Е. Ю. Розвиток фізичної культури в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): [навчальний посібник] / Е. Ю. Дорошенко, Л. В. Потапова. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 104 с., Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту: [Навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-подільський: Абетка-нова, 2001. – 236 с.
14. Суник А. Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже ХІХ – ХХ веков [2-е изд., испр. и доп.] / А. Б. Суник. – М.: Сов. спорт, 2004. – 764 с.
15. Довгань Н. Ю. З історії розвитку фізичного виховання і спорту у Миколаєві у другій половині ХІХ – початок ХХ ст. / Н. Ю. Довгань // Наук. Праці МФ НАУКМА. – Миколаїв, 2000. – Т 8. – С. 37-45.
16. Кульчицька О. В. Фізкультурно-спортивні товариства Херсонської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття / Олена Василівна Кульчицька // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. – випуск 28-29. – С. 102 – 107.
17. Степанюк С. І. Історико-педагогічні аспекти діяльності “Товариства сприяння фізичному розвитку дітей “ в м. Херсоні / С. І. Степанюк // Молода спортивна наука України: Зб. наук. статей з галузі фіз. культури та спорту. Вип. 5. – Л., 2001.– С. 168-170.
18. Вербицький В. А. Фізичне виховання і спорт у середніх навчальних закладах Півдня України: 1864—1917 рр. (на матеріалах Херсонської губернії): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук: 07.00.01 “Історія України” / Віталій Анатолійович Вербицький. – Миколаїв, 2009. – 21 с.

References:

1. Dyupperon G. A. *Kratkiy kurs istorii fizicheskikh uprazhneniy* / Georgiy Aleksandrovich Dyupperon. – Leningrad: Izd. Leningradskoy shkolyi fizicheskogo obrazovaniya komsostava Krasnoy armii i flota, 1924. – 71s.
2. Chalov-shiman A. A. *Istoriya fizicheskoy kulturyi: [krat. ocherk]* / A. A. Chalov-shiman. – M.: Novaya Moskva, 1926. – 39 s.
3. Zelikson E. Yu. *Ocherki po istorii fizicheskoy kulturyi v SSSR: ot otmenyi krepostnogo prava do Velikoy oktyabrskoy revolyutsii (1861 – 1917)* / Eduard Yurevich Zelikson. – M. L.: FiS, 1940. – 176 s.
4. Kradman D. A. *Iz istorii fizicheskogo vospitaniya uchashchisya v dorevolyucionnoy Rossii* / D. A. Kradman // *Teoriya i praktika fizicheskoy kulturyi*. – 1945. – № 6-7. – S. 60-67; Kradman D. A. *Fizicheskaya kultura v Rossii v XIX veke* / D. A. Kradman // *Ocherki po istorii fizicheskoy kulturyi*. – 1950. – № 5. – S. 95-115.
5. Chudinov I. G. *Fizicheskaya kultura v godi grazhdanskoj vojny* / I. G. Chudinov // *Ocherki po istorii fizicheskoy kulturyi*. – 1948. – № 3. – S. 11-23.
6. Novoselov N. P. *Fizicheskaya kultura v period russkoj revolyutsii 1905 – 1907gg.* / N. P. Novoselov // *Ocherki po istorii fizicheskoy kulturyi*. – 1950. – № 5. – S. 24 – 76.
7. Novoselov N. P. *Istoriya fizicheskoy kulturyi narodov SSSR* / N. P. Novoselov, S. D. Sinitsin, G. D. Harabuga. – M.: FiS, 1953. – 160 s.
8. Novoselov N. P. *Olimpiyskie igryi Kratkiy istoricheskiy obzor (na ukrainskom yazyike)* / N. P. Novoselov, A. B. Sunik // *Molod.* – 1961. – 110s.
9. Shushpanov A. B. *Sportivno-gimnasticheskoe dvizhenie v Rossii v godi novogo revolyucionnogo pod'ema (1910-1914): dis. ... kandidata ped. nauk: 13.00.04* / Shushpanov Aleksandr Vasilevich. – M., 1975. – 186 s.
10. Skvortsov A. E. *O nachalnyih etapah vzniknoveniya fizicheskogo obrazovaniya v Rossii* / A. E. Skvortsov // *Teoriya i praktika fizicheskoy kulturyi*. – 1978. – № 4. – S.45-46., Skvortsov A. E. *O formirovanii otechestvennoj fehtovalnoy shkolyi* / A. E. Skvortsov // *Teoriya i praktika fizicheskoy kulturyi*. – 1978. – № 1. – S.6-7., Skvortsov A. E. *Obuchenie kadrov po fizicheskoy kulture dlya russkoj armii nakanune 1-oy mirovoj vojny* / A. E. Skvortsov // *Teoriya i praktika fizicheskoy kulturyi*. – 1975. – № 2. – S. 51-52.
11. Sergienko L. P. *Istoriya razvitiya fizicheskoy kulturyi i sporta v Nikolaevskoj obl.* / L. P. Sergienko. N. A. Mints. – Nikolaev: Izd-vo NGPI, 1979. – С . 7.
12. Alekseeva Zh. I. *Vliyanie mezhdunarodnogo olimpiyskogo dvizheniya na razvitie sporta v Rossii do velikoy oktyabrskoy revolyutsii* / Zh. I. Alekseeva // *Nauchnyie osnovyi istorii i organizatsii fizicheskoy kulturyi : Sbornik nauchnyih trudov.* – L., GDOIFK im. P. F. Lesgafca. – 1984. – S. 72–76.
13. Fil S. M. *Istoriia fizychnoi kultury : [navchalnyi posibnyk]* / S. M. Fil, O. M. Khudolii, H. V. Malka. – Kharkiv: OVS, 2003. – 160 s., Doroshenko E. Yu. *Rozvytok fizychnoi kultury v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX*

stolittia): [navchalnyi posibnyk] / E. Yu. Doroshenko, L. V. Potapova. – Zaporizhzhia: ZDU, 2003. – 104 s., Solopchuk M. S. Istoriiia fizychnoi kultury i sportu: [Navchalnyi posibnyk] / M. S. Solopchuk. – Kamianets-podilskyi: Abetkanna, 2001. – 236 s.

14. Sunik A. B. Rossiyskiy sport i olimpiyskoe dvizhenie na rubezhe XIX – XX vekov [2-e izd., ispr. i dop.] / A. B. Sunik. – M.: Sov. sport, 2004. – 764 s.

15. Dovhan N. Yu. Z istorii rozvytku fizychnoho vykhovannia i sportu u Mykolaievi u druhii polovyni XIX – pochatok XX st. / N. Yu. Dovhan // Nauk. Pratsi MF NAUKMA. – Mykolaiv, 2000. – T 8. – S. 37-45.

16. Kulchytska O. V. Fizkulturno-sportyvni tovarystva Khersonskoi hubernii kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia / Olena Vasylivna Kulchytska // Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky: Zbirnyk naukovykh prats. – Kherson: Vydavnytstvo KhDU, 2008. – vypusk 28-29. – S. 102 – 107.

17. Stepaniuk S. I. Istoryko-pedahohichni aspekty diialnosti “Tovarystva sprianniia fizychnomu rozvytku ditei “ v m. Khersoni / S. I. Stepaniuk // Moloda sportyvna nauka Ukrainy: Zb. nauk. statei z haluzi fiz. kultury ta sportu. Vyp. 5. – L., 2001. – S. 168-170.

18. Verbytskyi V. A. Fizychni vykhovannia i sport u serednikh navchalnykh zakladakh Pivdnia Ukrainy: 1864—1917 rr. (na materialakh Khersonskoi hubernii): avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 “Istoriiia Ukrainy” / Vitalii Anatoliiovych Verbytskyi. – Mykolaiv, 2009. – 21 s.

УДК: 37.015.311:37.012

ЯК СТАТИ ПРЕДСТАВНИКОМ РАСИ УСПІШНИХ ЛЮДЕЙ? ПОГЛЯД ПЕДАГОГА

Гладун О. В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна, Вінниця

У статті обґрунтовано основні підходи до визначення статусу успішності у сучасному суспільстві. Аналіз складників успішного становлення та утвердження особистості подається через призму поглядів деяких дослідників, опис експериментальної роботи соціологів, психологів, істориків початку ХХ століття і сучасності. Набуття людиною високого статусу є сукупністю дотримання та виконання певних дій, наслідком кропіткої роботи над вдосконаленням «Я-особистості». На прикладі шляху до успіху деяких представників раси успішних людей, утверджується взаємозв'язок багатьох невіддільних людині ситуацій, що беззаперечно впливають на її професійне становлення. Як стати успішним, чи може стати таким кожен представник соціуму, як соціум сприймає успішних людей, - ці і деякі інші питання є предметом нашого дослідження.

Ключові слова: статус, низький статус, аутсайдер, явище успішності, особистість, соціум, компоненти успішності.

Гладун О. В. Как стать представителем расы успешных людей. Рассуждения педагога / Винницкий государственный педагогический университет имени М. Коцюбинского, Украина, Винница

В статье обосновано различные взгляды на определение статуса успешности в современном мире. Анализ составляющих успешного становления и самоутверждения личности рассматривается в совокупности взглядов некоторых исследователей, описание экспериментальных трудов социологов, психологов, историков начала XX века и современности. Приобретение человеком высокого статуса является совокупностью соблюдения и выполнения конкретных действий, следствием кропотливой работы над собой и реорганизацией «Я-личности». На примере пути к успеху некоторых представителей расы успешных людей, утверждается взаимосвязь некоторых неподвластных человеку ситуаций, что влияют на его профессиональное становление. Как стать успешным, может ли стать успешным каждый представитель социума, как социум воспринимает успешных людей, - эти и другие вопросы входят в основу предмета нашего исследования.

Ключевые слова: статус, низкий статус, аутсайдер, явление успешности, личность, социум, составляющие успеха.

Postgraduate Department of Pedagogy Institute of Pedagogy, Psychology and Arts O. V. Gladun How to Became to Representative of Race of Successful people? View Teacher / Vinnytsia State Pedagogical University, Ukraine, Vinnitsa

In the article the basic approaches to determining the status of success in modern society. Analysis of constituents of a successful establishment and approval of personality fed through the prism of views some of researchers, a description of the experimental work of sociologists, psychologists, historians of the early twentieth century and contemporaneity. Acquirement human of high status is a set of compliance and perform certain action, the result of hard work over the reorganization of "self-personality". On the example of the way to success of some representatives the races of successful people, confirms a ligament the many of human situations, which are not influenced by them, which undoubtedly affect them professional formation. How to become successful, can become such every representative of socium, how socium perceives successful people, - these and some other problem are the subject of our study.

Keywords: status, low status, outsider, the phenomenon of success, personality, socium, the components of success.

Вступ. Інформаційний прес сучасних змін, переоцінка цінностей, стрімкий злет популярності заміників людських почуттів, що ми знаходимо через віртуальний світ, і безліч технічних новинок залишає відбиток на формуванні повного комплексу характерних рис цілісної

особистості. Віддаючи перевагу полегшенню життя через використання праці інших, сподіванням на випадкове вирішення всіх наших проблем, ми поступово втрачаємо віру на краще майбутнє, входимо в депресивний стан, страждаємо на психологічні і фізіологічні розлади. Здається, поштовх до дій диктує нам наш внутрішній голос, інтуїція, поради в стрічках новин соціальних мереж, низки статей у ЗМІ, запрошення на тренінги із психології з яскравими і манливими темами ...

Статус неповноцінного члена суспільства, низьку самооцінку і рівень готовності до маневрування на хвилях бурхливого сьогодення людина, як правило, набуває в дитинстві. Психолого-педагогічна література рясніє зверненнями до педагогів з приводу роботи з учнями, котрі є вразливими у спілкуванні з однолітками та дорослими, мають негативний комунікативний досвід, не пристосовані до співпраці з класом, відтак набувають низького статусу в колективі, залишаються поза увагою вчителів, осторонь шкільного життя, у майбутньому – на узбіччі соціуму. При цьому не обов'язково, що учень обмежений у розумових здібностях чи талантах, має відхилення в розвитку; більшість школярів немає потрібного оточення □ життєво важливого трикутника «батьки – ровесники – учителі», яке бстало фасилітатором і помічником у ствердженні юної особистості.

Чи не кожна молода людина сьогодні робить ставку на забезпечене майбутнє, стрімку кар'єру, утвердження у важливих сферах життя (соціальна, професійна, сімейна), навіть на духовний розвиток. Проте, чи не кожна молода людина викривлено уявляє шлях до такого майбутнього, вагається у виборі професії, несерйозно ставиться до здобуття освіти, пояснюючи це тим, що багато успішних людей досягли визнання без закінчення вищого навчального закладу. Ми любимо розповідати історії про стрімкі кар'єрні злети героїв-самітників із бідних сімей, недосконалих у своїй зовнішності, котрі йшли всупереч усьому і досягали успіху. Чи справді це так? Чи реально досягти успіху в сучасному вирі життя? Адже суспільство як цілісна система об'єктивно зацікавлене в сильних його представниках. І чи можливо досягти успіху без допомоги суспільства?

Проблема становлення успішної особистості завжди цікавила філософів, психологів, соціологів, педагогів. Міф про людей, які «зробили себе самі» розповідає, що герой без перешкод долає усі випробовування долі. Однак мовчить про те, як у потрібний час скористатись цими випробуваннями і перетворити їх на користь. Дослідники розглядають явище «успішності», як правило, кожен у різному руслі, вбачаючи досягнення успіху через виконання деяких завдань, досягнення певних цілей, відповідність критеріям.

Проаналізувавши праці Д. Карнегі, Дж. Т. Мангана, М. Гладуелла, Дж. Дорнана, С. Росса, А. Новака, спробуємо створити картину життя успішної людини з точки зору її нахилів і здібностей, родового дерева, сім'ї, найближчого оточення, освіти, духовного розвитку та фізичних можливостей.

Мета – виявити найоптимальніші шляхи досягнення успіху; діагностувати програму «успішна особистість» згідно з запропонованими джерелами.

Досягнення мети можливе через виконання таких завдань:

- визначити актуальні літературні та наукові праці, присвячені дослідженню категорії успішних людей;
- проаналізувати основні підходи до проблеми досягнення успішності;
- визначити шляхи досягнення успіху; характерні риси особистості, які досягають успіху;
- дослідити важливість професійної самореалізації.

Актуальність дослідження успішності і самоствердження в житті беззаперечна. Визначення поведінкового стилю, притаманного людям, котрі утвердились в основних сферах життя, допоможе окреслити струнку схему досягнення успіху.

Під час спілкуванні з учнівською і студентською молоддю ми неодноразово наштовхуємось на переконання у необов'язковій наявності освіти для досягнення успіху. Такого роду пропаганда провокує чимало проблем у майбутньому людини, спричиняє розчарування, дезадаптацію, психологічні розлади, пов'язані із втраченим часом, загубленими можливостями. Найпродуктивнішим періодом для практичного втілення мрій і реалізації у професійній, сімейній, духовній сферах, а, отже, набуття позитивного соціального статусу, вважається віковий період з 18 до 30 років. Парадокс у тому, що в цей час молодь немає того досвіду, який би допоміг зрозуміти його важливість. Звідки переконаність у сучасному суспільстві, що успіх дається в подарунок за даремно втрачений час і неосвіченість?

«Ніколи не дозволяйте вводити себе в оману розповідями про те, як комусь вдалось досягнути вершин успіху за короткий час. З швидким успіхом приходять швидкий провал. Картковий будиночок можна збудувати, не втративши багато сил і енергії, але з першими слабкими поривами вітру він зруйнується. Високі досягнення, сильне беззаперечне лідерство і тривала слава досягаються роками», - стверджує Дж. Дорнан [1, с. 17]. М. Гладуелл у своїй праці «Генії і аутсайдери ...» додає: «Те, що ми називаємо талантом, є ніщо інше як результат складного синтезу здібностей, сприятливих можливостей і випадково отриманої переваги» [2, с. 35]. Ми звикли вважати, успіх, талант і визнання або є, або його немає. Деяким вдається отримати ці складові життя через удосконалення свого внутрішнього світу.

Дж. Дорнан вважає ключовими елементами успіху: самовиховання («...приділяти час будівництву «цегляних споруд» нашого характеру» [1, с. 16]); усунення внутрішнього негативу, самокритики, порівнянь з іншими; прийняття власного минулого; підтримка найближчого оточення («Краще вчасно похвалити, ніж вимагати досконалості» [1, с. 28]); розробка

позитивного спілкування з собою («Людська свідомість працює за принципом СВСВ: «Сміття при вході - сміття при виході»; якщо Ви засмічуєте свій розум страхами, негативною критикою, то і в відношенні до себе будете відчувати страх і негатив. Якщо використовувати позитивні судження, цілком можливо до себе почнете ставитись інакше. Визначте власні ціннісні сильні характеристики і фокусуйте на них щодня. При цьому важливо остерігатись надмірного самопоклоніння [1, с. 25]); уміння аналізувати уже досліджену інформацію - «брати в борг у інших» (користуватись напрацюваннями видатних педагогів, науковців, митців); бути послідовним на шляху до поставленої мети; уміння прислухатись до свого внутрішнього голосу, а не жити порадами інших і робити правильний вибір, адже життя, як і шлях до успіху – це сума правильних виборів.

М. Гладуелл, у свою чергу, основну увагу зосереджує на зовнішніх умовах, що спонукають людину до досягнення мети. Історії, описані у книзі «Генії та аутсайтери: чому одним все, а іншим нічого» при поверхневому аналізі доводять, що кожна майже кожна людина може стати успішною у певній сфері, головне, - виявити здібності особистості, її сімейне і соціальне оточення, фізіологічні показники, а також можливість скористатись сприятливими умовами, які у певний історичний період дарує життя. Здавалося б, стати успішним може кожен, однак ризик народитись не у тому місці і не в той час також відіграє неабияку роль.

Розглянемо кілька прикладів. Принцип меритократії, що прийнято вживати у політичній думці, (від лат. *meritus* – гідний і грецьк. *kratos* – влада; буквально – влада найбільш обдарованих) – одна з елітарних концепцій у західній політичній науці, основою якої є принцип індивідуальної заслуги у здійсненні політичної влади і соціального управління. Прибічники меритократії вважають, що в умовах НТР (науково-технічної революції) управляти повинні особи, котрі мають особливі здібності і чесноти, високі інтелектуальні якості і кваліфікацію, що відповідає потребам НТР. Засновником концепції меритократії є англійський соціолог М. Янг, на думку якого, у суспільстві повинен існувати принцип, за умовами якого на керівні посади мають висувати з усіх верств суспільства найбільш обдарованих і здібних людей [3]. Принцип меритократії беззаперечно діє у спорті. Ознайомившись із списками гравців хокейних команд «ЛетбріджБронкс» і «Медісін-Хат Тайгерс», що входили до Major(JuniorA) [2, с. 12-20], канадський психолог Р. Барнслі вперше загострив увагу на феномені «відносного віку». Закономірність дати народження усіх професійних хокейних гравців будь-якого періоду вражає і, водночас, є очевидною, - січень, лютий, березень. Справа в тому, що в Канаді, беззаперечному лідері у хокеї, відбір у вікові хокейні групи закінчується 1 січня. Іншими словами, дитина потрапляє у дев'ятилітню команду, якщо їй виповнюється 9 років до 1 січня. У тому разі, якщо дитині

2 січня виповнюється 10 років, вона займатиметься в групі із 10-літніми хлопчиками. У цьому віці різниця терміном у 12 місяців означає помітні відмінності у фізичній формі. У Канаді тренери починають відбір гравців до елітних команд з хокею у віці 9-10 років. Звичайно, попитом користуються найбільш прудкі і високі хлопці, які мають перевагу в кілька місяців. Далі з дитиною займаються найкращі тренери, вона грає поруч з обдарованими товаришами і приймає участь у значно більшій кількості матчів. У результаті маємо талановитого гравця дорослої ліги. Невелика перевага у кілька місяців перетворюється на безліч сприятливих умов і ситуацій.

Традиційним видом спорту в США багато років є бейсбол. Відбір у всі позашкільні команди із бейсболу завершується 31 липня. Неважко здогадатись, що більшість провідних бейсболістів святкують свої дні народження у серпні.

У європейському футболі діють ті ж правила, що у канадському хокеї і американському бейсболі. Відбір до юнацьких команд із футболу у Великобританії закінчується 1 вересня. Кілька років тому у Чемпіонаті англійської Прем'єр-ліги грало 288 футболістів, котрі народились у період з вересня по листопад і лише 136 – у період між червнем і серпнем [2, с. 24].

До речі, батьки, чії діти народились в кінці навчального року воліють почекати із влиттям свого чада в освітній процес, відкладаючи це до наступного року. Сьогодні ситуація інша – більшість дорослих вважає вигідним рішенням віддавати 5-річну дитину до 1-го класу, вважаючи, що через деякий час здібності їх дитини вирівняються із учнями, котрі також навчаються у цьому класі. Проте це не так. Ситуація аналогічна із хокеєм, бейсболом і футболом. 5-річній дитині важче виявити власні здібності і утримуватись на одному шаблі із дорослішими однокласниками. Заклади освіти, цілком можливо, могли б діяти за принципом вікового відбору. У такому разі більшість з тих учнів, хто не через свою провину опинився «за бортом» успішності, виграли б і час, і можливість. Хотілося б вірити, що на долю особливих людей припадуть особливі можливості.

Ефект відносного віку не є досконалим, але, як бачимо, все ж надає значної переваги тим, хто народився у конкретний період.

М. Гладуелл, загострюючи увагу на критеріях успіху, намагається показати, що причини цього ж успіху заховані значно глибше, аніж ми можемо уявити, а успіх більшості визнаних особистостей значно більше залежав від сприятливих ситуацій, дарованих їм долею. Однак автор виділяє наступну ознаку, що беззаперечно діє на шляху до омріяного успіху – 10 000 годин практики. Невропатолог Д. Левітін зазначав: «За результатами багатьох досліджень вимальовується така картина: не важливо про яку сферу діяльності йде мова, для досягнення високого рівня майстерності потрібно 10 000 годин практики» [2, с. 41]. Такий період потрібен для постійної роботи над удосконаленням навичок приблизно 3 год. вдень, 20 год. на тиждень, протягом 10 років у сумі дають 10 000 годин практики. У розповідях про життя В. Моцарта, Б. Джоя, Б. Гейтса, «Бітлз», М. Гладуелл

доводить ствердність цього правила. Нікому ще невідомі випадки, коли високий рівень майстерності досягався за короткий період часу.

Настала черга розвіяння стереотипу щодо непотрібності освіти для досягнення успіху (не важливо, чи плануєте Ви стати успішною домогосподаркою, ді-джеєм, водієм ін). Ми часто наштовхуємось у соціальних мережах на вислів: «Білл Гейтс не закінчив університет, але став успішним, заснувавши Microsoft». Зважаючи, що сучасна молодь не уявляє життя без спілкування у мережі Інтернет, до чого закликають адміністратори? Не можемо дослідити, чи всі керуються цим правилом і хто йому вірить, проте всім, без сумніву, воно подобається. Навіщо ускладнювати власне життя непотрібним навчанням? Проте ті, хто насправді має мету досягнути успіху перевіряють правдивість цитати. А вона у наступному: Б. Гейтс, у юності талановитий математик, родом із заможної родини (батьки також були нащадками багатой інтелігенції; батько – провідний юрист). Батьки Білла завжди прагнули розвивати здібності свого сина, не відмовляючи йому у потрібній техніці, купівлі комп'ютерного терміналу для школи, у якій навчався майбутній геній, вкладенні грошей у розвиток його справи. Блискучий молодий математик Б. Гейтс дійсно покидає навчання у Гарвардському університеті, щоб, відкривши для себе програмування, із друзями заснувати Microsoft. Якщо у людини немає стільки цілеспрямованості і знань як у Б. Гейтса, приміряти до себе вищеописаний вираз не варто.

Для ствердження дієвості фактору сприятливої можливості (народження у певний час, знайомство із важливими людьми, позитивної дії виховання, доленосних зустрічей тощо) і її відсутності у людей, котрі мали інші причини для досягнення успіху, М. Гладуелл наводить приклад Кріса Лангана, генія, IQ якого сягає позначки 195 (для порівняння IQ А. Ейнштейна, за різними джерелами 150 і 200). К. Ланган володар видатного інтелекту, вважається найрозумнішою людиною США, можливо і сучасності. І, припустивши, що він міг народитись в іншій сім'ї, а не у багатодітній бідній родині із вітчимою, який зловживав спиртними напоями, а викладачі коледжу зрозуміли важливість для Кріса роботи і пішли назустріч із зміною розкладу, про К. Лангана писали б не газети, а його статті друкували наукові видання. Середовище, у якому живе особистість багато важить для розвитку практичного інтелекту і втілення перспектив у реальне життя.

Виділимо критерії успіху, розподіливши їх на дві категорії, внутрішні і зовнішні (за Дж. Дорнаном і М. Гладуеллом).

Внутрішні:

- наявність мети і цілеспрямований поступовий шлях до неї;
- виховання;
- підтримка батьків;
- чітке уявлення (картина) майбутнього успіху;
- самоідентифікація з успіхом;

- внутрішній потенціал, позитивне сприйняття дійсності;
- усвідомлення власних прав;
- практичний інтелект;
- задоволення від втілення обраного шляху до успіху (мотивація);
- сила волі, терпіння, віра в успішне майбутнє.

Зовнішні:

- виховання;
- матеріальна і моральна підтримка батьків (орієнтація на розвиток практичного інтелекту);
- освітнє середовище;
- постійна робота над удосконаленням навичок (10 000 год. практики);
- талант;
- сприятливі ситуації, умови;
- працелюбність.

Якщо виокремити основні з них, то для досягнення успіху і відчуття реалізованості у майбутньому достатньо: виховання, таланту, практики, пристрасної працелюбності і сприятливих умов.

Як не парадоксально, та більшість має викривлене розуміння поняття «успіх», трактуючи його як досягнення слави, матеріальних статків, задоволення усіх зовнішніх потреб (без акценту на внутрішній духовний розвиток) тощо. Успішним може стати кожен, хто старанно виконуватиме власну роботу, на професійному рівні розумітиметься у всіх її нюансах і користуватиметься повагою і визнанням колег. Дж. Дорнан наголошував: «Людина, котра щодня якісно виконує свою роботу, не витрачає час впусту є продуктивною, завершує день з відчуттям підкріпленої і утвердженої самооцінки».

А. Ренд у своїй праці зазначала, що у житті значення має лише одне – наскільки добре ти виконуєш свою роботу. Більше нічого. Тільки це. А все інше додаватиметься упродовж життя. Усі моральні кодекси, що нав'язують нам, подібні папірцям. Кодекс компетентності – чи не єдина моральна цінність, відповідна золотому стандарту [4].

Щоб виховати успішну особистість, педагогу самому треба бути успішним у професійній діяльності. Успішні особистості вчилися в успішних особистостях. Батьки часто перекладають відповідальність на учителів не лише за виконання навчальної програми разом зі своїми дітьми, але і супровід виховної діяльності. Мовляв, учитель винен у неуспішності, негативному статусі учня у колективі, відсутності комунікативних навичок, відсутності друзів. Навчально-виховний процес – це спільні дії і учителів, і батьків. Навчальна програма сьогодні завантажена інформацією, що не дає можливості учителю належної уваги приділяти вихованню. Освітній процес повинен бути реорганізований таким чином, щоб значну частину його займало виховання через введення низки етичних дисциплін та предметів, пов'язаних із розвитком і вдосконалення моральних норм, духовного етикету. Програма вузів педагогічного напрямку зосереджена на

майстерності викладання навчального матеріалу. Майбутні педагоги джерело своєї діяльності повинні вбачати у глибинах власної душі, а результатом власної педагогічної діяльності – виховання готової до сучасного життя юної індивідуальності із розвиненими здібностями, обізнаної з можливими варіантами розвитку власного таланту, практичним інтелектом.

Педагог - збірний образ, структурований за вимогами елітарної особистості, з якісними рисами освітянського змісту, покликанням якого є полегшення навчально-виховного процесу для учнівської молоді. Саме такий учитель зможе розвинути закладені батьками основи успішної людини.

Явище фасилітації є ключовим для педагогічної діяльності. Воно стало предметом розгляду у педагогіці, психології, соціології та цікавило низку дослідників: С. Харкінса, М. Шеріфа, Н. Тріплетта, Ф. Олпорта, В. Бехтерева, О. Врублевську, В. Давидова, Г. Коджаспірову, Є.Шиянова та ін. Задля розуміння явища фасилітації варто опиратись на сучасних вітчизняних науковців, серед яких: І. Жижин, С. Дячук, М. Казанжи, О. Левченко, О. Фісун, О. Шевченко. Названі автори визначають фасилітацію як:

1. стиль педагогічного спілкування, який передбачає полегшену взаємодію під час спільної діяльності студентів та викладачів; не нав'язливу допомогу групі чи окремій людині в пошуку засобів виявлення розв'язування проблем, налагодженні комунікативної взаємодії між суб'єктами діяльності (С. Дячук);

2. ключовий чинник професіоналізму педагога, що охоплює особистісні риси та характеристики (спрямованість, стосунки, мотиви, цінності тощо) і їх професійне втілення у діяльності та спілкуванні (індивідуальний стиль діяльності, комунікативна компетентність тощо) [5, с. 260;] (К. Шевченко).

3. допомогу учням у розумінні себе, у пошуку гармонії у стосунках з іншими (учнями, друзями, учителями, рідними); процес перетворення класу на спільноту, включаючи і самого учителя; процес створення зворотних взаємозв'язків з учнями; організація процесу навчання, за якого один із представників учнівського колективу виконує роль асистента учителя; організація груп вільного навчання з метою підвищення культури міжособистісного спілкування, актуалізації особистісних установок (добррозичливості, безоцінного, сприйняття), які характерні для учасників фасилітуючого навчання [6, с. 138] (О. Фісун);

4. дотримання фасилітатором політики непрямого втручання, допомогти розвитку навичок співпраці між учнями, встановлення справедливості, вирішення конфліктних ситуацій;

5. сприяння у розвитку іншої людини, і має вияв у розвитку самого фасилітатора, тобто має чітке спрямування на себе [7, с. 34] (М. Казанжи).

Педагог-фасилітатор у змозі організувати учнівський колектив таким чином, щоб наповнити клас дружньою атмосферою, взаємною повагою, підтримкою; залучитись допомогою «сильних» учнів у процесі роботи із учнями, що потребують додаткової підтримки, мають низький статус у класі, не мають навчальних досягнень, не є активними учасниками шкільного життя; адаптувати і створити спеціальні умови для учнів, котрі долучились до учнівського колективу нещодавно; створити класні, шкільні виховні заходи із використанням креативної сполучної діяльності педагога і класу.

Безумовно, від учителя позиція фасилітатора вимагає постійної сконцентрованості на процесі власного самовдосконалення. Подібна позиція педагога у відношенні до класу є досить вагомою через невичерпні можливості для допомоги і скорочення проблемного поля у житті учнівського колективу.

Як справедливо зазначає О. Фісун, від високої здатності педагога до фасилітації навчання залежить індивідуалізований, диференційований і творчий аспект ставлення до учнів. Такий педагог значно більше уваги приділятиме переживанням учнів, вступатиме з ними у діалог, продуктивно співпрацюватиме у навчально-виховному процесі, частіше використовуватиме їх думки у власній роботі, аналізуватиме їх, зберігатиме доброзичливість на уроці [8, с. 70].

Стати взірцем і прикладом для наслідування важко. Однак навчити дитину розуміти її важливість, будувати власне життя, визначати правильний вибір у ньому, - чи не найважливіша місія кожного учителя. Учні мають розуміти, що головний секрет успішної, самодостатньої, соціально організованої, зрілої і духовно розвиненої особистості у підґрунті висококваліфікованого і професійного виконання своїх професійних обов'язків.

Висновки. Через аналіз низки психолого-педагогічних досліджень, виявлено деякі структурних елементи, що є складниками успішної особистості. Дані складники ми умовно поділили на дві категорії – зовнішні і внутрішні. Проте для їх результативної діяльності необхідне тісне переплетення одних з іншими. Досвід доводить, успішна особистість – це синтез складних явищ, пов'язаних з внутрішнім станом поряд із парадоксальною залежністю від життєвих обставин, яким людина не завжди у змозі протистояти. Тому відповідь на запитання: чи кожен може стати успішним, доволі неоднозначна.

На шкільні роки припадає основна частина змін психологічного і фізіологічного розвитку людини. Постать педагога є важливим фактором у становленні особистості. Функціональні особливості його діяльності полягають у розвитку здібностей учня, практичного інтелекту, орієнтації на самореалізацію, створення умов для гармонійної співпраці із шкільним колективом і залучення до виховного процесу.

Література:

1. Дорнан Дж. Пианино на берегу / Дж. Дорнан / Перевод с англ. Г. Лепешкина. – Самара: ООО «ОФОРТ», Самара, - 2005. – 130 с.
2. Гладуелл М. Генії і аутсайдери: Чому одним все, іншим – нічого?» / М. Гладуелл / Вид-во Альпіна-Бізнес-Букс. – 2009. – 246 с.
3. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1981. - 445 с.
4. Рэнд Айн Атлант расправил плечи. В 3-х кН. Кн.1. Перевод с англ. – СПб: РИД «Культ-информ-пресс», 1997. – 520 с.
5. Казанжи М. Поняття фасилітативності, її види та деякі грані прояву основної функції / М. Казанжи / Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова, 2012. – Т. 17. Вип. 5. – С. 21 – 37.
6. Фісун О. Педагогічна фасилітація як багатозначний феномен / О. Фісун / Засоби навчання та науково-дослідницької роботи. Випуск 34. – С. 133 – 139.
7. Казанжи М. Поняття фасилітативності, її види та деякі грані прояву основної функції / М. Казанжи / Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова, 2012. – Т. 17. Вип. 5. – С. 21 – 37.
8. Фісун О. Проблема фасилітуючої позиції педагога у наукових дослідженнях / О. Фісун / Професійна освіта. Наукові записки. Серія: Педагогіка, 2011. - № 2. – С.67 – 72.

References:

1. Dornan Dzh. Pyanyno na berehu / Dzh. Dornan / Perevod s anhl. H. Lepeshkina. – Samara: ООО «OFORT», Samara, - 2005. – 130 s.
2. Hladuell M. Henii i autsaidery: Chomu odnym vse, inshym – nichoho?» / M. Hladuell / Vyd-vo Alpina-Biznes-Buks. – 2009. – 246 s.
3. Fylosofskyi slovar / Pod red. Y. T. Frolova. - 4-e yzd. - M.: Polytyzdat, 1981. - 445 s.
4. Rэнд Ain Atlant raspravyl plechy. V 3-kh kN. Kn.1. Perevod s anhl. – SPb: RYD «Kult-ynform-press», 1997. – 520 s.
5. Kazanzhy M. Poniattia fasylytatyvnosti, yii vydy ta deiaki hrani proiavu osnovnoi funktsii / M. Kazanzhy / Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova, 2012. – Т. 17. Vyp. 5. – S. 21 – 37.
6. Fisun O. Pedahohichna fasylytatsiia yak bahatoznachnyi fenomen / O. Fisun / Zasoby navchannia ta naukovo-doslidnytskoi roboty. Vypusk 34. – S. 133 – 139.
7. Kazanzhy M. Poniattia fasylytatyvnosti, yii vydy ta deiaki hrani proiavu osnovnoi funktsii / M. Kazanzhy / Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova, 2012. – Т. 17. Vyp. 5. – S. 21 – 37.
8. Fisun O. Problema fasylytuyuchoi pozytsii pedahoha u naukovykh doslidzhenniakh / O. Fisun / Profesiina osvita. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika, 2011. - № 2. – S.67 – 72.

УДК 378.37.01 : 343.82 (477)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Дармограй П. В.

Інститут кримінально-виконавчої служби, Україна, Київ

У статті з урахуванням вимог до офіцерів пенітенціарної служби, специфіки їх професійної діяльності та результатів аналізу наукової літератури представлено основні умови формування їх професійної компетентності, зокрема щодо організації професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби; конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів; відпрацювання комунікативних професійних умінь та навичок дій майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у повсякденних і конфліктних ситуаціях, а також активізації самостійної роботи курсантів під час планових занять та самостійної підготовки. З'ясовано, що при організації роботи з формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби важливо використовувати структурно-функціональну модель, яка охоплює цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний та оціночно-результативний блоки.

Ключові слова: офіцер пенітенціарної служби, професійна компетентність, компетентнісний підхід, педагогічні умови.

Дармограй П. В. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности у будущих офицеров Государственной пенитенциарной службы Украины в процессе профессиональной подготовки / Институт уголовно-исполнительной службы, Киев.

В статье с учетом требований к офицерам пенитенциарной службы, специфики их профессиональной деятельности и результатов анализа научной литературы представлена основные условия формирования их профессиональной компетентности, в частности относительно организации профессиональной подготовки на основе компетентностного подхода с учетом особенностей управленческой служебной деятельности офицера пенитенциарной службы; конструирования содержания профессиональной подготовки на основе системы профессиональных, правовых и гуманистических ценностных приоритетов; формирования коммуникативных профессиональных умений и навыков действий в повседневных и конфликтных ситуациях, а также активизации самостоятельной работы курсантов во время плановых занятий и самостоятельной подготовки. Выяснено, что при организации работы по формированию профессиональной компетентности у будущих офицеров

пенитенціарної служби необхідно використовувати структурно-функціональну модель, яка охоплює цільовий, змістовий, організаційно-діяльний і оціночно-результативний блоки.

Ключевые слова: офіцер пенитенціарної служби, професійна компетентність, компетентнісний підхід, педагогічні умови.

Darmogray P. V. Pedagogical conditions of formation of professional competence of future officers of the State Penitentiary Service of Ukraine in the process of professional training / Institute of Penal Service (the city of Kyiv), Ukraine. Researcher of Institute of Penal Service.

The article, taking into consideration the requirements to the officers of the penitentiary service, the specifics of their professional activities and results of the analysis of scientific literature presents basic conditions of professional competence formation, particularly with regard to professional training through competence-based approach allowing for the administrative officers' performance, the prison service; designing training content on the basis of professional, legal and humanistic value priorities; working out professional communicative abilities and skills of future penal service officers in everyday life and conflict situations, as well as enhancing students' independent work during scheduled classes and individual training. It has been determined that while organizing the work on formation of professional competence of future officers of the penitentiary service it is important to use structural and functional model that involves targeting, informative, organizational, evaluation and activity efficient units.

Keywords: officer of the penitentiary service, professional competence, competence approach, pedagogical conditions.

Вступ. У наш час поліпшення кадрового забезпечення органів кримінально-виконавчої системи визначено одним із основних напрямів її реформування реформи пенитенціарної системи в Україні. Відповідно до цього на сьогодні створено окремі освітні установи для підготовки фахівців для кримінально-виконавчих органів. Особливо слід зазначити, що пенитенціарна система України до цього ніколи не мала своїх вищих і середніх навчальних закладів. 17 березня 2011 року за розпорядженням Кабінету міністрів України № 201 та спільного наказу Голови Державної пенитенціарної служби було створено Інститут кримінально-виконавчої служби.

Визначення педагогічних умов формування професійної компетентності представників пенитенціарної служби дозволить краще організувати їх професійну підготовку та сприяти подальшому професійному становленню в установах виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час дослідники пропонують різні педагогічні умови формування у майбутніх фахівців професійної компетентності. Зокрема на думку Ю. Гагаріна, формування готовності начальників загонів виправних установ до виховної роботи із

засудженими буде ефективним за умов використання практико-орієнтованої моделі формування готовності начальників загонів до виховної роботи із засудженими, блоково-модульного змісту програми формування готовності начальників загонів до виховної роботи із засудженими та ін. Важливе значення, як зазначає Ю. Гагарін, має також відповідна система методів і прийомів, що сприяють формуванню в курсантів умінь і навичок педагогічного спілкування й конструктивного стилю взаємин із засудженими, а також використання активних форм навчання, зокрема проблемних лекцій і семінарів, дискусій, круглих столів, рольових і ділових ігор, тренінгів, науково-практичних конференцій, занять в умовах природнього полігону з вирішенням практичних завдань, моделювання й аналізу педагогічних ситуацій [2, с. 9–10].

Як зазначає О. Коровкін, для підвищення ефективності формування професійної компетентності курсантів МВС слід застосовувати андрагогічний підхід, здійснювати поетапну організацію навчальної діяльності курсантів, урахувати їх індивідуально-психологічні особливості; впроваджувати в освітній процес сучасні інформаційні технології; використовувати методики педагогічної взаємодії учасників педагогічного процесу [7, с. 10].

Дослідниця Н. Логінова для формування професійно-правової компетентності пропонує передбачити поглиблення правових знань майбутніх фахівців, зокрема про основні принципи, норми та інститути права, формування у них соціально-правової активності та внутрішньої переконаності в необхідності дотримання правових норм, виховання відповідальності, відчуття власної гідності, дисциплінованості [9, с. 8].

На думку Є. Левіна, формування готовності майбутніх офіцерів органів внутрішніх справ до професійної діяльності буде успішним, якщо впроваджувати в освітній процес військового вузу особистісно орієнтовані педагогічні технології, інтегративний спецкурс, а також забезпечити практико-орієнтовану спрямованість формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності [8, с. 7].

Учений О. Євсюков педагогічними умовами, які сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі навчальної діяльності, називає усвідомлення курсантами значущості та сутності професійної компетентності, а також включення їх у навчальну діяльність на основі компетентнісної моделі [4, с. 61].

Загалом учені пропонують при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців звертати увагу на різні складові цього утворення, зокрема мотиваційну, когнітивну, діяльнісну, а також урахувати особливості професійної діяльності, чітко продумати систему методів, прийомів та форм роботи, звертаючи увагу на необхідність її практичної спрямованості.

Метою статті є визначення педагогічних умов та моделі формування професійної компетентності офіцерів Державної пенітенціарної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власне формування професійної компетентності ми розглядаємо як цілеспрямований і організований педагогічний вплив на курсантів щодо позитивної зміни їх здатностей ефективно застосовувати в практичній діяльності необхідні професійні знання, уміння і навички, а також особистісних якостей, що дозволяють ефективно виконувати завдання професійної діяльності відповідно до посадового призначення. Структура цього процесу охоплює цілі та завдання, суб'єктів і об'єктів, закономірності та принципи, протиріччя, методи, форми, варіації передбачуваного результату. Сутністю формування професійної компетентності в курсантів є освоєння досвіду, необхідного для ефективного виконання завдань професійної діяльності в установах виконання покарань.

У свою чергу умова педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби – це специфічна система, яка відповідає дидактичним закономірностям і принципам та містить комплекс засобів і методів формування професійної компетентності, різноманітні психологічні й організаційно-методичні процедури, необхідні для формування в майбутніх офіцерів пенітенціарної служби високого рівня професійної компетентності.

При визначенні педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби було враховано дослідження представників компетентнісного підходу (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторської та ін.) про те, що у цій справі важливо в першу чергу орієнтуватися на результат освіти і, відповідно до цього, здійснювати добір змісту освіти та організації освітнього процесу. Зокрема С. Трубачова звертає увагу на необхідність забезпечення поступовості впровадження компетентнісного підходу. Для цього дослідниця пропонує враховувати вимоги до фахівця, пріоритетні компетентності, які потрібно формувати, а вже потім визначати основні змістові лінії, розробляти навчальну та методичну літературу [6, с. 54].

У цьому контексті О. Пометун звертає увагу на необхідність при формуванні компетентності визначення достатньої кількості пов'язаних між собою об'єктів, зокрема найбільш важливих знань, умінь, навичок і способів діяльності. Дослідниця вважає, що такі своєрідні освітні стандарти з окремих предметів дозволять забезпечити комплексність змісту освіти «в аспекті внеску у формування компетентності» [6, с. 20]. Учений В. Байденко також вважає, що для впровадження компетентнісного підходу важливо насамперед враховувати освітні результати, тобто конкретні досягнення майбутніх фахівців, виражені у знаннях, уміннях, навичках, здатностях [1, с. 13]. При цьому В. Байденко підкреслює, що конкретні компетентнісні

моделі майбутніх фахівців залежать від специфіки та профілю навчального закладу [1, с. 45].

На основі цього при визначенні необхідних освітніх результатів відповідно до вимог компетентнісного підходу ми врахували особливості професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби, зокрема положення про те, що професійна діяльність офіцера пенітенціарної служби має поліфункціональний характер. Офіцери установ виконання покарань вирішують цілий комплекс різнорівневих завдань, безпосередньо здійснюють управління усім життям і діяльністю підпорядкованих підрозділів і ув'язнених. Офіцер пенітенціарної служби виконує кримінально-виконавчу, соціально-педагогічну діяльність, організовує трудову діяльність засуджених, а також проводить оперативно-розшукові заходи. Сукупність цих видів діяльності можна розглядати як цілісну систему взаємозалежних видів діяльності, що має яскраво виражений управлінський характер та забезпечує належний рівень організації повсякденної діяльності установи виконання покарань.

Окрім того, офіцери пенітенціарної служби повинні уміти вирішувати професійні завдання в різноманітних, стандартних та екстраординарних умовах. Діяльність офіцера пенітенціарної служби передбачає постійне розв'язання безперервного ланцюга професійних та педагогічних завдань, що стосуються організації роботи пенітенціарної установи й виховання ув'язнених та ін. Він повинен, швидко зорієнтувавшись у ситуації, яка часто містить елементи невизначеності, враховуючи різноманітні обставини й відносини між людьми, вибрати єдино правильне рішення з кількох можливих варіантів.

Отже, виконання завдань професійної діяльності в пенітенціарних установах потребує від офіцерів уміння орієнтуватися й приймати рішення в складних стандартних та екстраординарних ситуаціях. У цьому контексті для підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності важливе значення має навчання їх універсальних прийомів, способів, алгоритмів професійної діяльності, тобто загального «механізму» правозастосовчої, розумової, психічної діяльності, які в сукупності дозволять виконати конкретні професійні завдання. З огляду на це *першою педагогічною умовою формування у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби професійної компетентності можна визначити організацію професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби.*

Щодо наступної педагогічної умови слід вказати на позицію представників діяльнісного підходу (Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Дяченко, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.) про те, що першочерговою ланкою при формуванні умінь та навичок є надання суб'єктам навчання необхідних знань. Зокрема, на думку М. Дьяченка, Л. Кандибовича та В. Пономаренка, для формування у майбутніх фахівців готовності до професійної діяльності важливо сформувати у них систему знань і уявлень

про умови й зміст професійних завдань, наочно й вербально ознайомити їх з ситуаціями майбутньої професійної діяльності, а вже потім на основі цього відпрацювати необхідні навички і вміння через організацію навчально-професійної діяльності, вправ і тренувань [3].

На значення знань вказують також Є. Шиянов та І. Котова. Як підкреслюють вчені, динаміка розвитку особистості йде від пізнання реальних предметів і явищ до їх відображення в поняттях, тобто від предметних дій до мисленневих операцій і вже на основі цього до вирішення різноманітних конкретних завдань та ситуацій освітнього і соціального характеру. Це стає можливим, підкреслюють вчені, якщо суб'єкт навчання оволодіє уміннями оперувати знаннями і поняттями [14, с. 11].

Представники юридичної психології, зокрема В. Васильєв, В. Коновалова, Ю. Чуфаровський щодо цього підкреслюють, що формула «щоб уміти – треба знати» точно передає співвідношення знань і вмінь правоохоронця. Учені вважають, що уміння – це знання в їхньому практичному застосуванні, тобто це набута людиною здатність цілеспрямовано й творчо користуватися своїми спеціальними знаннями в діяльності.

Окрім того, для нас також важливою була думка представників компетентнісного підходу (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторської та ін.) про те, що при формуванні професійної компетентності важливо враховувати не тільки предметну професійну діяльність фахівця, але й інші аспекти формування особистості фахівця, зокрема його професійний світогляд, адаптаційні здатності, інноваційне мислення, комунікативність та ін.

На значення ціннісної основи діяльності правоохоронця вказують Є. Левін, С. Сливка та Ю. Гагарін. Зокрема Є. Левін підкреслює, що професійна діяльність офіцера органів внутрішніх справ відрізняється високим ступенем соціальної відповідальності, консервативності ціннісних орієнтацій, суворою регламентацією умов. У такому професійному середовищі значно зростає роль соціально обумовлених характеристик і умов діяльності, тому, на думку вченого, освоєння професії офіцера правоохоронця – це не тільки здатність ефективно виконувати службові обов'язки, але й прийняття майбутнім офіцером відповідного способу життя, напряму думок, системи норм і цінностей [8, с. 38].

Учений С. Сливка зазначає, що ефективність діяльності юриста зумовлюють передусім духовні чинники, постійне пізнання самого себе, розвиток духовних засад службової діяльності, тому духовна культура не тільки бажана, а й дуже потрібна юристові для здійснення професійних обов'язків. Підґрунтям правової діяльності, підкреслює учений, є гуманістичний світогляд, тобто процес духовність і людяність [12, с. 147–151].

У свою чергу Ю. Гагарін звертає увагу на важливість світоглядної готовності офіцерів до роботи із засудженими. Дослідник зазначає, що територія виправної установи є у філософському розумінні – ареною боротьби світоглядів (суспільного й злочинного), тому що у свідомості засуджених є серйозні протиріччя між загальнолюдськими цінностями, ідеалами й злочинними установками. Для подолання у засуджених цих протиріч між цінностями, ідеалами й оцінкою реальності, незадоволеністю своїм становищем у соціально-економічній і духовній сферах, а також для вирішення різних проблем, розуміння поточної ситуації як етапу розвитку, кризи або розпаду офіцери пенітенціарної установи повинні мати усвідомлену громадянську позицію, соціальний світогляд, позитивний погляд на життєві процеси і явища. Окрім всього, це допоможе їм протистояти деструктивному впливу середовища, бути значимим і цікавим для засуджених, бачити перспективи їх подальшого життя, зміцнювати у них внутрішній духовний стержень, розуміти своє місце у світі й долати життєві труднощі [2, с. 106–107].

З урахуванням цього можна стверджувати, що формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби повинно передбачати не тільки засвоєння курсантами комплексу спеціальних і правових знань, що стосуються їх посадових обов'язків, але й усвідомлення своєї відповідальності за прийняті рішення, прийняття цінностей і орієнтирів гуманістичного світогляду, розуміння загальних законів і принципів світобудови, свого місця у світі. У цьому контексті велике значення мають гуманітарні дисципліни, що дозволяють розвивати у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби системне бачення категорій вини та покарання, розуміння вибору життєвої стратегії та вироблення загального алгоритму впливу на особистість.

З урахуванням цього, а також компонентного складу професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби, наступною педагогічною умовою формування цієї важливої властивості ми виокремлюємо конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів.

Далі слід зазначити, що представники компетентнісного підходу акцентують увагу на діяльній основі компетентності, підкреслюючи, що вона охоплює не тільки сукупність взаємозалежних особистісних якостей (ціннісно-значеннєві орієнтації, знання, уміння, навички), але й здатність їх використовувати у конкретній ситуації, для виконання завдань діяльності. У цьому контексті С. Рубінштейн зазначає, що особистість і її психічні якості формуються насамперед у діяльності. На думку вченого, для формування і розвитку особистісних психічних властивостей важливе значення має діяльність, спрямована безпосередньо на вирішення життєвих завдань. Він підкреслює, що трудова діяльність – це «завжди виконання певного завдання; весь хід діяльності має бути підпорядкований досягненню необхідного результату» [10, с. 474].

Окрім того, ми також враховували, що у діяльності офіцера пенітенціарної служби важливе значення мають комунікативні навички. На необхідність формування у персоналу пенітенціарних установ зазначених умінь і навичок вказує багато дослідників. Зокрема Е. Койл [15], З. Сміт [15] звертають увагу на необхідність переходу у наш час від режимної до «динамічної безпеки», на уміння персоналу розпізнавати ознаки назріваючого конфлікту чи загострення конфліктної ситуації і вживання комунікативних засобів його попередження і вирішення.

Значення комунікативних умінь і навичок, сформованість відповідного стилю взаємин із засудженими, обумовлені також тим, що для вирішення професійних завдань офіцер пенітенціарної установи постійно спілкується з іншими людьми: колегами, співробітниками інших служб, представниками громадських організацій, засудженими, їх родичами, іншими громадянами. У кожній такій ситуації офіцер має уміти налагодити конструктивний контакт зі співрозмовником. Окрім того, він повинен уміти здійснювати необхідний індивідуально-виховний вплив на засуджених у процесі індивідуально-виховної роботи.

Комунікативні уміння і навички необхідні офіцеру для встановлення потрібного стилю взаємодії із засудженими. Як зазначає С. Клименко, між представниками пенітенціарних органів й засудженими можуть такі взаємини: позитивні, не зовсім позитивні, пасивно-позитивні, приховано негативні, відкрито негативні, панібратські, нейтральні, наступально агресивні [5, с. 12]. На думку вченого, саме стиль відносин між суб'єктом і об'єктом впливу, тобто між офіцером пенітенціарної установи і засудженим, визначає динаміку процесу виправлення.

Як правило, офіцер для налагодження ефективної діяльності пенітенціарної установи повинен не тільки віддавати накази, але й часто пояснювати, доводити, переконувати. Він повинен уміти належним чином використовувати мовні та мовленнєві засоби при управлінні персоналом, основні засоби переконливого управлінського впливу. Досконале володіння словом для офіцера пенітенціарної служби має бути сильним інструментом думки і переконання, умовою ефективного управлінського впливу, свідченням справжнього авторитету.

Загалом можна стверджувати, що учені першочергового значення у формуванні особистості фахівця надають діяльності, розглядаючи її насамперед як вирішення різних видів завдань. З урахуванням цього, а також зважаючи на компонентний склад професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби, ми визначаємо наступною педагогічною умовою формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби відпрацювання комунікативних професійних умінь та навичок дій у повсякденних та конфліктних ситуаціях.

При визначенні четвертої педагогічної умови також було враховано особливості професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби, зокрема положення про те, що для їх професійної компетентності найважливіше

значення мають ті здатності, які значимі для конкретної предметної діяльності, а також ті, які стосуються загального рівня особистісного розвитку, в тому числі й готовність самостійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності.

На значення самостійності вказують багато вчених. Так, наприклад, В. Сухомлинський зазначав: «Щоденно, на кожному занятті учень повинен щось добувати власними зусиллями. Це не тільки правило дидактики сучасної школи, а й важлива умова виховання колективу. Напруження зусиль, переживання радості відкриття є найнеобхідніша передумова того, щоб бажання з кожним новим періодом розумового розвитку не згасало, не послаблювалось, а наростало, поглиблювалось. Якщо вихователю пощастило досягти невпинного наростання бажання знати, колектив дивиться на думання як на працю, старанність у навчанні стає інтелектуальною працьовитістю, дисциплінованістю думки» [13, с. 491]. В. Сухомлинський підкреслює, що «творчі здібності особливо бурхливо розвиваються, коли інтелектуальні багатства людина добуває самостійно, з власної ініціативи» [13, с. 493].

Окремо слід вказати на думку вчених, які вивчали питання удосконалення професійної підготовки представників правоохоронних органів. Зокрема В. Синьов, критично оцінюючи кадрове забезпечення правоохоронних органів із позицій їхньої психолого-педагогічної умілості, звертає увагу на те, що головне завдання вищої школи полягає в тому, щоб навчити курсанта вчитися, враховуючи при цьому його особистість, індивідуальність. Вчений підкреслює, що викладач повинен не радити, що, як і коли робити, а показати альтернативу вибору, як її знайти, навчити власне процесу пошуку. В. Синьов робить висновок, що за таких умов курсант, спираючись на знання та особистий досвід, зможе в подальшому оптимально вибрати і планувати свої дії [11]. Саме в процесі самостійної навчальної роботи у майбутнього фахівця формуються вміння й навички міркувати над змістом своєї галузі знання, здатність більш ефективно вирішувати завдання професійної діяльності.

Як бачимо, таку форму навчання, як самостійна робота, вчені трактують як одну з найважливіших: у самостійній роботі майбутні фахівці набувають навичок раціонально застосовувати прийоми і методи розумової праці, що сприяє розвитку їх мислення та загалом особистісному та професійному самовдосконаленню. Належний рівень організації самостійної роботи курсантів дозволяє розвивати їх самостійність, ініціативність, активність, упевненість у собі, актуалізувати їхній особистісний і професійний потенціал, створювати умови для самовираження й самовдосконалення.

Загалом урахування особливостей професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби, напрацювань учених та вивчення думок експертів дозволяють вказати на важливість ще однієї педагогічної умови формування їх професійної компетентності: активізацію самостійної роботи під час планових занять та самостійної підготовки.

Окрім визначення необхідних педагогічних умов, для професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби було розроблено відповідну модель. Моделювання у наш час є важливою категорією теорії пізнання: ідею моделювання використовують різні методи наукового дослідження, зокрема теоретичні (знакові, абстрактні моделі) та експериментальні (предметні моделі). Моделювання передбачає відтворення характеристик необхідного об'єкта на іншому, спеціально створеному для цього об'єкті, який є його моделлю. По суті, модель дозволяє співвіднести теоретичні уявлення про об'єкт та емпіричні знання про нього через виділення компонентів процесу або явища та визначення взаємозв'язків, взаємозалежності між ними.

Модель формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби є системою, що охоплює мету й завдання, методологічну основу (принципи функціонування), умови перебігу технологічного процесу, зміст роботи, механізми взаємодії, прийоми й способи досягнення мети та результат. За характером відтворених сторін оригіналу ця модель є структурно-функціональною, так як вона імітує спосіб поведінки (функцію) оригіналу та враховує структуру власне професійної компетентності. Структурними блоками моделі є блок цільовий блок, індивідуально-професійний блок, змістово-діяльнісний блок, блок компонентів професійної компетентності та організаційно-структурного забезпечення.

Висновки. Основними умовами формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби є такі: організація професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби; конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів; відпрацювання комунікативних професійних умінь та навичок дій майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у повсякденних і конфліктних ситуаціях; активізація самостійної роботи курсантів під час планових занять та самостійної підготовки. При організації роботи з формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби важливо використовувати структурно-функціональну модель, яка охоплює цільовий, змістовий, організаційно-діяльнісний та оціночно-результативний блоки.

Перспективами подальших наукових розвідок є визначення результатів експериментального дослідження з формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів Державної пенітенціарної служби України у процесі їх фахової підготовки.

Література:

1. Байденко В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: метод.

- Пособие / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.*
2. Гагарин Ю. В. *Формирование готовности сотрудников исправительных учреждений к воспитательной работе с осужденными (на примере начальников отрядов): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Гагарин Юрий Владимирович. – Казань, 2010. – 205 с.*
3. Дьяченко М. И. *Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – М.: Изд-во «Университет», 1985. – 206 с.*
4. Євсюков О. Ф. *Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Євсюков Олександр Феліксович. – Харків, 2006. – 170 с.*
5. Клименко С. К. *Этика взаимоотношений между сотрудниками ИТУ и осужденными / С. К. Клименко. – М.: Академия МВД СССР, 1985. – 110 с.*
6. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.*
7. Коровкин А. Ю. *Формирование профессиональной компетентности у курсантов учебных заведений МВД России: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Коровкин Алексей Юрьевич. – М., 2011. – 183 с.*
8. Левин Е. М. *Педагогические условия формирования готовности будущих офицеров внутренних войск к профессиональной деятельности: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Левин Евгений Михайлович. – Новосибирск, 2011. – 241 с.*
9. Логінова Н. М. *Формування професійно-правової компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. М. Логінова. – Хмельницький, 2011. – 20 с.*
10. Рубинштейн Л. С. *Основы общей психологии / Л. С. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.*
11. Синев В. Н. *Педагогика сотрудничества в индивидуальной воспитательной работе в ИТУ / В. Н. Синев: сб. научн. трудов «Совершенствование воспитательной деятельности органов, исполняющих наказание». – Рязань: РВГИ МВД РФ, 1992. – С. 7–19.*
12. Сливка С. С. *Юридична деонтологія: підручник / С. С. Сливка. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2006. – 296 с.*
13. Сухомлинський В. О. *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Рад. шк, 1976. – Т. 1. – 654 с.*
14. Шиянов Е. Н. *Развитие личности в обучении: учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М.: Академия, 2000. – 288 с.*

15. Coyle A. *The international regulation of punishment* / A. Coyle, Z. Smith // *Punishment and Society*. – № 2, PART 3. – 2000. – P. 259–262.

References:

1. Baydenko V. Y. *Vuyavlenye sostava kompetentsyy vypusknykov vuzov kak neobkhodymyy etap proektyrovannya HOS VPO novoho pokolenyya: metod. Posobye* / V. Y. Baydenko. – M.: Yssledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovky spetsyalystov, 2006. – 72 s.
2. Naharyn Yu. V. *Formyrovanye hotovnosti sotrudnykov uspravitel'nykh uchrezhdenyy k vospytatel'noy rabote s osuzhdennyy (na prymerе nachal'nykov otryadov): dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01* / Naharyn Yuryy Vladymyrovych. – Kazan', 2010. – 205 s.
3. D'yachenko M. Y. *Hotovnost' k deyatelnosti v napryazhennykh sytuatsyyakh: psykholohycheskiy aspekt* / M. Y. D'yachenko, L. A. Kandybovych, V. A. Ponomarenko. – M.: Ydz-vo «Unyversytet», 1985. – 206 s.
4. Yevsyukov O. F. *Pedahohichni umovy formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv u navchal'nomu protsesi vyshchoho viys'kovoho navchal'noho zakladu: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04* / Yevsyukov Oleksandr Feliksovych. – Kharkiv, 2006. – 170 s.
5. Klymenko S. K. *Etyka vzaymootnoshenny mezhdu sotrudnykamy YTU y osuzhdennyy* / S. K. Klymenko. – M.: Akademyya MVD SSSR, 1985. – 110 s.
6. *Kompetentnisniy pidkhid u suchasniy osviti: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki perspektyvy: Biblioteka z osvith'oyi polityky / pid zah. red. O. V. Ovcharuk.* – K.: K.I.S., 2004. – 112 s.
7. Korovkyn A. Yu. *Formyrovanye professyonal'noy kompetentnosti u kursantov uchebnykh zavedenyy MVD Rossyy: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.08* / Korovkyn Aleksey Yur'evych. – M., 2011. – 183 s.
8. Levyn E. M. *Pedahohycheskye uslovyya formyrovannya hotovnosti budushchyykh ofytserov vnutrennykh voysk k professyonal'noy deyatelnosti: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.08* / Levyn Evhenyy Mykhaylovych. – Novosybyrsk, 2011. – 241 s.
9. Lohinova N. M. *Formuvannya profesiyno-pravovoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv-trykordonnykiv: avto-ref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity»* / N. M. Lohinova. – Khmel'nyts'kiy, 2011. – 20 s.
10. Rubynshteyn L. S. *Osnovu obshchey psykholohyy* / L. S. Rubynshteyn. – SPb.: Pyter, 2001. – 720 s.
11. Synev V. N. *Pedahohyka sotrudnychestva v yndyvyydual'noy vospytatel'noy rabote v YTU* / V. N. Synev: sb. nauchn. trudov «Sovershenstvovanye vospytatel'noy deyatelnosti orhanov, yspolnyayushchyykh nakazanye». – Ryazan': RVHY MVD RF, 1992. – S. 7–19.
12. Slyvka S. S. *Yurydychna deontolohiya: pidruchnyk* / S. S. Slyvka. – Vyd. 3-tye, pererob. i dop. – K.: Atika, 2006. – 296 s.

13. Sukhomlyns'kyu V. O. *Problemy vykhovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti* / V. O. Sukhomlyns'kyu // *Vybr. tvory: v 5 t.* – K.: Rad. shk, 1976. – T. 1. – 654 s.
14. Shyyanov E. N. *Razvytye lychnosti v obuchenyy: ucheb. posobyе dlya studentov ped. vuzov* / E. N. Shyyanov, Y. B. Kotova. – M.: Akademyya, 2000. – 288 s.
15. Coyle A. *The international regulation of punishment* / A. Coyle, Z. Smith // *Punishment and Society.* – № 2, PART 3. – 2000. – P. 259–262.

УДК 378.141.5

КОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВНЗ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ

кандидат педагогічних наук, Кальнік О. П.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
Україна, Полтава

Обґрунтовується доцільність використання проектів для контролю навчальних досягнень, аналізуються особливості реалізації методу проектів у навчанні іноземних мов студентів ВНЗ. Відзначається, що контроль за допомогою проектів сприяє реалізації таких функцій навчального процесу як виховна, розвивальна і самовдосконалення. Розглядаються різні типи проектів, які можуть використовуватись у навчанні іноземних мов, а також особливості поточного і підсумкового оцінювання навчальних досягнень студентів за допомогою проектів. Наголошується на необхідності враховувати змістовий, інтерактивний та мовленнєвий аспекти під час роботи над проектом та його презентації.

Ключові слова: коректувальний контроль, оцінювання навчальних досягнень, вищий навчальний заклад, інноваційні технології, особистісно-орієнтоване навчання.

кандидат педагогических наук, Кальник А. П. Контроль учебных достижений студентов вузов в иностранных языках при помощи метода проектов / Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, Украина, Полтава

Обосновывается целесообразность использования проектов для контроля знаний, анализируются особенности реализации метода проектов при обучении студентов вузов иностранным языкам. Отмечается, что контроль с помощью проектов способствует реализации таких функций учебного процесса как воспитательная, развивающая и самосовершенствования. Рассматриваются различные типы проектов, которые могут использоваться в обучении иностранным языкам, а также особенности текущего и итогового оценивания знаний студентов с помощью проектов. Подчеркивается необходимость учитывать

содержательный, интерактивный и речевой аспекты во время работы над проектом и его презентации.

Ключевые слова: коррекционный контроль, оценка учебных достижений, высшее учебное заведение, инновационные технологии, личностно-ориентированное обучение.

PhD in Education, Kalnik O. P. Projects in foreign languages achievement assessment of university students / Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine, Poltava

The author provides evidence to support usage of projects for achievement assessment, analyzes the peculiarities of implementation of projects in the training of university students in foreign languages. It is noted that usage of projects as a means of assessment contributes to the implementation of such educational functions as educative, developmental and self-improvement ones. The author analyzes different types of projects that can be used in foreign languages teaching, particularly for current and final students' achievement assessment. He emphasizes the need to consider meaningful, interactive and verbal aspects while working on the projects and during their presentation.

Keywords: correctional control, assessment of educational achievements, higher education, innovative technologies, student-centered teaching.

Вступ. Реалізація принципів гуманізації та демократизації освіти зумовлює перехід до особистісно-орієнтованого навчання, мета якого – розвиток самоосвіти й самореалізації особистості, творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання. Це, відповідно, вимагає суттєвої корекції шляхів та методів здійснення контролю навчальних досягнень студентів. Контроль має сприяти реалізації таких функцій навчального процесу як виховна, розвивальна і самовдосконалення, що можливо ефективно здійснювати за допомогою методу проектів.

У роботах вітчизняних та російських науковців (Полат Є. С., Зимняя І. О., Сахарова Т. Є., Гальскова Н. Д., Тітова В. В., Ніколаєва С. Ю., Тарнопольський О. Б., Телященко В. Л., Кравченко Т. М. та ін.), західних дослідників (Хатчисон Т., Хайнс С., Джордан Р., Левері К., Філіпс Д., Райб Р., Увікс М. та ін.), розроблено певні аспекти використання проектної методики у навчанні іноземних мов, а саме: типологія проектів, етапи роботи над проектом, способи презентації його результатів тощо. Разом з тим, виконання проектів переважно розглядається як метод навчання, а не контролю.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є обґрунтування доцільності використання проектів для контролю навчальних досягнень та з'ясування особливостей реалізації методу проектів у навчанні іноземної мови студентів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу статті. В сучасній дидактиці немає єдності щодо розуміння поняття «метод проектів». У цій статті під методом проектів будемо розуміти «організацію навчання, за якої учні набувають

знань і навичок у процесі планування й використання практичних завдань – проектів» [4, с. 205].

Аналіз педагогічної літератури [1; 2; 7; 8; 10; 12] дозволяє виділити такі особливості методу проектів:

- гуманістична спрямованість і орієнтація на дослідницьку та пошукову модель навчання (discovery learning);
- реалізація принципів особистісно-орієнтованого підходу (learner-centered approach): орієнтація на учня як на суб'єкта освітнього процесу, врахування його індивідуальних особливостей (рівня навченості, когнітивного стилю, віку, задатків, інтересів тощо); індивідуальний темп роботи над проектом забезпечує вихід кожного студента на свій рівень розвитку;
- реалізація навчання у співпраці (cooperative learning), соціалізація особистості: студенти можуть працювати самостійно, у парах, у невеликих групах, або ж усією групою, щоб завершити проект, обмінюючись ресурсними матеріалами, ідеями та досвідом упродовж виконання проекту;
- побудова освітнього процесу не відповідно логіки навчального предмета, а відповідно логіки діяльності, що має особистісний сенс для студента, підвищує його мотивацію в навчанні;
- інтеграція вмій та обробка інформації з різних джерел віддзеркалює життєві практичні завдання, з якими студенти зіткнуться у майбутньому професійному середовищі; глибоке, усвідомлене засвоєння базових знань забезпечується за рахунок універсального їх використання в різних ситуаціях;
- цінність проектної роботи полягає не лише у кінцевому продукті, але й у процесі руху до кінцевого результату, тому виконання проектів орієнтується як на процес, так і на результат;
- успішне виконання проекту означає і досягнення надпредметних цілей, що в кінцевому результаті є більш важливим, ніж власне досягнення цілей проекту.

Термін «контроль» у дидактиці традиційно тлумачать як нагляд, спостереження і перевірку успішності студентів [3]. При цьому відзначається, що контроль виконує певні функції, серед яких найчастіше називають оцінювальну, діагностичну, навчальну, виховну, розвиваючу, стимулюючу тощо. У роботах сучасних науковців [6] контроль поділяється на коректувальний, в ході якого максимально реалізуються навчальна і виховна функції, і констатувальний, в ході якого максимально реалізується його контролююча функція. Таке розуміння контролю ґрунтується на твердженні про те, що контрольні процедури повинні забезпечувати не тільки констатацію рівня отриманих учнями знань, умій і навиків (констатувальний контроль), але і цілеспрямовано реалізовувати навчальну і виховну функції, тобто в процесі виконання контрольних завдань студенти повинні продовжувати навчатися, розвиватися і виховуватися.

Виконання проектів є одним з найбільш ефективних методів коректувального контролю, оскільки дає можливість не тільки виявити і оцінити рівень навчальних досягнень студентів, а й сприяє формуванню професійної компетенції студентів, активізації їх пізнавальної діяльності, інтелектуальному розвитку, забезпечує можливість творчої діяльності студентів, тобто забезпечує реалізацію таких функцій навчального процесу як виховна, розвивальна і самовдосконалення.

Звичайно, метод контролю навчальних досягнень за допомогою проектів не позбавлений недоліків, як і будь-який інший метод контролю. Так, у порівнянні з тестами метод проектів є більш суб'єктивним. Разом з тим, існують ефективні засоби підвищення його об'єктивності. Це може досягатися зокрема шляхом розробки і застосовування детальних критеріїв оцінювання і шкал оцінок. З цією метою можуть використовуватись аналітичні і глобальні шкали оцінювання. За допомогою аналітичних шкал (analytic scales) зручно оцінювати окремі аспекти проектів, а глобальні шкали (holistic scales) допомагають оцінити загальне враження від них. Нижче будуть більш детально розглянуто критерії оцінювання проектів, які можна використовувати в глобальних і аналітичних шкалах.

Фахівці [11] відзначають, що використання аналітичних і глобальних шкал дозволяє істотно підвищити об'єктивність і надійність оцінювання. Коефіцієнт надійності при цьому може наближатися до 0,9, тобто є таким же, як і в добре укладених об'єктивних тестах.

Іншим недоліком проектів як методу оцінювання є необхідність великої кількості часу на розробку критеріїв оцінювання і власне на сам процес оцінювання. Але переваги цього методу у вигляді можливості виявлення не лише правильності чи неправильності відповіді, але і способів рішення, логіки міркувань, обґрунтованості думок, відстеження динаміки індивідуальних навчальних досягнень кожного студента, можливість самоконтролю студентами власних навчальних досягнень та інші переваги, на наш погляд, варті докладених часу і зусиль.

Отже, застосування методу проектів для контролю навчальних досягнень є доцільним, педагогічно виправданим і науково обґрунтованим.

Основна ідея використання методу проектів у навчанні іноземних мов полягає в тому, щоб перенести акцент з усякого роду вправ на активну розумову діяльність учнів, що вимагає для свого оформлення володіння певними мовними засобами [7]. Робота над проектом забезпечує умови використання мови, що вивчається, в ситуаціях реального спілкування в різних інформаційно-пізнавальних, навчально-професійних, соціально-культурних цілях.

Методисти [7; 10 та інші] виділяють різні типи проектів, які можуть використовуватись у навчанні іноземних мов у відповідності з тим набором критеріїв, які вони визначають як головні. Так, з точки зору методу, що домінує, розрізняють проекти дослідницькі (проект-повідомлення, проект-інтерв'ю), практико-орієнтовані (проект-виробництво), ознайомчо-

тренувальні (інформаційні), творчі, ігрові (рольові ігри, драматичні вистави); з точки зору основного джерела інформації – проекти, засновані на безпосередньому спілкуванні з носіями мови та проекти, що розробляються на основі автентичних текстів; з точки зору використання сучасних інформаційних технологій – телекомунікаційні проекти; з точки зору кількості учасників проекту – особистісний, парний або груповий тощо. Слід відзначити, що в реальній практиці викладачі найчастіше мають справу зі змішаними типами проектів.

Розглянемо більш детально особливості оцінювання навчальних досягнень з іноземної мови за допомогою методу проектів.

Очевидно, що проектну роботу не можна оцінювати лише з точки зору безпомилкового вживання лексики і граматичних структур або правильного фонетичного оформлення. Проект – це, як правило, колективна творчість. Тому вже на підготовчому етапі, під час попереднього планування викладач повинен не тільки розробити детальні критерії оцінювання самого проекту (його кінцевого продукту), але й передбачити, яким чином буде оцінена робота групи в цілому і кожного студента окремо.

На думку дослідників [5], оцінюючи проекти, необхідно враховувати змістовий, інтерактивний та мовленнєвий аспекти.

Змістовий аспект: усні та письмові презентації оцінюються з точки зору їх відповідності цілям і змісту проекту, відповідності майбутнім професійним та навчальним потребам виконавців, ступеня досягнення мети проекту, обсягу і глибини знань з теми, міжпредметних зв'язків, інновації (урахування нових шляхів і підходів до вирішення проблеми); творчості та оригінальності; інформативності проекту (зверненням до різних джерел і матеріалів).

Інтерактивний аспект: особистий внесок кожного учасника, вміння співпрацювати, координувати та коректувати свою діяльність, розподіл обов'язків та доручень у групі, ставлення, старанність, внесок у загальну справу, здатність до співпраці, спроможність дослухатися до думок інших та рахуватися з особливостями різних членів групи, участь усіх членів групи в підготовці та проведенні презентації і подальшому обговоренні тощо.

Мовленнєвий аспект: рівень володіння мовним і мовленнєвим матеріалом, стилістична адекватність, інтеграція всіх видів мовленнєвої діяльності, культура і правильність мовлення.

Оцінювання навчальних досягнень у ході виконання проектів може бути *поточним* (шляхом спостереження за участю студентів у роботі над проектом; головним аспектом оцінювання є переважно інтерактивний: динаміка роботи у групі, якість процесу співробітництва та пізнавальної діяльності студентів) та *підсумковим* (шляхом формального оцінювання результатів індивідуальної та групової роботи після завершення проекту, як правило, під час його презентації та загального обговорення).

Під час презентації проекту окремо слід оцінити вміння презентувати результати роботи: послідовність і логічність презентації, чіткість і ясність у

викладі, наявність наочності, естетичне оформлення кінцевого продукту, дотримання часових рамок, різноманітність застосованих прийомів, аргументованість і переконливість під час відповідей на запитання і обговорення презентації тощо.

Таким чином, за проектну роботу необхідно ставити кілька оцінок кожному її виконавцю.

Важливим і необхідним є залучення студентів до оцінювання та саморефлексії. Студенти можуть виступати в ролі експертів, оцінюючи роботу інших членів групи. Взаємоконтроль, таким чином, стає основою для переходу до самостійної оцінки власної діяльності.

Ефективним способом самоконтролю студентів є "can-do technique" (твердження «Я вмію/можу») [10], яка дає можливість оцінити себе у відповідності з певним набором критеріїв. Для їх розробки викладачі можуть звертатися до тверджень, розроблених Європейською асоціацією екзаменаційних рад з іноземних мов ALTE [9], зразка шкали самооцінювання професійних мовленнєвих умінь [8], зразка контрольного переліку професійних мовленнєвих умінь для самооцінювання [8].

Такі твердження легко інтегруються у мовне портфоліо, що дозволяє зробити процес вивчення мови більш прозорим для студентів, допомогти їм розвинути свою здатність до рефлексії і самооцінювання і таким чином надати їм можливість поступово перебрати на себе більше відповідальності за власне навчання [8].

Висновки. Отже, контроль навчальних досягнень за допомогою методу проектів є інноваційною педагогічною технологією, ефективним методом виявлення і оцінювання навчальних досягнень студентів з іноземної мови. Поєднуючи в собі комунікативний, проблемно-пізнавальний, особистісно-орієнтований, компетентністний підходи у навчанні іноземних мов, він створює оптимальні умови для розвитку особистості студента, забезпечує можливість його творчої самореалізації.

До перспективних напрямів подальших наукових пошуків можна віднести дослідження оптимальних шляхів інтеграції проектів в навчальне портфоліо студента, індивідуалізацію контролю навчальних досягнень за допомоги використання методу проектів.

Література:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. *Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков)* / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – СПб.: «Златоуст», 1999. — 472 с.
2. Буланова-Топоркова М. В., Духавнева А. В., Кукушин В. С., Сучков Г. В. *Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей* / Под общ. ред. В. С. Кукушина. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Изд. центр «МарТ», 2004. – 336 с.

3. Вітвицька С. С. *Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студ. магістратури* / Світлана Сергіївна Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
4. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник* / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Іванишина В. П., Шевченко Ю. В. Використання проектів у навчанні майбутніх юристів іноземної мови за професійним спрямуванням / В. П. Іванишина, Ю. В. Шевченко // *Science and Education a New Dimension*. – Issue 19. – 2014. – С. 52-55.
6. Кудяев М. Р. *Корректирующий контроль в учебном процессе: дидактические основы построения и реализации системы: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01* / Кудяев Мурат Рашидович. – Майкоп, 1998. – 431 с.
7. Полат Е. С. *Метод проектов на уроках иностранного языка* / Евгения Семёновна Полат // *Иностранные языки в школе*. – 2000. – № 2. – С. 3-10.
8. *Програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів: Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнок та ін.* – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
9. *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 260 p.
10. Fried-Booth D. L. *Project Work. Resource book for teachers*. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 89 p.
11. Hughes A. *Testing for language teachers* / A. Hughes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 172 p.
12. Stoller F. L. *Project Work. A Means to Promote Language Content* / F. L. Stoller // *Forum*. – 1997. – № 35. – pp. 2-12.

References:

1. Azimov E. G., Shchukin A. N. *Slovar metodicheskikh terminov (teoriya i praktika prepodavaniya yazykov)* / E. G. Azimov, A. N. Shchukin. – SPb.: «Zlatoust», 1999. – 472 s.
2. Bulanova-Toporkova M. V., Dukhavneva A. V., Kukushin V. S., Suchkov G.V. *Pedagogicheskie tekhnologii: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh spetsialnostey* / Pod obshch. red. V. S. Kukushina. – M.: IKTs «MarT»; Rostov n/D: Izd. tsentr «MarT», 2004. – 336 s.
3. Vitvytska S. S. *Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly: metod. posib. dlia stud. mahistratury* / Svitlana Serhiivna Vitvytska. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2003. – 316 s.
4. Honcharenko S. U. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* / Semen Honcharenko. – K.: Lybid, 1997. – 376 s.
5. Ivanyshyna V. P., Shevchenko Yu. V. *Vykorystannia proektiv u navchanni maibutnikh yurystiv inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam* / V. P. Ivanyshyna, Yu. V. Shevchenko // *Science and Education a New Dimension*. – Issue 19. – 2014. – С. 52-55.

6. Kudaev M. R. *Korrektiruyushchiy kontrol v uchebnom protsesse: didakticheskie osnovy postroeniya i realizatsii sistemy: diss. ... doktora ped. nauk: 13.00.01 / Kudaev Murat Rashidovich. – Maykop, 1998. – 431 s.*
7. Polat Ye. S. *Metod proektov na urokakh inostrannogo yazika / Yevgeniya Semenovna Polat // Inostrannye yazyki v shkole. – 2000. – № 2. – S. 3-10.*
8. *Prohrama z anhliiskoi movy dlia profesiinoho spilkuvaniia. Kolektyv avtoriv: H. Ye. Bakaieva, O. A. Borysenko, I. I. Zuienok ta in. – K.: Lenvit, 2005. – 119 s.*
9. *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 260 p.*
10. *Fried-Booth D. L. Project Work. Resource book for teachers. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 89 p.*
11. *Hughes A. Testing for language teachers / A. Hughes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 172 p.*
12. *Stoller F. L. Project Work. A Means to Promote Language Content / F. L. Stoller // Forum. – 1997. – № 35. – pp. 2-12.*

УДК 378.147.88.007.2

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Коломієць О. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна, Харків

У статті виробнича практика розглядається з позиції організації партнерської взаємодії, спрямованої на розкриття в майбутніх інженерів організаторських і лідерських якостей, набуття досвіду співробітництва, розробки спільних проєктів на засадах рівноправ'я між партнерами. Доведено, що на формування готовності майбутніх інженерів до професійної самореалізації позитивно впливають інноваційні прийоми, методи, форми організації виробничої практики. На виробничій практиці студенти застосовують набуті професійні знання й вміння, навчаються партнерській взаємодії, розкривають творчий потенціал, засвоюють інноваційні підходи до організації професійної діяльності інженера.

Ключові слова: майбутні інженери, готовність до професійної самореалізації, виробнича практика, партнерська взаємодія, інновації в освіті.

Коломієць О. В. Организация производственной практики на основании партнерского взаимодействия как условие формирования готовности будущих инженеров к профессиональной самореализации /

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков

В статье производственная практика рассматривается с позиции организации партнерского взаимодействия, направленного на раскрытие у будущих инженеров организаторских и лидерских качеств, приобретения опыта сотрудничества, разработки общих проектов на основании равноправия между партнерами. Доказано, что на формирование готовности будущих инженеров к профессиональной самореализации положительно влияют инновационные приемы, методы, формы организации производственной практики. На производственной практике студенты применяют приобретенные профессиональные знания и умения, обучаются партнерскому взаимодействию, раскрывают творческий потенциал, усваивают инновационные подходы к организации профессиональной деятельности инженера.

Ключевые слова: будущие инженеры, готовность к профессиональной самореализации, производственная практика, партнерское взаимодействие, инновации в образовании.

Kolomiets A. Organization of productive practice on the basis of partner cooperation as a condition of forming of readiness of future engineers to professional self-realization / Kharkiv national pedagogical University named after G. Skovoroda, Ukraine, Kharkov

In the article productive practice is examined from position of organization of partner cooperation, sent to opening for the future engineers of organizational and leader qualities, gaining experience of collaboration, developments of general projects on the basis of equality of rights between partners. It is well-proven that on forming of readiness of future engineers to professional self-realization innovative receptions, methods, forms of organization of productive practice, influence positively. On productive practice students apply the purchased professional knowledge and abilities, study to partner cooperation, expose creative potential, master the innovative going near organization of professional activity of engineer.

Keywords: future engineers, readiness to professional self-realization, productive practice, partner cooperation, innovations in education.

Вступ. У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Концепції розвитку професійно-технічної освіти (2005 р.) та інших нормативно-правових документах наголошується на важливості підготовки майбутніх фахівців до інноваційної діяльності [5]. Виробнича практика відіграє важливу роль у формуванні готовності майбутніх інженерів до професійної самореалізації, оскільки під дією конкретних вправ, інструктажів, тренажерів розкриваються потенційні сили кожного студента, який співвідносить їх з вимогами професійної діяльності.

Формулювання мети статті та завдань. Мета – розкрити потенціал виробничої практики студентів; довести необхідність організації партнерської взаємодії для формування готовності майбутніх інженерів до самореалізації.

Виклад основного матеріалу статті із зазначенням методів та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Учені О. Асмолов, А. Берберян, М. Дем'яненко, Н. Коробейнікова, Н. Ткачова, вважають, що виробнича практика є важливим складником процесу професійного становлення майбутнього інженера та має за мету закріплення знань, отриманих під час здійснення теоретичного навчання, а також набуття необхідних умінь, навичок, досвіду практичної діяльності у своїй професійній галузі. При цьому впродовж навчання у вищій школі студенти мають взяти участь у різних видах виробничих практик. У ході виробничої практики майбутні фахівці накопичують досвід виконання ними професійних обов'язків на реальному робочому місці, встановлювати різнопланові комунікативні зв'язки з колегами та діловими партнерами з метою вирішення поставлених завдань.

У дослідженні М. Дем'яненко, Н. Ткачової наводяться загальні рекомендації з питань проведення виробничої практики автомобільно-дорожнього складу. На практиці студенти ВТНЗ створювали кар'єрне портфоліо, в яке включали об'єктивну інформацію, що відбиває певний рівень готовності студента до партнерської взаємодії через аналіз його досягнень у різних галузях його діяльності: навчальній, дослідницькій, творчій, громадській [4].

Нам імпонує наведена І. Таможською низка прикладів ситуацій взаємодії, які наближували майбутніх фахівців технічного профілю до реальних умов професійної діяльності, а саме: презентаційні («Інтер'ю», «Аукціон», «Влаштування на роботу»), що спонукали студентів до розвитку ціннісного ставлення до професії, людей, прийняття обґрунтованих, виправданих рішень, заснованих на вільному етичному виборі та виявленні сенсу власних дій; інтелектуально-прогностичні («Ділові переговори», «Обери проект»), що сприяли логічному прогностичному мисленню майбутніх інженерів; перцептивно-емпатійні («Намалюй портрет уявного співрозмовника», «Як заспокоїти роздратованого замовника автомобільного сервісу»), які формували сприйняття іншої людини, ставлення до її потреб і труднощів, що пов'язані з самореалізацією в професійній діяльності; мовленнєві («Однохвилинний виступ», «Ритор», «Ділове листування»), котрі допомагали засвоїти основи ділової мови; креативні («Криголам», «Сам собі режисер»), спрямовані на творчу самореалізацію студентів тощо [7].

Доречними є висновки з дослідження А. Крохмаль, яка проблему формування самостійності майбутніх інженерів розглядає в зв'язку з практикою. На думку автора, «найбільш ефективним при цьому є оперття на особистісно-професійний досвід студентів, який вони набувають під час виробничих практик, у процесі професійної діяльності і виконання науково-дослідних проектів. Участь у практичній діяльності найбільш повно дозволяє

усвідомити студенту брак у себе знань, умінь, якостей, необхідних для успішної професійної самореалізації, і спонукає майбутнього фахівця до активного самовдосконалення» [6, с.8].

Учена В. Васильєва стверджує, що педагоги мають розмовляти з учнями не авторитарно, а вести діалог, бути партнерами в навчанні, тобто відчувати їх відкритість, незалежність суджень, уміння поважати думку іншого та спілкуватися з дорослими на рівних. З досвіду засвідчує, що партнерські стосунки формуються під впливом інтерактивних прийомів, методів, форм роботи з учнями. Ефективними виявилися проектна методика, стратегія практичного мислення, методи «Ажурна пилка», «Мозковий штурм», дебати, уроки-ігри, диспути, подорожі, екскурсії, які виховують демократичні цінності, формують і розвивають навички критичного мислення, навчають цінувати й поважати одне одного, вбачати одне в одному партнерів. Цікавою формою є ярмарки-виставки, до яких учні готуються разом з майстрами виробничого навчання, обмінюються думками щодо представлених новинок [3].

Про інноваційні підходи в підготовці майбутніх інженерів йдеться в працях О. Болтенко. Починаючи з другого курсу учні центру професійно-технічної освіти проходять виробниче навчання в спеціально для цього створеному на підприємстві Центрі підготовки робітничих кадрів. У цей період відбувається первинна адаптація учнів у виробничих умовах, ознайомлення з корпоративними вимогами підприємства, зіставлення наявних знань і вмінь із виробничими вимогами. Виробниче навчання здійснюється в обстановці створення матеріальних цінностей, випуску конкретної продукції [2].

Сьогодні *метод проектів* набув актуальності в процесі проведення виробничої практики студентів, які набувають досвід професійно-технічної освіти. Залучення практикантів до методу проектів спрямовує їх на самостійне конструювання своїх знань та орієнтує в інформаційному просторі, розвиває критичне мислення. Слід звернути увагу на те, що учасники проекту самостійно або спільними зусиллями вирішують професійну проблему, застосовуючи необхідні знання та практичні вміння. Завданнями проекту можуть бути: відновлення чи ремонт деталей до якогось вузла чи механізму трактора або сільськогосподарської машини; технічне обслуговування трактора і сільськогосподарської машини.

Метод розв'язування творчих завдань спонукає майбутніх інженерів до творчої самореалізації в процесі виробничої практики. Партнерська взаємодія відбувається на високому рівні, коли спілкуються креативні фахівці, обмінюються досвідом, виконують спільні проекти, беруть активну участь в оглядах технічної творчості. У такий спосіб створюються нові моделі сільськогосподарської техніки, зразки вузлів машин та агрегатів тощо.

Як стверджує Н. Бондаренко, інновацію варто розглядати як реалізоване нововведення в освіті – у змісті, методах, прийомах і формах

навчальної діяльності та виховання особистості (методиках, технологіях), у змісті та формах організації управління освітньою системою, а також в організаційній структурі закладів освіти, у засобах навчання і виховання та у підходах до соціальних послуг в освіті, що суттєво підвищує якість, ефективність та результативність навчально-виховного процесу. З цією метою педагогічний колектив навчального закладу творчо працює над єдиною проблемою: «Впровадження інноваційних технологій у навчально-виробничий процес з метою підготовки висококваліфікованих робітників». Значна увага педагогів приділяється *інтерактивним методам навчання*, де основним аспектом новизни, впровадження інноваційних технологій у навчально-виробничий процес, є комп'ютеризація нових форм роботи, створення віртуального потенціалу, котрий стає у нагоді при виконанні як навчальних так і виробничих завдань. Наприклад, при підготовці робітників з професії «Електрогазозварник» спочатку учні навчаються на тренажерах ДТЗ (дуговий тренажер зварника) розробленими інститутом електрозварників ім. Е. О. Патона який дозволяє імітувати процес зварювання за допомогою мало амперної дуги, інформацію по кожному з параметрів тренажу у комп'ютері та самостійно проводити обробку даних і оцінювати результати тренажу. Проходячи навчання на тренажері учень набуває рухомих (психомоторних) навичок з техніки ручного та механізованого дугового зварювання. Тим самим учні, пройшовши навчання в тренажерному комп'ютерному класі, набувши первинних практичних знань, вмінь та навичок можуть закріпити ці знання та вміння на виробничій практиці в майстернях навчального закладу та на підприємстві [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, з позицій партнерської взаємодії виробнича практика майбутніх інженерів набуває вагомості чинності, оскільки організація співробітництва, розуміння іншої людини в процесі співпраці, обмін ідеями, думками, пропозиціями розкривають професійний потенціал студентів. Готовність до професійної самореалізації майбутніх інженерів формується під час виробничої практики, бо здійснення конкретних технічних дій вимагає співвіднесення власних здібностей і вимог професійної діяльності. У подальшому слід було б розкрити роль навчально-інформаційного середовища у формуванні готовності майбутніх інженерів до професійної самореалізації.

Література:

1. Бондаренко Н. О. *Інновації у навчально-виробничому процесі* / Н. О. Бондаренко // *Інноваційна професійно-технічна освіта: пошуки, шляхи, оновлення: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченій 20-річчю Національної академії педагогічних наук України (Донецьк, 26-30 берез. 2012 р.)*. – Донецьк, 2012 р. – С. 37-39.

2. Болтенко О. І. Інноваційні підходи до підвищення якості підготовки кваліфікованих машинобудівників / О. І. Болтенко // Професійно-технічна освіта. - № 3. - 2013. - С. 36-39.
3. Васильєва В. Фасилітація як визначальна умова професіоналізму / В. Васильєва // Професійно-технічна освіта. - № 3. - 2014. - С. 54-55.
4. Дем'яненко М. Теоретичні засади формування готовності фахівців автомобільно-дорожньої галузі до партнерської взаємодії у професійній діяльності: монографія / М. С. Дем'яненко, Н. О. Ткачова. - Харків: ХНАДУ, 2014. - 156 с.
5. Концепція розвитку професійно-технічної освіти: Затв. МОН України, АПН України 5 липня 2004 р. // Професійно-технічна освіта. - 2004. - №3. - С. 3-5.
6. Крохмаль А. М. Формування потреби у професійному самовдосконаленні студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Крохмаль. - Харків, 2012. - 20 с.
7. Таможська І. В. Реалізація педагогічних умов формування вмій ділового спілкування майбутніх фахівців технічного профілю / І. В. Таможська // Актуальні питання державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. праць. - Херсон, 2013. - Вип. 1 (8). С. 376-381.

References:

1. Bondarenko N. O. Innovatsiyi u navchal'no-vyrobnychomu protsesi / N. O. Bondarenko // Innovatsiyina profesiyno-tekhnichna osvita: poshuky, shlyakhy, onovlennya: materialy III Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi, prysvyacheniy 20-richchyu Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrayiny (Donets'k, 26-30 berez. 2012 r.). - Donets'k, 2012 r. - S. 37-39.
2. Boltenko O. I. Innovatsiyini pidkhody do pidvyshchennya yakosti pidhotovky kvalifikovanykh mashynobudivnykiv / O. I. Boltenko // Profesiyno-tekhnichna osvita. - № 3. - 2013. - S. 36-39.
3. Vasyl'yeva V. Fasylytatsiya yak vyznachal'na umova profesionalizmu / V. Vasyl'yeva // Profesiyno-tekhnichna osvita. - № 3. - 2014. - S. 54-55.
4. Dem"yanenko M. Teoretychni zasady formuvannya hotovnosti fakhivtsiv avtomobil'no-dorozhnoyi haluzi do partners'koyi vzayemodiyi u profesiyniy diyal'nosti: monohrafiya / M. S. Dem"yanenko, N. O. Tkachova. - Kharkiv: KhNADU, 2014. - 156 s.
5. Kontseptsiya rozvytku profesiyno-tekhnichnoyi osvity: Zatv. MON Ukrayiny, APN Ukrayiny 5 lypnya 2004 r. // Profesiyno-tekhnichna osvita. - 2004. - № 3. - S. 3-5.
6. Krokhmal' A. M. Formuvannya potreby u profesiynomu samovdoskonalenni studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv: avtoref. dys. na zdobuttya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity» / A. M. Krokhmal'. - Kharkiv, 2012. - 20 s.

7. Tamozhs'ka I. V. Realizatsiya pedahohichnykh umov formuvannya vmin' dilovoho spilkuvannya maybutnikh fakhivtsiv tekhnichnoho profilyu / I. V. Tamozhs'ka // Aktual'ni pytannya derzhavnoho upravlinnya, pedahohiky ta psykholohiyi: zb. nauk. prats'. – Kherson, 2013. – Vyp. 1 (8). S. 376-381.

УДК 378.147:372.4

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

кандидат педагогічних наук, Оліяр М. П.

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, Україна, Івано-Франківськ

У статті розкрито підходи до організації процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Мета статті – схарактеризувати основні форми навчання, методи, технології, що сприяють розвиткові комунікативних умінь студентів. Методологічну основу організації роботи з майбутніми вчителями становлять компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, особистісно-прагматичний підходи. Результатом навчання студентів є позитивна мотивація комунікативно-стратегічної діяльності, комунікативно-стратегічні, рефлексивні та контрольні оцінні вміння. Стаття може бути корисна викладачам педагогічних навчальних закладів, аспірантам, магістрантам, студентам. Матеріали статті можуть бути використані в практиці професійної підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, комунікативно-стратегічна компетентність, форми організації навчального процесу, методи навчання, технології навчання.

кандидат педагогических наук, Олияр М. П. Организация процесса формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов / Прикарпатский национальный университет имени В. Стефаника, Украина, Ивано-Франковск

В статье раскрыты подходы к организации процесса формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов. Цель статьи – охарактеризовать основные формы обучения, методы, технологи, которые содействуют развитию коммуникативных умений студентов. Методологическую основу организации работы с будущими учителями составляют компетентностный, коммуникативно-деятельностный, личностно-прагматический подходы. Результатом обучения студентов является положительная мотивация коммуникативно-стратегической деятельности, коммуникативно-стратегические, рефлексивные, контрольно-

оценные умения. Статья может быть полезной преподавателям педагогических учебных заведений, аспирантам, магистрантам, студентам. Материалы статьи могут быть использованы в практике профессиональной подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, коммуникативно-стратегическая компетентность, коммуникативно-формы организации учебного процесса, методы обучения, технологии обучения.

PhD in Pedagogic, Oliyar M. P. The organization of process of formation of communicative and strategic competence of future primary school teachers / Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ukraine, Ivano-Frankivsk

In the article the approaches to the organisation of process of formation of communicative and strategic competence of future primary school teachers. The article aims to describe the main forms of teaching, methods, technologies, contributing to the development of communicative skills of students. The methodological basis for the organization of the work with future teachers are competency-based, communicative and active, personal and pragmatic approach. The result of student learning is positive motivation communicative and strategic action, communicative-strategic, reflexive, and monitoring and evaluation skills. The article can be useful to teachers of educational institutions, graduate students, undergraduates, students. The article can be used in the practice of professional training of future teachers.

Key words: future elementary school teacher, communicative-strategic competence, forms of organization of educational process, teaching methods, learning technologies.

Вступ. У зв'язку з поглибленням та ускладненням зв'язків у сучасному глобалізованому світі на перший план виходить проблема міжособистісної комунікації, яка в професійній освіті реалізується через компетентнісний, комунікативно-діяльнісний та особистісно-прагматичний підходи до навчання майбутніх фахівців. За цих умов здійснення фахових завдань учителів початкових класів насамперед залежить від їхньої здатності ефективно взаємодіяти з оточенням, тобто від сформованості такої складової професійно-педагогічної культури, як комунікативна компетентність та її стратегічна (діяльнісна) складова.

Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів пов'язане також з новими завданнями, які повинна вирішити початкова школа щодо підготовки учнів до життя і праці в новому інформаційному суспільстві, їхньої здатності до самовдосконалення і саморозвитку впродовж усього життя. Ці завдання неможливо здійснити без належного володіння комунікативними навичками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені ґрунтовно дослідили шляхи реалізації комунікативного підходу в навчанні мови (Н. Бабич, Т.

Дрідзе, Г. Золотова, В. Капінос, І. Конфедерат, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.); основи комунікації у сфері професійної підготовки майбутніх педагогів (Г. Андреева, В. Казміренко, Г. Юркевич та ін.); проблеми педагогічного спілкування (А. Богуш, Н. Головань, І. Зимня, Я. Коломінський, О. Леонт'єв, Н. Кузьміна, та ін.). В останні десятиріччя з'явилися дослідження комунікативних стратегій і тактик (О. Іссерс, В. Карасик, Ю. Романенко, Л. Скуратівський, Л. Фаришев та ін.).

Водночас поняття, зміст та структура комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи досі не були предметом дослідження вчених. Не розкрито також методику та організацію процесу формування комунікативно-стратегічних умінь студентів педагогічних навчальних закладів.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є розкриття організаційних засад формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу статті. Зміст комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів становить позитивна мотивація оволодіння студентами комунікативно-стратегічними, рефлексивними та контрольними вміннями. Ефективність процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів залежить від методичного забезпечення, яке включає форми, методи, технології навчання. Метод у сучасній науковій інтерпретації - «упорядкована діяльність педагога й учнів, спрямована на досягнення поставленої мети навчання [5, с. 319]. Принциповими вимогами при виборі методів формування КСК майбутніх педагогів є їх результативність, створення позитивного психологічного середовища для активної взаємодії учасників навчального процесу, оптимальне поєднання.

Основою методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів є активні соціально спрямовані (інтерактивні) методи. Цю групу методів досліджували Є. Бондаревська, А. Мудрик, В. Петровський, Л. Пироженко, О. Пометун, Г. Селевко, Н. Щуркова, І. Якиманська та ін. Інтерактивне навчання трактується вченими як «колективне, групове вивчення матеріалу у співпраці, де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що роблять; рефлексують з приводу того, про що дізналися, що знають і вміють» [3, с. 13], а також як «педагогічна взаємодія», «індивідуальна, групова і колективна взаємодія», «діалогічна взаємодія» [2; 6].

Доцільність використання інтерактивних методів і технологій полягає в тому, що: інтерактивне навчання дає можливість реалізувати новітні методологічні підходи, які лягли в основу дослідження комунікативної сфери майбутніх педагогів і активно впроваджуються в сучасному освітньому просторі; інтерактивне навчання має діалогічний (полілогічний) характер; максимально сприяє міжособистісній взаємодії між суб'єктами

навчального процесу; сприяє активній суб'єктно-діяльній позиції майбутніх учителів; створює умови для активізації особистого досвіду комунікативної діяльності студентів; будується на принципах суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачем і студентом.

Активні методи вчені поділяють на індивідуальні та групові. До групових методів учені відносять дискусійні (групова дискусія, круглий стіл, «мозкова атака»), ігрові (рольова, ділова, імітаційна гра), тренінги [1].

Особливо ефективними є групові дискусії, диспути, дебати, полеміки, в ході яких студенти шукають шляхи вирішення проблеми, публічно сперечаються, висловлюють різні точки погляди, мобілізують вміння розуміти один одного, пропонують нові ідеї, вчаться майстерності аргументації, доповнюють один одного, засвоюють техніки групової комунікації, колективно знаходять правильний спосіб розв'язання питання. При цьому відбувається формування творчого мислення студентів, комунікативної поведінки, розвиток їхніх інтелектуальних функцій, посилюється ефективність процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності.

У формуванні комунікативно-стратегічних умінь майбутніх педагогів важливу роль відіграють ігрові технології. Гра значно полегшує процес набуття студентами комунікативних умінь, оскільки сприяє зняттю психологічного напруження, страху невдачі, розвиває мотивацію та пізнавальні можливості майбутніх учителів. У процесі гри студент має можливість приміряти на себе різні ролі, поставити себе на місце співрозмовника, краще зрозуміти його. Комунікативна ситуація, яка створюється під час гри, допомагає сформувати вміння швидко орієнтуватися в умовах спілкування, добирати адекватні мовні засоби, комунікативні стратегії і тактики, ставити запитання та відповідати на них тощо. Гра є результативною, якщо включає рефлексію у вигляді аналізу, обговорення, формулювання пропозицій і рекомендацій.

Одним з важливих методичних завдань викладача є використання такого інтерактивного методу, як ситуативне моделювання, що передбачає створення комунікативних ситуацій, у яких студенти навчаються комунікації в умовах інтенсивної взаємодії, одночасно долаючи проблеми, які виникають в соціальних групах, а саме: психологічний тиск членів групи, групове мислення, домінування неформальних лідерів тощо. Важливим завданням методу ситуативного моделювання є формування у студентів умінь імпровізації в процесі конструктивного діалогу, стимулювання творчого мислення.

Ефективним є метод розв'язання конкретних комунікативних ситуацій, запропонованих викладачем чи змодельованих студентами. При цьому використовуються такі методичні прийоми, як аналіз ситуації, дискусія на її основі, програння, інсценування ситуації тощо.

З метою формування мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх педагогів необхідно застосовувати спеціальні методи та прийоми, серед яких

створення ситуацій новизни, емоційного вибуху, емоційно-морального стимулювання, заохочення, які посилюють бажання студента досягти успіху.

Провідною в процесі засвоєння студентами теоретичних засад комунікативно-стратегічної компетентності є когнітивно-гіпертекстова технологія, у межах якої використовуються різноманітні методи та прийоми навчання. Мета технології - засвоєння системи теоретичних знань студентів шляхом активізації їхньої самостійної навчально-пізнавальної діяльності на основі спеціально розроблених дидактичних гіпертекстових матеріалів. Завдання технології: 1) цілеспрямований добір гіпертекстового матеріалу; 2) розвиток мотивації формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів; 3) засвоєння поняттєвої основи компетентнісного навчання; 4) удосконалення умінь і навичок навчально-пізнавальної культури студентів; 5) підвищення рівня їхньої самостійності та творчості.

Гіпертекстовими матеріалами (взаємопов'язані дидактичні матеріали, на основі яких здійснюється розвиток і формування різноспрямованих мотивів, пізнавальних здатностей, знань, умінь, навичок, особистісних якостей тощо) слугували: розробки текстів лекцій, плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, проблемні завдання, трансдисциплінарні навчальні завдання, тести, тематика дослідницьких завдань для навчально-ознайомлювальної практики тощо.

Для опрацювання теоретичних питань під час підготовки до лекційного заняття наскрізна когнітивно-гіпертекстова може бути доповнена технологією розвитку критичного мислення студентів. Мета технології – навчити майбутніх учителів критично осмислювати отриману інформацію, використовувати її для реалізації власних цілей.

Завдання технології: 1. Формування вмінь користуватися текстом, логічно осмислювати його, набувати навичок текстового аналізу. 2. Формування власних поглядів студентів щодо наукових фактів і явищ. 3. Навчання відкрито спілкуватися, вільно, спокійно, впевнено вести дискусію, аргументувати свою думку. 4. Оволодіння вмінням приймати виважені рішення. 5. Формування вмінь самостійно оволодівати знаннями.

У процесі практики створювалися оптимальні умови для професійної адаптації студентів, розвитку в них умінь комунікативної взаємодії з молодшими школярами. Провідною в цей період виступила технологія навчання як дослідження. Мета дослідницької технології - набуття студентами досвіду дослідницької діяльності.

Завдання технології: 1. Застосування методів дослідження під час ознайомлення студентів з явищами, процесами, фактами педагогічної дійсності.

2. Формування дослідницьких умінь та навичок майбутніх учителів. 3. Прищеплення студентам інтересу до навчальних і наукових досліджень. 4. Розвиток творчих здібностей майбутніх педагогів на основі набуття дослідницького досвіду. 5. Здійснення дослідницького підходу в розкритті

змісту навчальних дисциплін, встановленні трансдисциплінарних та міжпредметних зв'язків, виборі доцільної методики організації навчальної діяльності студентів [4, с. 134-135].

Основними методами дослідницької технології на цьому етапі роботи зі студентами були: метод спостереження, що давав можливість глибшого пізнання закономірностей, принципів, змісту і способів організації комунікативної взаємодії педагога початкової школи з учнями; індуктивний, дедуктивний методи. Використовувались прийоми аналогії, порівняння, зіставлення, систематизації, узагальнення, встановлення причиново-наслідкових зв'язків.

Форма організації навчання трактується як зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється в установленому порядку і в певному режимі. Як засвідчує наш багаторічний досвід роботи зі студентами, найбільш оптимальним є поєднання фронтальних форм з груповими та індивідуальними при максимально можливому використанні двох останніх. Цілком очевидно, що без використання фронтальної форми роботи, що, як правило, стосується лекційних занять, навчальний процес у ВНЗ обійтися не може. Ця форма за умови її інноваційного оновлення, творчого підходу викладачів є результативною в плані надання студентам необхідного мінімуму навчальної інформації, демонстрації викладачем способів побудови та використання комунікативних стратегій і тактик, однак вона малоефективна щодо формування комунікативно-стратегічних умінь і навичок майбутніх педагогів. Невід'ємною складовою цієї форми навчання є класичні словесні (розповідь, пояснення, бесіда, робота з конспектом, книгою, навчальна дискусія тощо) та наочні (ілюстрація, демонстрація) методи, представлені як способом безпосереднього контакту з аудиторією, так і в текстово-графічному вигляді, а також в аудіо-, теле- та мультимедіасередовищі, що надає безмежні можливості для вдосконалення традиційного методичного забезпечення.

Індивідуальна форма навчання максимально відповідає особистісно зорієнтованому підходові в професійній підготовці майбутніх педагогів і передбачає міжособистісну комунікацію (безпосередню чи дистанційну) викладача зі студентом, а також самостійну роботу студента під керівництвом викладача. Ця форма дає можливість всебічно врахувати індивідуальні особливості та здібності студента, надати йому свободу вибору щодо змісту навчальних завдань, способів та часу їх виконання, забезпечити можливості для творчості, що сприяє оптимальному розвитку комунікативних якостей майбутнього фахівця.

Однак у вітчизняній системі професійної освіти індивідуальні форми роботи зі студентами залишаються декларативними, оскільки не передбачаються в навчальному навантаженні, а отже, є справою особистої ініціативи і відповідальності викладача. Незважаючи на це, цілком очевидна необхідність кардинально змінити співвідношення між формами навчання в бік збільшення частки індивідуальної роботи зі студентами за

рахунок оптимізації змісту фахових дисциплін, усунення дублювання зі шкільними предметами і, таким чином, максимального вивільнення навчального часу для організації та контролю цієї форми роботи. Методами організації індивідуальної роботи можуть бути індивідуальні науково-дослідні завдання, навчальне проектування, вправи, виконання творчих робіт, індивідуальне тестування, критичний аналіз письмових текстів, рефлексія власної комунікативної діяльності, зафіксованої у вигляді аудіо-чи відеозаписів, тощо. Однак найбільш продуктивною в плані формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів є групова (кооперативна) форма, тобто модель організації навчальної діяльності, що передбачає навчання майбутніх педагогів, об'єднаних спільною навчальною метою, у малих групах. Ця форма легко поєднується з традиційними формами та методами і дає змогу організувати нове у порівнянні з традиційним навчально-виховне середовище, яке характеризується розширеними соціальними контактами студентів між собою та з викладачами, сприятливим психологічним кліматом, збагаченням контексту спілкування, його відкритістю та неформальним характером, зміною суб'єкт-об'єктних ролей студента і викладача на суб'єкт-суб'єктні. Саме ці форми навчання слугували основою для проектування нами методики та технологій формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів. Оптимальною, на нашу думку, є комунікація в малих групах зі стабільним або змінним складом, які включають 3-7 осіб. У таких малих групах створюються оптимальні умови для взаємодії студентів, їх спілкування, соціалізації, саморозвитку, рефлексії.

Суттєвою перевагою групових форм навчання є можливість застосування комплексних методик формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів, а саме: проектного, пояснювально-ілюстративного методів, рольових ігор, кейс-методу (розвиток комунікативних умінь на основі практичних ситуацій), різноманітних інтерактивних методів і технологій (мозковий штурм, диспут, дискусія, евристична бесіда, опрацювання дискусійних питань, відеоконференція, метод тренінгу тощо), проблемного, кооперативного навчання (кооперуються різні завдання, знання, погляди, соціальні ролі), навчання у співробітництві (спільні завдання, ролі, знання), колективно-групового навчання.

Висновки. Отже, проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів є актуальною та значущою на сучасному етапі розвитку професійної педагогічної освіти, однак недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в практичному плані.

Успішне її розв'язання може бути забезпечене комплексом форм, методів, прийомів, технологій, що надають можливість для активної участі студентів у

комунікативно-стратегічній діяльності, накопичення досвіду розв'язання комунікативних завдань різного характеру.

Перспективним є розроблення нових сучасних технологій формування комунікативної сфери майбутніх педагогів.

Література:

1. Быков А. К. *Методы активного социально-психологического обучения* / А. К. Быков. – М.: ТЦ "Сфера", 2005. – 160 с. – (Учебное пособие). – Терминологический словарь: с. 153-160.
2. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови О. Горошкіна // *Українська мова і література в школі*. – 2013. - № 3. – С.7-10.
3. *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід [метод. посіб.]* / автори-уклад. О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К.: А.П.Н. – 136 с.
4. *Освітні технології. Навчально-методичний посібник* / За заг. редакцією О. М. Пехоти. – К.: «А.С.К.», 2001. – 256 с.
5. Подласый И. П. *Педагогика* / И. П. Подласый. – М.: Просвещение, 1996. – 432 с.
6. Селевко Г. К. *Энциклопедия образовательных технологий: в 2-х т.* / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 71 с. – (Серия "Энциклопедия образовательных технологий").

References:

1. Byikov, A. K. *Metodyi aktivnogo sotsialno-psihologicheskogo obucheniya* / A. K. Byikov. – М.: TTs "Sfera", 2005. – 160 s.
2. Horoshkina O. *Osoblyvosti vykorystannya interaktyvnykh metodiv na urokakh ukrayins'koyi movy* O.Horoshkina // *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli*. – 2013. - № 3. – S.7-10.
3. *Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya: teoriya, praktyka, dosvid [metod. posib.]* / avtory-uklad. O. I. Pometun, L. V. Pyrozhenko. – К.: A.P.N. – 136 s.
4. *Osvitni tekhnolohiyi. Navchal'no-metodychnyy posibnyk* / Za zah. redaktsiyeyu O. M. Pyekhoty. – К.: «A.S.K.», 2001. – 256 s.
5. Podlasyiy I. P. *Pedagogika* / I. P. Podlasyiy. – М.: Prosveschenie, 1996. – 432 s.
6. Selevko G. K. *Entsiklopediya obrazovatelnyih tehnologiy: v 2-h t.* / G. K. Selevko. – М.: NII shkolnyih tehnologiy, 2006. – Т. 1. – 71 с. – (Seriya "Entsiklopediya obrazovatelnyih tehnologiy").

УДК 37.08:377(477)

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТОКАРІВ

Паржницький О. В.

Державний навчальний заклад «Запорізьке вище професійне училище «Моторобудівник», Україна, Запоріжжя

У статті на основі аналізу змісту професійної діяльності за професією «Токар» розкрито структуру професійної компетентності токаря, виявлено обсяг їх знань та професійних умінь, охарактеризовано професійно значимі риси особистості робітника. З урахуванням особливостей професійної діяльності поняття «професійна компетентність токаря» потрактовано як особистісну властивість, що охоплює мотиви професійної діяльності, професійно важливі особистісні властивості, професійні (технічні, технологічні, розрахунково-контрольні та санітарно-гігієнічні) знання і вміння та дозволяє ефективно виконувати завдання професійної діяльності. У структурі професійної компетентності токаря автор виокремлює мотиваційно-особистісний (мотивація до навчання та професійної діяльності, індивідуально-психологічні особливості, професійно важливі якості), когнітивно-змістовий (професійно важливі знання) та діяльнісно-операційний (професійно необхідні вміння та навички) компоненти.

Ключові слова: професійна компетентність, мотиваційно-особистісний, когнітивно-змістовий та операційно-діяльнісний компоненти, професійно-технічний навчальний заклад, учні, токар.

Паржницький А. В. Сущность, содержание и структура профессиональной компетентности будущих токарей / Государственное учебное заведение «Запорожское высшее профессиональное училище «Моторостроитель», Украина, Запорожье

В статье на основе анализа содержания профессиональной деятельности по профессии «Токарь» раскрыта структура профессиональной компетентности токаря, выявлен объем их знаний и профессиональных умений, охарактеризованы профессионально значимые черты личности рабочего. С учетом особенностей профессиональной деятельности автор рассматривает «профессиональную компетентность токаря» как личностное свойство, которое охватывает мотивы профессиональной деятельности, профессионально важные личностные свойства, профессиональные (технические, технологические, расчетно-контрольные и санитарно-гигиенические) знания и умения и позволяет эффективно выполнять задачи профессиональной деятельности. В структуре профессиональной компетентности токаря автор выделяет мотивационно-личностный (мотивация к обучению и профессиональной деятельности, индивидуально-психологические особенности,

професійно важкі якості), когнітивно-содержательний (професійно важкі знання) і діяльнісно-операційний (професійно необхідні вміння і навички) компоненти.

Ключевые слова: професійна компетентність, мотиваційно-особистісний, когнітивно-содержательний і операційно-діяльнісний компоненти, професійно-технічне навчальне заклад.

Parzhnytskyi A. V. Essence, content and structure of professional competence of future turners / State educational establishment «Zaporizhzhia Higher Vocational School «Engine builders», Ukraine, Zaporizhzhia

The structure of professional competence of turner was revealed on the basis of analysis of the content of professional activity on profession «Turner». The extent of their knowledge and professional skills were revealed. The professional significant features of the individual of worker were described. Taking into consideration the characteristics of professional activities the notion of «professional competence of turner» was interpreted as personal property, covering motifs of professional activity, professionally important personal features, professional (technical, technological, accounting control and sanitation) knowledge and skills and ability to perform the tasks of professional activities effectively. In the structure of turner's professional competence author distinguishes motivational and personal (motivation for learning and professional activities, individual psychological characteristics, professionally important qualities) cognitive and contents (professionally important knowledge and skills) action and operating (professionally necessary skills) components.

Keywords: professional competence, motivation and personal, cognitive and semantic, operational and activity components, vocational school, students, turner.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Токар – найбільш поширена професія у сфері механічної обробки металів та інших матеріалів. Цій професії вже декілька століть, але вона, як і раніше, затребувана на ринку праці. Сьогодні професія токаря по металу – одна з провідних на підприємствах машинобудівної і металообробної промисловості.

Праця токаря затребувана практично в усіх галузях: токарі працюють в механічних, ремонтно-механічних, інструментальних цехах різних галузей господарства, в майстернях у сільському господарстві, будівництві, сфері побуту. Звідси її велике народногосподарське значення як висококваліфікованої робітничої професії. Серед усіх металообробних верстатів токарний парк становить 40 %, бо саме такі деталі, як валики, втулки, гвинти і т. ін. є основними складовими будь-якої машини. Жоден механізм (в автомобілі, годиннику або комп'ютері) не обходиться без деталей, виготовлених на токарному верстаті [5].

У наш час важливе значення має удосконалення процесу формування професійної компетентності токаря, що є актуальним завданням для

модернізації й розвитку освіти, забезпечення її випереджального характеру та спрямованості на зростання економічного потенціалу нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні окремі аспекти історії професійно-технічної освіти досліджували О. Коханко, І. Лікарчук, Н. Падун, А. Селецький, Є. Степанович, О. Сухомлинська, М. Харламов, Л. Шепель та ін. Різні аспекти методології, педагогіки, психології, методики професійної освіти і навчання розглядають В. Бондар, Ю. Зінковський, С. Максименко, Н. Ничкало та ін. У працях сучасних дослідників враховано необхідність виконання тих завдань, що постали перед економікою, освітою та безпосереднім професійним навчанням кваліфікованих робітників в Україні. Йдеться про необхідність реформування галузі професійно-технічної освіти, вибір змісту і форм професійної підготовки кваліфікованих робітників у зв'язку з світовою глобалізацією, міжнародною конкуренцією, потребами ринку праці.

Використання компетентнісного підходу у професійній освіті як перспективного напрямку її удосконалення та модернізації відповідно до вимог сьогодення вивчають Д. Іванов, В. Радкевич, Ю. Татур, А. Хуторський та ін. Впровадження компетентнісного підходу, на думку вчених, допомагає співвіднести рівень підготовки у професійно-технічних навчальних закладах з потребами ринкової економіки, забезпечити виробництво високопрофесійними й конкурентоспроможними кадрами.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідники при визначенні сутності та структури професійної компетентності беруть до уваги особливості професійної діяльності представників різних галузей. Зокрема В. Ягупов до структури професійної компетентності фахівця зараховує ціннісно-сміслову, мотиваційну та особистісну ставлення до професійної діяльності, професійні теоретичні та практичні знання, здатність практично використовувати знання як у професійній, так і в повсякденній діяльності; професійну, психологічну та суб'єкту готовність до актуалізації цих знань у професійній діяльності, поведінці та спілкуванні; професійну суб'єктність, тобто самодетермінацію, саморегуляцію, саморефлексію, самоконтроль та самооцінку професійної діяльності, поведінки та спілкування в професійній сфері та в суспільстві загалом [8, с. 31].

На думку І. Зимньої, компетентність як актуальна особистісна якість та соціально-професійна характеристика людини насамперед ґрунтується на знаннях. Компонентами компетентності, як зазначає І. Зимня, є також готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект), володіння знанням змісту компетентності (когнітивний аспект), досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект), ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісно-значеннєвий аспект), а також емоційно-вольова регуляція процесу й результату прояву компетентності [3, с. 20–27].

Дослідниця І. Матійків у структурі професійної компетентності фахівців учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування виокремлює когнітивну (володіння знаннями), поведінково-діяльнісну (сформованість адекватних способів діяльності та професійної поведінки), мотиваційно-ціннісну (ціннісне ставлення до своєї професії й особистісного зростання) та рефлексивну (комплекс навичок самоаналізу, самоконтролю, прогнозування результатів своєї діяльності) складові [4, с. 10].

На думку Р. Брика, професійну компетентність майбутнього працівника характеризує єдність стійких мотивів, теоретичної та практичної готовності працівника до професійної діяльності. Професійну компетентність працівника сфери туризму вчений трактує як вищий рівень розвитку і прояву професіоналізму, що є його інтегральною характеристикою, як сукупність декількох структурних компонентів, зокрема професійно-особистісного (професійні й особистісні якості майбутнього працівника, що визначають мотивацію і спрямованість його як суб'єкта професійної діяльності), професійно-змістового (теоретичні знання з основ наук) та професійно-діяльнісного (практичні професійні знання і вміння) [2, с. 7].

Загалом на основі цього можна стверджувати, що зміст поняття «професійна компетентність» у контексті структури особистості, на думку дослідників, охоплює декілька аспектів, насамперед мотиваційно-особистісний (мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки, актуалізації в професійній діяльності, ставлення до своєї професії й професійного зростання, особистісні якості, необхідні для професійної діяльності), когнітивно-змістовий (система набутих у процесі навчання знань), операційно-діяльнісний (сформованість адекватних способів діяльності та професійної поведінки) і рефлексивний (навички самоаналізу, самоконтролю, прогнозування результатів своєї діяльності).

Метою статті є розгляд сутності, змісту і структури професійної компетентності майбутніх токарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для характеристики професійної компетентності майбутніх висококваліфікованих робітників, окрім даних психолого-педагогічної літератури, важливе значення має урахування значущих характеристик їх професійної діяльності, змісту діяльності, а також професійних вимог до особистісної сфери токаря.

Токар обробляє на токарному верстаті деталі, а також робить на них різьбу, свердлить тощо. Він керує складним верстатом, виготовляє деталі для різних машин і приладів, визначає, за допомогою якого інструменту і з якою швидкістю, на яку глибину потрібно різати. Основний зміст його роботи – обробка металу різанням, тобто послідовне зняття із заготовки шару металу за допомогою ріжучого інструменту. Залежно від операцій токар може працювати на різних верстатах і обточувати за допомогою різців на заготовці, що обертається, циліндричні, конічні й фасонні поверхні, розсвердлювати і розточувати отвори, щоб надати деталі необхідну форму. За назвами верстатів розрізняють групи спеціальностей: токар-універсал,

токаря-заточувальника, токаря-карусельника, токаря-револьверника, токаря-розточувальника. Найбільш кваліфікованою є спеціальність токаря-універсала, який уміє виконувати всі можливі операції [6].

З огляду на це професія токаря висуває великі вимоги до особистості робітника – складових *мотиваційно-особистісного компонента* його професійної компетентності. Зокрема серед індивідуально-психологічних особливостей токаря, що повинні відповідати вимогам цієї професії, слід в першу чергу назвати ті, що стосуються сенсомоторики, уваги та пам'яті.

Професія токаря-верстатника вимагає постійного контролю за ходом виконання виробничих операцій, тому токаря має відрізнити точність рухів, збереження їх напрямку без коливань, тремтіння і відхилень. Точність, чіткість і стійкість рухів особливо важливі при виконанні робіт за допомогою ручної подачі складних операцій, наприклад, таких, як фасонне обточування деталей. Для виконання цієї роботи токаря повинен мати розвинену зорову і моторну координацію, тобто координацію «око-рука», координацію обох рук, високу чутливість пальців рук. За допомогою зору він повинен контролювати весь процес обточування деталей, для цього мати бінокулярний зір з добре розвиненим окоміром. Без цього токаря не зможе точно сприймати форму предмета, оцінювати чистоту деталі, яку необхідно виточити.

Токар повинен мати і розвинену пам'ять. В основному професійна діяльність токаря-верстатника спирається на оперативну пам'ять. Креслення, заготовки, технологічні карти, показання вимірювальних приладів є важливими джерелами інформації, тому зберігання її в пам'яті є основою роботи токаря, на якій ґрунтується виконання різних технологічних операцій. Продуктивність праці робітника цього профілю багато в чому залежить від того, наскільки швидко і точно він запам'ятовує хід і послідовність операції, певну конфігурацію виробу, кінцеві й проміжні елементи потрібної деталі. Для ефективного виконання професійної діяльності токаря повинен мати розвинену оперативну пам'ять у поєднанні з наочною образною.

Для токаря важливе значення має і практичне мислення. Це виявляється у грамотному читанні креслень, умінні переводити умовне зображення на кресленні в реальний предмет. Технологічна карта для токаря є інструкцією, яка дає йому основні відомості про характер завдання і засоби виконання. Токар повинен уміти технологічно обміркувати креслення, тобто уявити форму і пропорції зображеної на ньому деталі, вміти використовувати дані креслення для розв'язання конкретних виробничих завдань. Успішне розв'язання цих завдань залежить від сформованості у токаря просторової уяви, невербального інтелекту.

Серед особистісних якостей, важливих для висококваліфікованого робітника, необхідно назвати насамперед наполегливість, витривалість, уміння не впадати у відчай при невдачах. Токарю будь-якої спеціальності необхідна висока відповідальність при виконанні дорученої справи,

особливо якщо йдеться про дуже трудомістку деталь, для виготовлення якої задіяно кілька спеціалістів чи ціла бригада.

Важливе значення мають старанність і точність виконання операцій. Токареві доводиться виконувати дуже філігранну роботу. Трапляються деталі дуже маленькі, але такі, що потребують виконання великої кількості операцій – наприклад, просвердлити декілька отворів усередині, вхідний отвір діаметром 0,5 мм і зробити безліч канавок, які потім необхідно відшліфувати. Усі деталі слід виконувати з максимальною точністю. Щодо цього токарі використовують поняття: «ловити мікрони» – тобто йдеться про вміння налаштувати верстат так, аби похибки були мінімальними, наприклад, від 2 до 5 мікрон. Недбале ставлення до роботи може спричинити викривлення точності й чистоти поверхні деталі.

Далі слід зазначити, що зміст трудової діяльності токарів становить робота з технологічним процесом, з технологічними картами, із читанням креслення, безпосереднє виконання самої деталі, складання вузлів механізмів виробів та інші вміння й навички, передбачені вимогами професійно-кваліфікаційної характеристики. Усе це накладає потребує системних професійних знань. Саме тому наступною складовою професійної компетентності майбутніх токарів ми виокремили *когнітивно-змістовий компонент*.

У цьому контексті серед найбільш затребуваних знань для токаря можна назвати знання з арифметики і геометрії, фізики (механіка, електротехніка). Загалом токар повинен розбиратися у кресленнях, технологічних картах, знати будову, особливості налаштування і способи перевірки верстатів на точність, геометрію ріжучого інструменту, правила його заточування. При цьому робота токаря потребує виконання різноманітних завдань: продумуванням плану дій, вибору режиму різання і необхідного оснащення, виконання розрахунків тощо. Він повинен забезпечити високу точність виготовлення деталей при значній швидкості заточування.

Значну частину робочого часу токаря займають контрольно-вимірвальні операції, завдяки яким він контролює хід виробничого процесу і якість продукції. Саме тому відповідно до ДСПТО для підготовки (підвищення кваліфікації) робітників з професії 8211 «Токар» 3-го, 4-го, 5-го розрядів, яку розроблено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1135 від 17.08.2002 р. «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти» та ст. 32 Закону України «Про професійно-технічну освіту», токар повинен знати:

конструкцію і правила перевірки на точність токарних верстатів різних конструкцій;

способи установки, кріплення, вивіряння деталей і методи визначення технологічної послідовності їхньої обробки;

правила теплової обробки, заточування і доведення всіх видів різального інструменту;

способи досягнення встановленої точності та чистоти обробки;
правила визначення режимів різання по довідниках і паспорту верстата [6].

Необхідні токарю знання викладено в Освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускника професійно-технічного навчального закладу. Це документ, що узагальнює вимоги до професійних знань, умінь, навичок та інших складових компетентності випускника, відображає цілі професійної підготовки учня [6]. В Освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускника професійно-технічного навчального закладу (Професія – 8211.2. Токар. Кваліфікація – 5 розряд), окрім того, зазначено, що фахівець повинен знати:

технічні характеристики та особливості експлуатації установки плазмового підігрівання;

геометрію, правила термообробки, заточування і доведення різного різального інструменту і приладів;

основи теорії різання металів у межах роботи, яку виконує;

основні принципи калібрування складного профілю;

правила налаштування і регулювання складного контрольно-вимірального інструменту і приладів;

правила визначення режимів різання за довідниками та паспортом верстата [6].

Токарю доводиться працювати з різними матеріалами – бронзою, латунню тощо – від цього залежить вибір різального інструмента, швидкість і глибина різання. Цим обумовлена також необхідність знань про метали та їх властивості, основні фізичні, хімічні, механічні та технологічні характеристики металів, сплави, системи сплавів та діаграми стану, кристалізацію сплавів, класифікацію чавунів та сплавів, термічну і хіміко-термічну обробку сталей, суть термічної обробки сталей та ін.

Слід також вказати на те, що токар повинен знати умови раціональної та ефективної організації праці на робочому місці, норми технологічного процесу, вимоги нормативних актів про охорону праці й навколишнього середовища, норми, методи і прийоми безпечного ведення робіт, бути обізнаним з сучасними інформаційними технологіями.

У свою чергу *діяльно-операційний компонент* професійної компетентності майбутніх токарів охоплює низку умінь та навичок. Ми згодні з дослідниками А. Беляєвою [1], А. Шклярем [7] та ін. про необхідність виокремлення двох рівнів умінь і навичок, зокрема вміння й навички загальновиробничого, загального для машинобудівної галузі, і професійного характеру. До машинобудівних належать вміння й навички використовувати матеріали, інструменти, механізми, пристосування (наприклад, вміння працювати на верстатах, використовувати контрольно-вимірвальні інструменти). Машинобудівне значення мають вміння й навички організації робіт в умовах змінного робочого місця, користування машинобудівною довідковою документацією: довідниками, технологічними картами.

У свою чергу професійні вміння слід розглядати не як самостійний клас умінь, а як певне коло й певне якість трудових умінь, що характеризують високий рівень якості виконання трудових дій, без яких не можна забезпечити дотримання якісних й кількісних вимог, що висуваються сучасним виробництвом до результатів праці токаря. Професійні вміння й навички, за класифікацією А. Беляєвою, можна поділити за навчально-виробничими факторами на технічні, технологічні (уміння виконувати різні токарні операції, уміти контролювати якість виконання токарних робіт), розрахунково-контрольні та санітарно-гігієнічні [1].

Далі розглянемо уміння і навички токаря – складові його професійної компетентності більш детально. Насамперед слід вказати на уміння токаря раціонально та ефективно організовувати працю на робочому місці, уміння додержуватись норм технологічного процесу, вимог нормативних актів про охорону праці й навколишнього середовища, норм, методів і прийомів безпечного ведення робіт.

Токар повинен досконало навчитися працювати з верстатом. Токарні верстати випускають різних розмірів: від настільних до величезних, довжиною станини в кілька десятків метрів. Серед токарних верстатів є токарно-гвинторізні, револьверні, карусельні, одношпindelні та багатошпindelні автомати і напівавтомати тощо. Спільним для всіх токарних верстатів є обертальний рух заготовки і поступальне переміщення інструмента. Токар повинен уміти визначати технологію обробки, обирати необхідний різальний, допоміжний і контрольовано-вимірювальний інструмент, налагоджувати верстат на режими різання.

Сучасні, обладнані електронікою верстати відзначаються універсальністю, високою точністю і продуктивністю, для керування ними потрібні знання комп'ютерних технологій. Токар повинен до автоматизму опанувати механізми керування верстатом, знати його будову, технічні можливості, пристрої, різальний і вимірювальний інструменти та вміти ними користуватися. При виборі технологічного процесу він повинен уміти враховувати властивості матеріалів, вимоги до якості деталей. Так як з кожним роком зростає складність обробки деталі, сучасний висококваліфікований верстатник мусить мати глибокі технічні знання, постійно вдосконалювати свою майстерність [5]. Сьогодні фахівець токарної справи повинен також у своїй роботі враховувати новітні досягнення науки і техніки, впроваджувати сучасні технологічні процеси, передові методи праці, з урахуванням особливостей галузі, потреб роботодавців.

Важливим умінням токаря є також уміння працювати з кресленнями. Це обумовлено тим, що для кожної деталі розроблено технологічну карту, в якій вказано всі операції і час їхнього виконання. Карта обов'язково супроводжується кресленням – без нього токар не зможе виконати роботу. Токар повинен уміти виконувати роботи по кресленнях, визначати режими

різання, вибирати оптимальний порядок обробки деталей, робити розрахунки, пов'язані з виконанням особливо складних токарних робіт [6].

Токар також повинен уміти використовувати за необхідності засоби попередження й усунення природних і непередбачених негативних явищ (пожежі, аварії, повені тощо). Він повинен дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, проводити основні організаційні, технічні, санітарно-виробничі, медико-профілактичні заходи запобігання травматизму та захворювання на виробництві, дотримуватись вимог безпеки праці при експлуатації машин, механізмів, обладнання та устаткування, забезпечувати необхідний мікроклімат виробничих приміщень, користуватися приладами контролю безпечних умов праці, організовувати роботи з підвищеною небезпекою, отримуватись безпеки праці на таких роботах згідно з нормами та правилами та ін.

Висновки. Аналіз змісту професійної діяльності за професією «Токар» дозволяє розкрити її структуру в конкретних трудових процесах, виявити обсяг знань, визначити структуру професійних умінь, установити професійно значимі риси особистості робітника. З урахуванням особливостей професійної діяльності поняття «професійна компетентність токаря» можна трактувати як особистісну властивість, що охоплює мотиви професійної діяльності, розуміння цінності професії токаря, професійно важливі особистісні якості, професійні (технічні, технологічні, розрахунково-контрольні та санітарно-гігієнічні) знання і вміння та дозволяє бути конкурентоздатним на ринку праці, ефективно виконувати завдання професійної діяльності адекватно сучасним економічним викликам. Структурно професійна компетентність висококваліфікованого робітника охоплює мотиваційно-особистісний (мотивація до навчання та професійної діяльності, індивідуально-психологічні особливості, професійно важливі якості), когнітивно-змістовий (професійно важливі знання) та діяльнісно-операційний (професійно необхідні вміння та навички) компоненти. Високі кваліфікаційні вимоги до професії токаря обумовлюють необхідність відповідної організації професійної підготовки спеціалістів.

Перспективами подальших наукових розвідок є характеристика діагностичного інструментарію для визначення стану сформованості професійної компетентності майбутніх токарів.

Література:

1. Беляева А. П. *Концептуальные основы развития начального профессионального образования* / А. П. Беляева. – СПб.: Высш. шк., 1995. – 63 с.
2. Брик Р. С. *Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04* / Р. С. Брик; Київський нац. авіац. ун-т. – К., 2011. – 22 с.

3. Зимняя И. А. Компетентный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И. А. Зимняя // *Высшее образование сегодня*. – 2006. – № 4. – С. 20–27.
4. Матійків І. М. Психологічні умови формування професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 / І. М. Матійків; Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 22 с.
5. Основи професіографії: навч. пос. / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський та ін. – К.: МАУП, 1997. – 148 с.
6. Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти. [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1135. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>. – Загол. з екрана.
7. Шкляр А. Х. Педагогическая система производственного обучения в условиях непрерывной многоуровневой подготовки / А. Х. Шкляр. – Минск, РИПО, 1997. – 235 с.
8. Ягунов В. В. Становление понятийно-терминологического аппарата компетентного подхода к профессиональному образованию / В. В. Ягунов // *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. праць*. – Вип. 6; *Інст-т проф.-тех. освіти НАПН України* / [ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2013. – С. 26–33.

References:

1. Belyaeva A. P. *Kontseptual'nie osnovu razvytyya nachal'noho professyonal'noho obrazovaniya* / A. P. Belyaeva. – SPb.: Vussh. shk., 1995. – 63 s.
2. Bryk R. S. *Formuvannya profesinyoi kompetentnosti maybutnikh pratsivnykiv sfery turizmu v profesinyo-tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh zasobamy informatsiynykh tekhnolohiy: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04* / R. S. Bryk; *Kyyivs'kyu nats. aviats. un-t.* – K., 2011. – 22 s.
3. Zymnyaya Y. A. *Kompetentnostny podkhod. Kakovo eho mesto v systeme sovremennykh podkhdov k problemam obrazovanyya? (teoretyko-metodolohycheskyu aspekt)* / Y. A. Zymnyaya // *Vysshee obrazovanye sehodnya*. – 2006. – № 4. – S. 20–27.
4. Matiykiv I. M. *Psykhologichni umovy formuvannya profesinyoi kompetentnosti uchniv profesinyo-tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv sfery obsluhovuvannya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykholoh. nauk: spets. 19.00.07* / I. M. Matiykiv; *Prykarp. nats. un-t imeni Vasylya Stefanyka*. – Ivano-Frankivs'k, 2008. – 22 s.
5. *Osnovy profesiohrafyi: navch. pos.* / S. Ya. Karpilovs'ka, R. Y. Mitel'man, V. V. Synyavs'kyu ta in. – K.: MAUP, 1997. – 148 s.

6. *Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu profesiyno-tekhnichnoyi osvity. [Elektronnyy resurs]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 17 serpnya 2002 r. № 1135. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/>. – Zahol. z ekrana.*
7. *Shklyar A. Kh. Pedagogicheskaya sistema proyzvodstvennoho obuchenyya v uslovyakh nepreryvnoy mnohourovnevoy podgotovky / A. Kh. Shklyar. – Mynsk, RYPO, 1997. – 235 s.*
8. *Yahupov V. V. Stanovlenye ponyatyyno-termynolohycheskoho apparata kompetentnostnoho podkhoda k professyonal'nomu obrazovanyyu / V. V. Yahupov // Naukovyy visnyk Instytutu profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrayiny. Profesiyna pedagogika: zb. nauk. prats'. – Vyp. 6; Inst-t prof.-tekh. osvity NAPN Ukrayiny / [red. kol.: V. O. Radkevych (holova) ta in.]. – K.: Pedagogichna dumka, 2013. – S. 26–33.*

УДК: 378 (460)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАДБАНЬ НІМЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ЩОДО НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

кандидат педагогічних наук, Пивовар Ю. О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна, Харків

У часи побудови нової демократичної української держави велике значення надається вивченню позитивних надбань у галузі педагогіки європейських країн, зокрема, Німеччини, з метою їх інтерпретації до умов національної системи освіти та подальшого практичного запровадження в українській середній та вищій школі. У статті висвітлюються можливості творчого використання теоретичних та практичних ідей німецьких педагогів щодо роботи з обдарованою молоддю та їхньої адаптації до сучасної української освітньої системи. Зокрема розглядаються шляхи оптимізації навчального процесу в українській школі завдяки комбінуванню різних форм навчання: лекції, семінару, екскурсії, форуму, конференції тощо.

Ключові слова: освітня система, організація навчання, обдарованість, фондова політика, творча інтерпретація.

Пивовар Ю. А. Интерпретация наследия немецкой педагогики в вопросах обучения одарённой молодёжи в украинской системе образования/ Харьковский национальный педагогический университет, Украина, Харьков

Во время построения нового демократического украинского государства большое значение придаётся изучению достижений в области педагогики европейских стран, в частности, Германии, с целью их интерпретации с условиями национальной системы образования и

дальнейшего практического внедрения в украинской средней и высшей школе. В статье освещаются возможности творческого использования теоретических и практических идей немецких педагогов по работе с одаренной молодежью и их адаптации к современной украинской образовательной системе, а также рассматриваются пути оптимизации учебного процесса в украинской школе на основе комбинирования различных учебных форм.

Ключевые слова: система образования, организация обучения, одаренность, фондовая политика, творческая интерпретация.

Ryvovar Y. O. Interpretation of the German heritage of pedagogy in teaching gifted youth issues in the Ukrainian education system / Kharkiv National Pedagogical University after G. S. Skovoroda, Ukraine, Kharkov.

At the time of construction of a new democratic Ukrainian state attaches great importance to the study of positive achievements in the field of pedagogy European countries, including Germany, for the purpose of interpreting the terms of the national education system and further practical implementation in the Ukrainian middle and high school. The article highlights the possibilities of creative use of theoretical and practical ideas for German teachers working with gifted young people and their adaptation to the modern Ukrainian educational system.

Keywords: educational system, organization of training, talent, stock policy, creative interpretation.

Вступ. Німеччина – країна, яка володіє багатою традицією в галузі освіти обдарованої молоді. Успішність державних програм та приватної фондової політики щодо підтримки молодих талантів дозволяє зробити висновок про те, що теоретично обґрунтовані й практично перевірені аспекти роботи з обдарованою особистістю знаходять своє використання і в сучасних умовах реформування середньої та вищої освіти України. Це пов'язане, насамперед, із тим, що Україна й Східна Німеччина мають спільні віхи історичного розвитку системи освіти та суспільно-політичного устрою в цілому. Варто зазначити, що й сьогодні обидві країни вирішують проблему інтеграції у європейський науково-освітній простір, побудований на засадах Болонської декларації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період реформації української системи освіти великого значення набуває вивчення педагогічних надбань інших країн, зокрема, особливості організації навчання обдарованих школярів та студентської молоді стали об'єктом досліджень вітчизняних науковців Н. Козак, Н. Ничкало, Н. Ферсе, Л. Чухно та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз можливості творчої інтерпретації позитивних надбань німецької педагогіки в галузі сприяння розвитку обдарованої особистості в системі освіти сучасної України.

Виклад основного матеріалу.

Як відомо, соціальний розвиток держави залежить від росту творчого потенціалу та здорової системи цінностей її громадян. Саме тому пріоритетною є потреба у вихованні нового українського громадянина. В останні роки в країні значно активізувалась увага до багатоаспектних питань організації роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Слід також додати, що Україна, як і Німеччина, керується принципами комплексної програми пошуку, навчання й виховання обдарованої молоді (в Україні – «Творча обдарованість», у Німеччині – «Begabtenförderungsprogramm»), покликаною надати допомогу у створенні інтелектуально розвинутого, психологічно здорового й високоморального молодого покоління нації. Однак для більш ефективної української освітньої політики щодо обдарованих необхідно спиратися на позитивний зарубіжний досвід минулого в цій галузі.

З'ясовано, що головні завдання освітньої стратегії Німеччини щодо роботи з обдарованою молоддю, впроваджені в українській державній політиці із вищезазначеного питання, а саме:

- створення загальнодержавної бази обдарованих дітей та молоді й ефективної системи моніторингу;
- забезпечення оптимальних психологічних і соціальних умов для розвитку обдарованої особистості у навчальний і позанавчальний час;
- розробка ефективних діагностичних методик виявлення обдарованості;
- обов'язкове врахування культурних та історичних особливостей певного регіону в роботі з обдарованою особистістю.

Сьогодні не втратили своєї актуальності праці німецьких науковців Г. Праузе та Й. Фенда, що стосуються вивчення соціальних умов, необхідних для розвитку обдарованої особистості: суспільно-політичних ризиків, культурної адаптації тощо.

Актуальним є й визначене педагогами та психологами Німеччини другої половини ХХ століття коло критеріїв, за якими обирали обдаровану особистість, а саме: високий інтелектуальний розвиток, хороша пам'ять, творче мислення, гнучкий склад розуму, нестандартний підхід до вирішення проблеми, моральна стійкість, відповідальність, висока самоорганізація, соціальна мобільність, високий рівень мотивації тощо.

Свого творчого використання в сучасних українських умовах потребують наукові ідеї та практичні розробки багатьох німецьких учених досліджуваного періоду, зокрема погляди К. Хеллера на природу здібностей людини й застосування психосоціального підходу у вивченні феномена обдарованості [3, с. 239].

Слід звернути увагу й на те, що в сучасній українській державі особливого значення набувають комплексні моделі обдарованості, створені Ф. Мьонксом («тріадова модель»), К. Вічерковскі і Т. Прадо («спіраль розчарувань»), які сприяють розробці стратегії виховання для кожної окремої особистості з особливими здібностями, спрямованої на подолання

психологічних труднощів, втрати мотивації, негативного впливу макро- і мікросередовища тощо[4, с. 21-24].

На позитивну оцінку заслуговують погляди А. Вітман і К. Фішера [2; 5] щодо змісту навчання обдарованої молоді в умовах науково-технічного й інформаційного прогресу, зокрема поєднання його теоретичної та практичної складової. Творчої інтерпретації та адаптації до сучасних вітчизняних умов потребує обґрунтована німецькими науковцями двокомпонентна (інформативна та дієва) структура змісту освіти дає можливість досягти оптимального балансу між засвоєнням інформації і розвитком особистості в процесі самостійної творчої діяльності.

Переосмислення і подальшого використання вимагають розроблені у Східній Німеччині в 50-70х роках ХХ століття принципи диференціації та індивідуалізації навчання обдарованих учнів і студентів. У цьому аспекті доцільно зауважити на великій ролі створених на території колишньої НДР мережі спеціальних освітніх закладів для навчання здібної молоді, а саме: спортивних, мистецьких і російських дипломатичних шкіл, політехнічних інститутів тощо. Наразі українські педагоги також приділяють багато уваги питанню профільного навчання та профорієнтації молодого покоління, що сприятиме вихованню нової генерації фахівців та формуванню в них стійкої соціальної мотивації і зміцнення професійної компетентності.

Подальшого вивчення вимагає також діяльність найрізноманітніших видів позанавчальних установ для обдарованих учнів і студентів, що були започатковані в Німеччині другої половини ХХ століття, як, наприклад, «літня академія», що ствердилася у 80-ті роки в колишній ФРН, головна цінність якої полягає в її комплексному характері, оскільки в «літніх академіях» використовуються різні види нетрадиційних уроків, конкурси, турніри, змагання тощо.

Доцільно ствердити, що сьогодні в період реформування української системи освіти обдарованої молоді з урахуванням ефективного досвіду Німеччини минулих років усе більшого поширення набувають принципи роботи з обдарованою особистістю, які постійно вдосконалювалися, а саме:

- принцип організації роботи з обдарованою молоддю в діяльності;
- принцип логічного поєднання та наступності навчальної та наукової діяльності;
- принцип творчості, що відтворює необхідність виявлення креативних можливостей обдарованої особистості у вирішенні проблем пошукового характеру та полягає в застосуванні ефективних прийомів стимулювання творчої активності;
- принцип рівності шансів для обдарованих незалежно від їхнього віку, походження, соціального статусу, матеріальних умов і стану здоров'я.

Активної реалізації та запровадження у вітчизняний навчальний процес потребують також деякі принципи цієї діяльності у Німеччині, що значно збагатили б практичне значення роботи з українською

обдарованою молоддю, а саме: принцип мультимодального й мультиметодичного підходу, що полягає у виборі різних педагогічних та дидактичних прийомів організації роботи з обдарованою молоддю в аудиторний та позааудиторний час, нетрадиційних форм та оптимальному відборі змісту навчання, а також принцип варіативності, сутність якого полягає у відході викладача від традиційної одноманітної подачі матеріалу у відповідності до позитивних змін в особистісному розвитку обдарованих.

У сучасних умовах потребують удосконалення й деякі нові для української системи навчання форми роботи з обдарованою молоддю, що були науково обґрунтовані та апробовані в реальних навчальних умовах німецькими дослідниками. До них можна віднести Інтернет-олімпіаду, Інтернет-вітрину, он-лайн-конференцію, майстер-клас тощо.

Узагалі, ефективність організації навчання обдарованої молоді залежить від вибору оптимальних методів роботи. Дієву допомогу у їх визначенні може надати вивчення і творче використання педагогічно цінної спадщини Німеччини в цій галузі.

В останні роки накреслені й позитивні тенденції щодо внеску приватного сектору в розробку змісту та напрямів роботи з обдарованими учнями й студентами в Україні. ФРН має багату традицію залучення приватної ініціативи до підтримки обдарованих, а створена в межах досліджуваного періоду мережа приватних фондів спирається на багаторічний досвід своєї діяльності. В Україні у 2008 році було створено приватний Фонд імені Пінчука, що здійснює багатоаспектну підтримку обдарованої молоді, зокрема виділяє кошти на навчання за кордоном та фінансує індивідуальні проекти учнів, студентів і молодих науковців.

Отже, використання педагогічно цінної спадщини Німеччини в галузі роботи з обдарованою молоддю, зокрема творча адаптація до актуальних національних умов наукових поглядів провідних німецьких дослідників, сприятиме поліпшенню змісту освіти обдарованої особистості й удосконаленню української системи освіти учнів і студентів з особливими здібностями в цілому.

Висновки. Аналіз педагогічної літератури, навчальних планів та офіційних документів дозволяє стверджувати, що теоретично обґрунтовані й практично перевірені аспекти роботи з обдарованою особистістю досить успішно знаходять своє використання і в сучасних умовах реформування середньої та вищої освіти України.

Література:

1. Fend H. *Sozialer Wandel in Erziehungsbedingungen und Mentalitäten der Lehrerschaft von den 60er zu den 80er Jahren. Eine Pädagogen-Generation zieht Bilanz* / H. Fend. – Hamburg, 1988. – 346 S.

2. Fischer C. *Begabtenförderung und Montessori-Pädagogik* / C. Fischer // H. Ludwig, C. Fischer, R. Fischer. *Montessori-Pädagogik in Deutschland*. – Münster, 2002. – S. 335 – 342.
3. Heller K. A. *Erkennen und Fördern hochbegabter Kinder und Jugendlicher* / K. A. Heller // *Lebendige Psychohygiene* / Kretz H. – München, 1996. – S. 239 – 246.
4. Mönks F. J. *Unser Kind ist hochbegabt. Ein Leitfaden für Eltern und Lehrer* (3. Aufl.) / F. J. Mönks, I. H. Ypenberg. – München, Basel, 2000. – 64 S.
5. Wittman A. J. *Hochbegabtenberatung. Theoretische Grundlagen und empirische Analysen*. – Göttingen, 2003. – 283 S.

УДК: 373.31:003.3

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ ПИСЬМА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

кандидат педагогічних наук, Цєпова І. В.

Харківський національний педагогічний університет, Україна, Харків

Уточнено характеристику методів навчання письма молодших школярів (аналітико-синтетичний, лінійний, тактовий, копіювальний, генетичний, метод Карстера), стисло розглянуто історію їхньої розробки. Вивчено досвід учителів початкових класів й узагальнено прийоми навчання письма, що використовуються у сучасній початковій школі. Класифіковано прийоми навчання письма кожного з названих методів, описано особливості їхнього використання. Матеріал статті дозволяє усвідомлено робити доцільний вибір методів і прийомів навчання письма з урахуванням їхніх особливостей і взаємозв'язку, а також відповідно до мети уроку, характеру змісту навчального матеріалу, рівня знань і умінь учнів.

Ключові слова: методи і прийоми навчання письма; аналітико-синтетичний, лінійний, копіювальний, тактовий, генетичний методи, метод Карстера.

кандидат педагогических наук, Цєпова И. В. Методы и приемы обучения письму: история и современность / Харьковский национальный педагогический университет, Украина, Харьков

Уточнена характеристика методов обучения письму младших школьников (аналитико-синтетический, линейный, тактовый, копировальный, генетический, метод Карстера), кратко рассмотрена история их разработки.

Изучен опыт учителей начальных классов и обобщены приемы обучения письму, которые используются в современной начальной школе. Классифицированы приемы обучения письму каждого из названных методов, описаны особенности их использования. Материал статьи позволяет осознанно делать целесообразный выбор методов и приемов

обучения письму с учетом их особенностей и взаимосвязи, а также в соответствии с целью урока, характера содержания учебного материала, уровня знаний и учений учащихся.

Ключевые слова: методы и приемы обучения письму; аналитико-синтетический, линейный, копировальный, тактовый, генетический методы, метод Карстера.

PhD in Pedagogic, Tsepova I. V. Methods and techniques for teaching writing: history and modernity / Kharkov National Pedagogical University, Ukraine, Kharkov

Refined methods of teaching writing characteristic of primary school pupils (analytical and synthetic, linear, clock, copy, genetic and Karster method), a brief history of their development. The experience of primary school teachers are studied and generalized methods of learning to write, which are used in today's elementary school. Methods of learning to write are classified; described features of their use. The article material enables to make choice of suitable methods and techniques for teaching writing based on their characteristics and relationships, as well as in accordance with the purpose of the lesson, the nature of the content of scientific material, the level of students' knowledge's and skills.

Keywords: methods and techniques for teaching writing; analytical and synthetic, linear, copy, clock, genetic methods, the Karster method.

Вступ. Якість сформованості в молодших школярів загальнонавчальних умінь і навичок, рівень мовленнєвих здібностей учнів, розвиток їхнього писемного мовлення залежать безпосередньо від ступеня оволодіння дітьми процесом письма. Тому особливого значення набуває система початкового становлення, розвитку й удосконалення в учнів навички письма, яка ґрунтується на природовідповідних принципах, оптимальних методах і доцільних прийомах роботи.

У сучасній лінгводидактиці метод навчання мови визначається як «спосіб, прийом, методика дослідження мовних явищ» [1, с. 81]. Методи розглядаються науковцями як система взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийомів викладання й учіння, а прийоми – як система дій та операцій учителя й учнів, які визначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю. Отже, методи створюється системою прийомів і ґрунтується на логіці процесу навчання, а прийоми є елементами методу, засобом його реалізації, окремим пізнавальним актом. Особливість кожного методу забезпечують домінуючі в ньому прийоми.

У методиці формування навички письма в молодших школярів, на думку Н. Агаркової, М. Вашуленка, О. Желтовської, Г. Костюк, І. Кирея, М. Кучинського, О. Прищепи, К. Соколової, В. Трунової, М. Чабайовської та ін., важливими є питання ефективних способів навчання, співвідношення навчального методу і прийому, ролі різних методів у забезпеченні вільного володіння учнями письмом.

Актуальність проблеми обумовлюється тим, що якість формування навички письма в учнів початкових класів залежить від правильного усвідомлення методів навчання, їхніх особливостей, взаємозв'язку і класифікаційних структур. Саме орієнтування в системі методів і прийомів навчання письма дозволяє зробити їхній доцільний вибір з урахуванням мети уроку, характеру змісту навчального матеріалу, рівня знань і умінь учнів.

Формулювання мети статті та завдань. Мета і завдання статті – уточнити характеристику основних методів навчання письма молодших школярів, стисло розглянути історію їхньої розробки, а також на основі вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів класифікувати й описати прийоми навчання письма кожного з методів, з'ясувати особливості їхнього використання у сучасній початковій школі.

Виклад основного матеріалу статті. Дискусії стосовно пріоритетності методів навчання письма активно велися науковцями наприкінці ХІХ й початку ХХ століття. Наслідком досліджень учених стало оптимальне поєднання аналітико-синтетичного, лінійного, тактового (ритмічного), копіювального, генетичного методів і методу Карстера.

Аналітико-синтетичний метод є основним для навчання письма в 1 класі. У ХІХ ст. він був розроблений у Західній Європі Ф. Дистервегом, К. Фогелем, а в Росії – К. Ушинським. Операціями цього методу є аналіз і синтез під час письма: зорове аналітичне сприймання графеми, розклад її на елементи, а також синтез елементів під час цілісного зображення графеми, поєднань букв у складі і слова. Саме тому Н. Агаркова називає це методом поелементно-цілісного письма [2, с. 16]. Навчання письма за допомогою даного методу допомагає формувати в дітей зорово-рухові образи писемних літер і графічну навичку письма в цілому.

Аналітико-синтетичний метод забезпечується комплексом зазначених нижче прийомів навчання:

1) **поелементний аналіз форми** писемної літери – провідний аналітичний прийомом роботи, котрий використовується під час ознайомлення учнів із новою для них рукописною літерою, а також у процесі закріплення знань дітей про конфігурації вивчених букв, порівняння їх між собою та відповідними друкованими.

Аналізуючи форму букви, діти за допомогою вчителя розкладають її на зорові елементи, визначають їхню кількість, просторове і пропорційне співвідношення. Важливим для даного прийому є усвідомлення того, що кожна літера має неповторну конфігурацію, хоча і складається з подібних елементів. Форма літери залежить від кількості повторень елементів (*и – ш, л – м*), їхньої довжини (*п – р, Ч – И*), розташування на площині (*в – д, Е – З*).

2) **аналіз помилкового написання** літер та їхніх комплексів (складів, слів, речень) – другий аналітичним прийомом роботи, метою якого є

навчання першокласників знаходити графічні помилки, їхнє попередження або усунення.

Для попередження графічних помилок після пояснення написання літери можна запропонувати учням розглянути декілька неправильних зображень на дошці або індивідуальних картках, щоб діти мали можливість побачити і виправити їхні конкретні вади до написання букв у зошитах.

На думку В. Трунової, цей прийом, доцільно застосовувати під час проведення само- або взаємоперевірки написаного першокласниками в зошиті. Учням подобається оцінювати роботу однокласників, вони краще бачать помилки інших, ніж власні. При цьому слід налаштовувати дітей говорити про побачені помилки доброзичливо, не бути прискіпливими до однокласників [3, с. 98].

3) **показ процесу написання** – основний синтетичний прийом, який здійснюється на дошці для всього класу або індивідуально в зошиті учня і супроводжується словесним поясненням того, зі скількох і яких саме елементів складається літера.

Сучасне обладнання класної кімнати дає можливість демонструвати процес написання букви на екрані за допомогою електронних динамічних таблиць [4; 5]. Спочатку пояснення дається вчителем, а на етапі вироблення навички написання це можуть робити й учні.

4) **уявне письмо** – синтетичний прийом, сутність якого полягає у відтворенні руху руки під час письма без видимого зображення літер, тобто таке письмо не залишає сліду на папері, індивідуальному планшеті або дошці.

Найвідомішим прикладом даного прийому є *письмо в повітрі*, під час якого учні спираються не тільки на рухові відчуття, а й на зразок, попередньо сприйнятий зором з написаного на дошці або у прописах. Письмо в повітрі можна здійснювати всією кистю руки, рукою з ручкою, окремими пальчиками, навіть носом і головою, з розплющеними або заплющеними очима, що урізноманітнює процес навчання.

Крім того, сучасні вчителі-практики урізноманітнюють уявне письмо такими видами роботи, як *письмо пальцем* на долоні протилежної руки або *слідкування очима* за сигналом лазерної указки на дошці, стіні або стелі.

Різновидом письма в повітрі можна вважати дидактичну гру «Снайпер». Учні беруть ручку і ставлять руку з нею ліктем на парту. Діти «прицілюються», заплющуючи одне око, і декілька разів нібито наводять букву на збільшеному зразку, розміщеному на дошці.

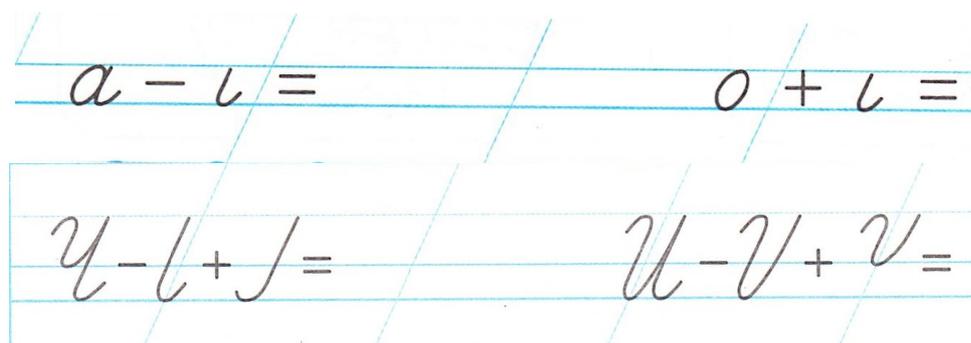
5) **письмо мокрим пензлем (вологою серветкою)** на дошці – синтетичний прийом, який у першу чергу використовується для формування графічної навички в нерішучих учнів, котрі соромляться власних помилок, особливо зроблених на очах у всього класу. Дітей заспокоює те, що написане швидко висихає і не залишає слідів не тільки на дошці, а й в пам'яті однокласників.

б) *письмо літер на манці (піску)* – синтетичний прийом, за допомогою якого буква зображується пальчиком у пластиковій тарілці (картонній коробці) із сипучим матеріалом. Основним завданням даного виду роботи є усвідомлення і запам'ятання учнями послідовності рухів руки під час письма без їх обмеження лініями рядків. Написана буква прибирається легким трясінням тарілочки (коробочки), після чого можна знову повторювати вправу.

7) *конструювання* – синтетичний прийом, що дозволяє практично поєднувати проаналізовані учнями деталі в букви за допомогою пластмасових (фабричних) або вирізаних із картону наборів елементів рукописних літер.

Аналізуючи форму певної літери, учні добирають необхідні елементи і складають із них букву на парті. Різновидом даної аналітико-синтетичної роботи є *переконструювання* літер. Тут учні за допомогою усунення, доповнення або заміни елементів «перетворюють» одну літеру на іншу.

Для підвищення пізнавального інтересу дітей під час конструювання можна використовувати *графічні приклади*:

Рис. 1. Графічні приклади для конструювання літер

До прийому конструювання належать і завдання на упізнавання та дописування *неповного зображення* літери, складу чи слова. Частина букв може бути прикрита або витерта. Такий вид роботи доречно проводити у вигляді дидактичної гри «Жук-буквоїд» або «Гумка-пустунка».

Зацікавлює дітей конструювання букв із *різноманітного допоміжного матеріалу*: паличок, пластиліну, ниток, дрібних гудзиків, насіння тощо.

Лінійний (графічний) метод полягає в навчанні письма в межах ліній графічної сітки, надрукованої в зошиті. Розліновка полегшує учням засвоєння правильного написання літер: усвідомлення точного місця початку зображення літер, збереження їхньої висоти, ширини та нахилу під час написання, використання правильного поєднання елементів і букв.

Уперше письмо в лініях було введено наприкінці XV століття німецьким художником і графіком А. Дюрером та Нюрнберзьким каліграфом і математиком І. Нейдорфером. Однак засновником лінійного методу вважається Г. Шмотхер, який 1722 року в посібнику «Вагома вказівка до вправляння в письмі» запропонував до чотирьох горизонтальних

ліній додавати вертикальну або похилу, що значно полегшило засвоєння учнями правильного написання літер не тільки встановленого розміру, а й нахилу [6, с. 14].

Запровадження у школах розлінованих зошитів стало масово здійснюватися на початку ХІХ століття. Упродовж свого історичного розвитку лінійний метод в Україні був пов'язаний з п'ятьма графічними сітками.

У сучасних зошитах для навчання письма учнів першого класу використовується графічна сітка №1, яка має вузький основний рядок із верхньою та нижньою рядковими лініями; допоміжний широкий рядок із нарядковою або підрядковою (міжрядковими) лініями; рідку похилу лінію.

Поряд з основною розліновкою під час навчання письма першокласників використовуються додаткові сітки з густою похилою лінією (А. Заїка, М. Захарійчук, В. Федієнко та ін.), а також зошити в одну лінію (О. Жаданова, В. Заїка, Н. Калінкіна, В. Мосолов, О. Проніна, Є. Сарапулова, І. Цєпова та ін.) для навчання письма без майбутнього переучування.

До навчальних прийомів лінійного методу належать:

1) **пояснення написання** вчителем з орієнтацією на сітку зошита – чітка вказівка початку зображення літери та її елементів, спрямування рухів руки в лініях рядків, встановлення місця закінчення написання букви.

Використанню даного метода передуює ознайомлення учнів з рядками і лініями розліновки. Сам прийом майже завжди пов'язаний із показом процесу написання, є інструкцією його виконання.

2) **коментоване письмо** літер чи їхніх поєднань – пояснення написання самими учнями під час зображення графем.

Коментуванню під час письма надається особлива увага, оскільки відсутність пояснень утруднює мислення дітей, яке органічно пов'язане з мовленням. Однак перевантажений, складний коментар до зображення букви погано сприймається учнями, оскільки вони не засвоюють відразу велику кількість слів і плутаються в лініях і рядках.

3) **письмо в рядках-сходінках** – оригінальний прийом В. Агафонова, у якому пропонується складні за написанням літери писати в особливому рядку, висота якого зменшується в декілька етапів. Учні пишуть в одному рядку літери різного розміру, поступово зменшуючи їх до стандартного [7, с. 34].

Рис. 2. Рядки-сходінки В. Агафонова.

4) **графічний диктант** – учитель озвучує пояснення написання літери без показу процесу її зображення, а діти мають упізнати букву за прослуханим описом і написати її.

5) **списування з готового зразка** – наслідування, відтворення зразків письма, поданих у розліновках прописів, на дошці чи на індивідуальній картці.

Під час списування відбувається зоровий аналіз побаченого і порівняння його з відображеним. Такий прийом ще має назви «Письмо за аналогією», «Пиши, як я».

Навчання письма за даним прийомом повинно відбуватися активно, а не механічно. Однак діти, розглядаючи готовий зразок для наслідування, не завжди усвідомлюють послідовність рухів руки, тому інколи вигадують власні способи і місця поєднань елементів чи літер між собою.

6) **письмо на індивідуальних дошках (планшетах)** – додатковий прийом лінійного методу, який має на меті тренувальне зображення літер у розліновці, котра відповідає сітці прописів, але має збільшений розмір. На таких дошках учні можуть писати крейдою або маркером, витирати написане, переписувати наново.

Тактовий (ритмічний) метод являє собою письмо в однаковому темпі, що сприяє розвитку плавного письма, забезпечує поступовий перехід дітей від повільного письма до пришвидшеного. Метод розвиває чіткість і цілеспрямованість рухів, які необхідні для формування навички письма. Крім того, тактування поживляє роботу на уроці й дисциплінує учнів.

Про те, що однією зі складових частин чіткого й каліграфічного письма є ритмічність пальців руки, наголошували педагоги XIX століття. Зокрема К. Ушинський стверджував, що такт для руки, яка пише, означає те саме, що й такт для ноги, яка танцює. А точний розмір у русі педагог називав основною таємницею гарного і швидкого письма.

Одним із перших описав методіку зображення літер під лічбу вчителя І. Євсєєв. Однак, В. Вахтеров критикував тактовий метод, оскільки той, на думку науковця, потребував забагато зусиль і уваги учнів. Детально розробляли тактовий метод М. Боголюбов, В. Гербач, П. Градобоев, В. Саглін. Методисти наголошували, що використання цього методу потребує значного напруження і зосередження уваги дітей, тому його не слід використовувати у великій кількості, особливо на початкових етапах формування графічної навички письма.

Тактовий метод має в арсеналі незначну кількість прийомів навчання:

1) **письмо під лічбу** – написання елементів літер, що ведуться згори вниз або горизонтально зліва праворуч, під лічбу *раз, два, три* і далі, а всіх інших з'єднувальних елементів, що пишуться знизу вгору, – під протяжний звук [і].

Учитель може під час письма лічити самостійно, або ж запропонувати учням зробити це поодиночі чи хором. Лічба повинна відповідати темпу

письма середнього учня, щоб не нашкодити якості каліграфічного написання.

Письмо під лічбу доцільно використовувати тільки після ретельного вивчення дітьми форми літери й послідовності рухів руки під час її накреслення. Цей прийом поєднується з уявним письмом.

2) *тактування* – відрізняється від попереднього тим, що під час письма замість лічби використовується відбивання ритму, який задає темп написання (плескання в долоні, стукання олівцем по столу, відбивання ритму ногою, звуки налаштованого на певний темп метронома тощо).

Під такт можливе написання літер, складів, а інколи й слів, які в основі мають прямі похилі лінії або лінії із заокругленнями вгорі та внизу. Не бажано використовувати цей прийом під час письма овалів та півовалів.

3) *письмо букви в ритмі промовляння назви її художнього образу* – оригінальний прийом тактового методу, який пропонує О. Дмитренко в системі координатних вправ із письма та математики.

Усі малі і великі літери української абетки зображені автором у вигляді малюнків (*а* – сливка, *б* – журавель, *в* – колосок і т. ін.). Замість традиційної лічби вчитель пропонує вимовляти назву образу по складах: *з* – ка-че-чка, *м* – ми-ше-ня. Якщо назва малюнка літери коротка, то утворюється поєднання слів: *ж* – жук гу-де жук, *Д* – рав-лик пов-зе [8, с. 20].

Копіювальний (стигмографічний) метод з'явився в Україні у XVIII ст. Сутність навчання письма за цим методом полягає у наведенні літер або їхніх елементів за допоміжними контурами, що дозволяє полегшити виконання завдання, але не сприяє свідомому засвоєнню алгоритму написання.

Копіювальний метод вважався основним у навчанні письма такими методистами кінця XIX – початку XX ст., як В. Гербач, П. Градобоев, Ф. Греков, І. Євсєєв та ін. Для тренування правильного і красивого написання літер учитель прописував олівцем у зошитах зразки, а учні механічно наводили написане.

У 20-х рр. XX ст. почали використовувати зошити з друкованою основою, де контури літер зображувалися слабко наведеними лініями або крапочками. Учні наводили готові літери чорнилом. Недоліком такого навчання письма були одноманітність і механічність зображення. Діти привчалися лише водити пером по готових зразках, дуже повільно засвоювали написання букв, не могли одержати сталих навичок письма. Тому в 50-х рр. методисти відмовилися від копіювального методу.

Частково цей метод знову стали використовувати з 80-х років XX ст. у зв'язку з приходом до навчання в 1 класі шестирічних дітей, яким було набагато важче, ніж семирічним першокласникам, оволодівати руховими навичками через недорозвиненість дрібних м'язів руки й недосконалу зорово-рухову координацію.

У сучасній початковій школі метод використовується не тільки у фронтальному, а й в індивідуальному навчанні письма, що сприяє

відпрацюванню правильних рухів кисті руки дитини, виправленню певних графічних помилок, удосконаленню почерку.

Копіювальний метод упроваджується за допомогою таких прийомів навчання:

1) *наведення (обведення)* букв та їхніх комплексів – основний прийом копіювального методу, за яким відтворюються графеми за заданим контуром.

Наведення літер може відбуватися за трафаретом, шаблоном, за зразком збільшеного розміру в рамочках прописів, за пунктирними лініями, крапками або суцільним слабким контуром на індивідуальних картках та в зошитах з друкованою основою.

Під час наведення учні повинні мати орієнтири, які позначають початок письма певної букви, послідовність рухів руки. Без таких позначок діти можуть почати письмо з протилежного боку, змінювати напрям штриха, що призведе до порушення плавності письма.

2) *письмо «сухим пером»* – копіювання зразка за контуром без прописування букв. Раніше, коли писали гусячим або металевим пером, його не змочували чорнилом, а наводили зразки сухим, не залишаючи сліду. Сьогодні для використання зазначеного прийому так зване «сухе» наведення здійснюють зворотним кінцем ручки або маленькою указкою, шпажкою. При цьому діти не виконують сам процес письма, а тільки засвоюють рухи руки під час зображення букв та їхніх поєднань.

3) *тактильне письмо* – наведення пальцем руки, якою учень пише, збільшених контурів букв, зроблених із шорсткого паперу. Цей прийом поширився в методиці формування графічної навички першокласників завдяки рекомендаціям О. Потапової, котра творчо переосмислила методику навчання письма Марії Монтесорі.

4) *калькування* – письмо за допомогою накладання кальки на зразок, поданий у зошиті. Спочатку учні за зразком пишуть по кальці, потім самостійно зображують кілька літер у прописах. Далі, накладаючи кальку з наведеним зразком на букви, написані самостійно, першокласники порівнюють їх, наочно з'ясовують власні графічні помилки [9, с. 64].

Генетичний метод (з грецьк. *genesis* – виникнення, походження) застосовується в післябукварному періоді навчання грамоти й подальшому вдосконаленні навички письма учнів початкових класів. Сутність методу полягає в дотриманні чіткої послідовності вправ у порядку нарощування труднощів під час письма цілих букв, слів, складів та речень, що дає можливість формувати в дітей сталий почерк.

Про генетичний метод одним із перших говорив художник А. Дюрер у XVI ст., зазначивши, що все письмо складається з певної кількості основних ліній, елементів. У навчанні письма цей метод застосовував Й. Песталоцці. У XIX ст. він отримав широке розповсюдження у школах Європи.

Розроблений у другій половині XX ст. М. Боголюбовим, О. Воскресенською, В. Сагліним, Д. Писаревським генетичний метод змінив

основу навчання письма українських літер. Написанню кожної літери за генетичним методом передують вивчення форм і назв її елементів. Утворення кожної наступної графеми відбувається через додавання нового елемента до попередньої з обов'язковим засвоєнням спільного елемента, що лежить в основі групи літер.

У навчанні письма існують два основних прийоми генетичного методу:

1) *нарощування елементів* – використовується під час закріплення в учнів умінь відрізняти подібні літери: *і – ї, с – є, л – м, и – ш, г – п – т* тощо.

2) *узагальнення писемних букв* за основним елементом – формує в молодших школярів умінь об'єднувати окремі графеми в групи за певною ознакою.

Застосування генетичного методу сприяє закріпленню навичок письма вже вивчених елементів або літер, що входять до складу нового написання. Це дає можливість удосконалити написання літер, раціонально використовувати набуті знання в процесі вивчення нового матеріалу.

Метод Карстера, названий ім'ям автора, вперше був запропонований англійським ученим на початку XIX ст. для розвитку правильних, вільних, упевнених і швидких рухів руки. Він передбачає навчання письма шляхом поетапного використання таких прийомів роботи:

- 1) *накреслення елементів* збільшеного розміру (крупний план);
- 2) *зображення літер і складів*, пов'язаних особливими штрихами;
- 3) *письмо слів* без будь-яких допоміжних ліній (на нелінованому папері).

У сучасній школі розчерки Карстера набули широкої популярності. Ця спеціально створена система вправ є однією з поширеніших для навчання скоропису і зосереджує увагу вчителя на розвитку рухів м'язів передпліччя, кисті руки і пальців.

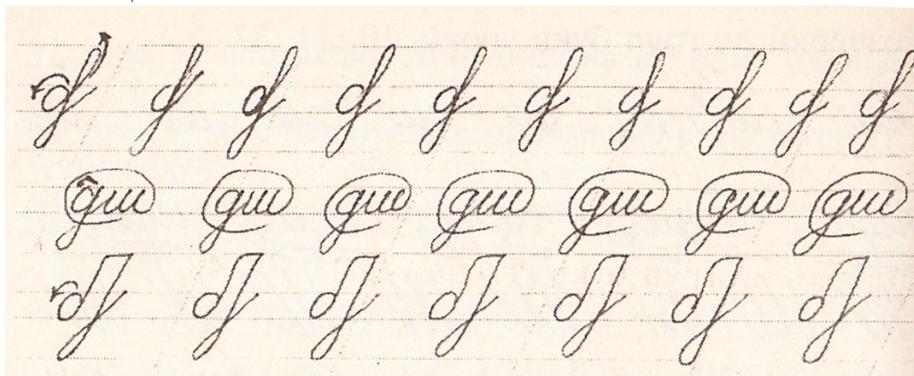

Рис. 3. Зразки розчерків за методом Карстера.

Висновки. З'ясування сутності методів і прийомів навчання письма, їхньої структури і функцій, приведення в систему класифікації методів за різними ознаками має вирішальне значення для вдосконалення навчально-виховного процесу.

У навчанні письма на сучасному етапі методи і прийоми повинні не протиставлятися, а розглядатися як взаємопов'язані способи навчання, що разом складають систему. Тобто для практики навчання письма важливим є не стільки розмежування методів і прийомів, скільки підпорядкування їх результату у вигляді дидактичних завдань. Певні цілі навчальної діяльності вибудовують ієрархію відповідних їм методів і прийомів дій, як основних, так і допоміжних. Отже, формування навички письма в молодших школярів передбачає розумне поєднання чинних методів і прийомів навчання.

Література:

1. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2003. — 149 с.
2. Агаркова Н. Г. Основы формирования графического навыка у младших школьников / Н. Г. Агаркова // Начальная школа. — 2009. — №4. — С. 15–17.
3. Трунова В. А. Вчимося правильно писати: Навчально-наочний посібник. — вид. 3-е, випр. / В. А. Трунова. — Київ – Ізмаїл: СМІЛ, 2008. — 136 с.
4. Навчальні ігри з письма та читання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://samouchka.com.ua/ukr/_pysmo_i_chytannya/05/
5. Цепова І. В. Уроки письма. Електронні демонстраційні матеріали. 1 клас / І. В. Цепова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2014.
6. Евсеев И. Е. Методика обучения чистописанию. Практическое руководство для учителей, учительских институтов и семинарии / И. Е. Евсеев.— М.-Пг., 1916. — 149 с.
7. Агафонов В. «Космические прописи» — новые приемы обучения письму / В. Агафонов // Педагогическая техника. — 2008. — № 5 (29). — С. 32–38.
8. Дмитренко О. Система координаційних вправ з письма та математики / О. Дмитренко // Початкова школа. — 2008. — № 8. — С. 19–24.
9. Цепова І. В. Готуємося до уроків навчання грамоти (письмо) / І. В. Цепова. — Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2008. — 160 с.

References:

1. Slovnyk-dovidnyk z ukrayins'koyi linhvodydaktyky / Za red. M. Pentylyuk. — K. : Lenvit, 2003. — 149 s.
2. Agarkova N. G. Osnovyi formirovaniya graficheskogo navyika u mladshih shkolnikov / N. G. Agarkova // Nachalnaya shkola. — 2009. — № 4. — S. 15–17.
3. Trunova V. A. Vchymosya pravyl'no pysaty: Navchal'no-naochnyy posibnyk. — vyd. 3-e, vypr. / V.A. Trunova. — Kyviv – Izmayil: SMYL, 2008. — 136 s.
4. Navchal'ni ihry z pys'ma ta chytannya [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://samouchka.com.ua/ukr/_pysmo_i_chytannya/05/
5. Tsepova I. V. Uroky pys'ma. Elektronni demonstratsiyni materialy. 1 klas. — Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», 2014.

6. *Evseev I. E. Metodika obucheniya chistopisaniyu. Prakticheskoe rukovodstvo dlya uchiteley, uchitelskih institutov i seminarii / I. E. Evseev. — M.-Pg., 1916. — 149 s.*
7. *Agafonov V. «Kosmicheskije propisi» — novyje prijomy obuchenija pys'mu / V. Agafonov // Pedagogicheskaja tehnika. — 2008. — № 5 (29). — S. 32–38.*
8. *Dmytrenko O. Systema koordynatsiynykh vprav z pys'ma ta matematyky / O. Dmytrenko // Pochatkova shkola. — 2008. — № 8. — S. 19-24.*
9. *Tsepova I. V. Hotuyemosya do uroktiv navchannya hramoty (pys'mo) / I. V. Tsepova. — Kharkiv: Vesta: Vyd-vo «Ranok», 2008. — 160 s.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ГЕОГРАФІЇ

ОПТИМАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ СЕРЕД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З ВРАХУВАННЯМ ЇХНІХ ПОТРЕБ Дуда Н. З., доктор фізико-математичних наук, професор, Цегелик Г. Г.	5
РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ (ЗАРУБІЖНИЙ ОГЛЯД) кандидат наук з державного управління, Ільченко Н. В.	12
ТУРИЗМ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ Ковальська Р. С.	22
МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ДОТРИМАННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ Микитюк М. В.	27
ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕЖАХ КЛАСТЕРУ кандидат економічних наук, Підпригора І. В.	36
ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ І СЛІДУВАННЯ ПОЛІТИКИ КСВ ПІДПРИЄМСТВА Редько Н. В.	43
КЛАСИФІКАЦІЯ КОНФЛІКТІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ кандидат державного управління, доцент Соколов А. В., Курдась В. І.	50
КРЕДИТНІ СПІЛКИ В СТРУКТУРІ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА доктор економічних наук, професор, Швець Н. Р., Осадець О. М.	56
ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ТЕРИТОРІЇ НА ПРОЦЕСИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ – АДМІНІСТАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОДИНИЦІ УКРАЇНИ) Павлюк С. М.	64

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

ВИЗУАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. ВЗГЛЯД С ПОЗИЦИИ
ПСИХОЛОГИИ И ВИЗУАЛЬНЫХ ИСКУССТВ

Авербах М. Я. 72

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИДЕЙ
АДАПТИВНОСТИ В АРХИТЕКТУРЕ

Демидюк Ю. В. 81

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ
МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

кандидат економічних наук, доцент, Корнило І. М. 87

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

ПІДГОТОВКА ДИЗАЙНЕРІВ ДО РОЗВИТКУ КАР'ЄРИ ЯК
ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ФАХІВЦІВ НА РИНКУ ПРАЦІ

кандидат педагогічних наук, Алексєєва С. В. 93

FUNCTIONING OF ORGANISATIONS FOR HIGHER EDUCATION
TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN GREAT
BRITAIN

Doctor in pedagogical sciences, Professor Belmaz Y. M. 98

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ
XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Буценко А. В. 106

ЯК СТАТИ ПРЕДСТАВНИКОМ РАСИ УСПІШНИХ ЛЮДЕЙ?
ПОГЛЯД ПЕДАГОГА

Гладун О. В. 115

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ
ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ
ПІДГОТОВКИ

Дармограй П. В. 126

КОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВНЗ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ кандидат педагогічних наук, Кальнік О. П.	138
ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ Коломієць О. В.	145
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО- СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ кандидат педагогічних наук, Оліяр М. П.	151
СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТОКАРІВ Паржницький О. В.	158
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАДБАНЬ НІМЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ЩОДО НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ кандидат педагогічних наук, Пивовар Ю. О.	169
МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ ПИСЬМА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ кандидат педагогічних наук, Цєпова І. В.	174

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 02.10.2015
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com

